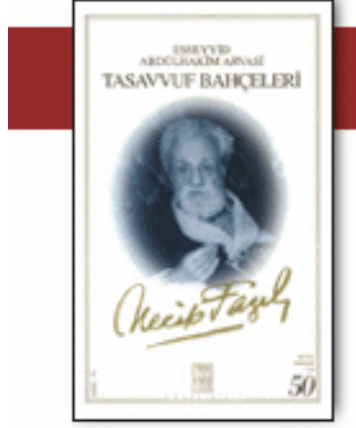

Necip Fazıl Kısakürek – Tasavvuf Bahçeleri

(*Esseyid Abdülhakim Arvasi - Riyazü't-tasavvufiye*)

Takdim

İrşad Edicim, Kurtarıcım ve Efendim Abdülhakîm Arvasî Hazretlerine ait, dışından öğretici mahiyette bu son asrın en büyük din eserini, en titiz sadakat, en derin dikkat ve en keskin haşyetle sadeleştirirken, kendimden ekleyeceğim biricik ölçü, Büyük Velî'nin muazzez ruhaniyetine sığınmak ve affını dilemektir.

NİSAN 1983

N.F.K.

Başlangıç

Zahir ilimlerinin, mevzu genişliği itibariyle tasavvuf ilmine nisbeti, bir damlanın bir deryaya kıyası gibi olduğu, bazı tasavvuf büyüklerinin açıkladıkları hususlardandır. Zira, tasavvufun mevzuu, yerinde de bahs ve zikrolunacağı gibi, meâl olarak, Allah'ın Zâtıdır. Öbür ilimlerin, mevzûu, ne kadar geniş farzedilse de «mümkinât dairesi- olabilirler âlemi»nden dışarı çıkamaz. «vücup âlemi- olması gerekenler âlemi»ne nisbetle «imkân âlemi- olabilirler âlemi»nin ne olduğu, beyandan uzaktır. Şu halde, tasavvuf ilmi, zevkî ve vicdanî olduğundandır ki, şanına lâayık bir şekilde kalemlerin diliyle yazılması ve insanların diliyle ifadesi mümkün değildir. Bununla birlikte, bağılıları tarafından pek çok kitap ve risaleler telif ve tertip edilmek suretiyle, imkân nisbetinde izahına gayret sarf edilmiş, muazzam maksat ve meseleleri de onların sohbetleri esnasında beyan ve izah oluna gelmiştir.

Bu hususta, değişik derecelerde olan tasavvuf adamlarının, çeşitli meşreplerde bulunan büyüklerin her biri, muhtelif suretlerde kendi mizaçlarına göre beyanlarda bulunmuşlardır. Bir kısmı, belki büyük bir kısmı, keşfe bağı hakikatler ve ilhama dayalı incelikler üzerinde, zeyli uzun, meâli bir, ibaresi değişik kitaplar yazmışlardır.

Şeyh-i Ekber, bu yolun öncüsüdür ki, rivayete göre, yazdıkları beşyüz kitaptan büyük bir kısmı bu mevzu üzerinedir. Bu cümleden olarak, «Fusûs'ul-Hikem», «El- Fütûhât'ul-Mekkiye», «Et- Tedbîrât'ül- İlâhiye», «Et-Tenezzülât'ül-Muvassalliyye», «El-İsrâ-u İlâ Makâm'il Esrâ», «Şerh-u Hal'in-Na'leyn», «Tâc'ur-Resâil», «Minhâc'ül-Vesâil», «Kitab'ül-Azame», «Kitab'ül-Beyân», «Kitab'ut-Tecelliyât», «Mefâtîh'ül-Gayb», «El-Ecvibet'ul-Müsikke An Es'ilet'il-Hâkîm'it-Tirmizî», «El-Müsâmerât» gibi kitapları, bu kutsî yolun hakikatlerini beyan mevzuundadır. Bu kısmın felsefeyle münasebeti vardır. Şu kadar ki, felsefe, yalnız akla tâbi olurken; bu kısım tasavvuf, şeriat ve selim akıl dairesinde, açık bir keşfe dayalı ve sıhhatli bir zevke mutabıktır.

Bu kitapların bir kısmı da, tasavvuf adamlarının derecelerini, keşif yoluyla mertebelerinin beyanını ve kerametlerini, doğum ve vefat tarihlerini, memleketlerini, irşad havzalarını, kimlerle çağdaş bulduklarını, hayat tarzlarını, mübarek mezar ve merkadlerini ve buna benzer meseleleri ihtiva eden kitaplardır ki, bu adeta bir tasavvuf tarihi teşkil eden bir ilim koludur. «Tezkiret'ül-Evliyâ», «Tabakât-ı Şa'rânî», «Nefehât-ül Üns», «Ravzat'ur-Riyânîn Fi'l- Hikâyât'is Sâlihîn» ve bunlar gibiler... Bu kısım tasavvuf kitaplarının da tarihle münasebeti fazladır. Ancak bu kitaplar, Hadîs-i Şeriflerin an'aneleri gibi, güvenilir ve muteber rivayetçilerin rivayetlerine dayalı olmak zorundadır. Böyle olan kitapların her meselesinde, haber ve hadîs nakletmenin usûl ve an'anesine riayet olunmuştur.

Bu kitaplardan bir kısmı da, bu yola girme ve bu yola almanın edepleri hususundadır ki, üstün velîlik makamlarına yükselmeye ve büyük insanların mertebelerine erişip, ilâhî yakınlık menzillerine ve «Seyr fillâh-Allah'ta seyr», «Seyr billâh- Allah'ı seyr», «Seyr minellâh- Allah'tan seyr»e ve diğer kulları irşada vesile olan faaliyetlere ve batınî amellere aittir. Tasavvufun özü de budur. Havas ve avama faydalı ve mühim olan da bu kısımdır.

Bunun bir yönü de fıkıh kitaplarındaki ibadet kısımlarının dörtte bir kadarıyla münasebetlidir. Gazalî'nin «İhyâ»sı, Gavs-ı Azam'ın «Gunye»si, İmam Rabbânî'nin «Mektubât»ı ve diğer Ahmedî velîlerin kitap ve risaleleri gibi... Bu fakir ve âciz de işbu risaleyi gösterdiğimiz bu üç kısım üzerine inşa etmeyi uygun görmüştür.

Bu kitapların bir bölümü de, velîlerin kerametleri ve menkıbeleri, bazı hususî kişilerin faziletleri ve kemâlleri hakkında telif ve tertip olunmuş risalelerdir. Bu kısım risalelerin faydaları, zikri geçen kısımlara nazaran daha az olduğu ve hususiyle bu risaleler, ihlaslarında ifrata kaçanların şahsî fikirlerinden kaynaklanmış bulunduğu için, itibara değer görülmemiş ve bu yüzden de risalemiz, bunların muhtevisiyatının pek çoğundan uzak tutulmuştur. Bir kısmı da virdler ve zikirler, dualar, hizipler ve bir takım isimlerin hususiyetlerine ait olup, ancak, sahiplerine yararlı; mürid ve sâliklere faydası sınırlı, âdeta zahîrî ibadetlerden kopmuş şahıslara mahsus olduğundan, risalemiz, bunu da içine almış değildir.

Diğer bir kısım ise, Allah dostlarının, büyüklerin sohbetleri ve teveccühleri esnasında sükût ettikleri ve murakabeye daldıkları zaman, İlâhî tecellî dairesinden yansıma ve dökülme yoluyla aldıkları ilimler ve İlâhî marifetleridir ki, söz ve kalemlerle beyanı kabil olmadığından, ancak bu meşrep için, sır ve hakikatlere ulaştırıcı bir melekemin kazanılmasına hizmet edegelmiş bir haldir. Bu da ancak sahibine hüccet teşkil ettiği için risalemiz bu bahsin de dışında kalmıştır.

Kırk seneyi aşkın bir zamandan beri, vakitlerimi tasavvuf ilminin nazarî ve amelî yönüyle meşgul olmaya tahsis etmiş olduğumdan, Allah'ın lûtfuyle, bu sır ve hakikatlere bir nisbet kazanmışımdır.

«-Allah'tan başka kimse de, hiç bir davranış ve kuvvet yoktur!»

TASAVVUF KELİMESİNİN DOĞUŞU VE İSİMLENDİRİLMESİ

«Safa» kelimesi, her lisanda övülen; ve zıddı olan «kedûret- bulanıklık» ise kınanan hallerden sayılmıştır.

Rivâyet edilmiştir ki, Allah'ın Resûlü, mübarek peygamberlik simalarında açık bir hüznün ve değişiklik eseri olduğu halde, Sahabîler meclisini şereflendirmişler ve «Bu dünyanın safası gitti, kederi kaldı» buyurmuşlardır. Bu Hadîs-i Şerif'te «tasavvuf», «sûfi», ve «mutasavvıf» kelimelerinin, «safvet»den geldiğine bir remz ve işaret vardır. «safv» kelimesinde «f» harfinin önce gelmesi, «sûfi»de ise sonra gelmiş olması, bu kelimelerin değişik köklerden geldiğini gösterirse de, tasavvuf kelimesinin çokça kullanılmasından, «f»nin «v»den önce söylenmesinin kelimeye hafiflik kazandırmak için olduğu, yani bir telaffuz galatı bulunduğu bazı tasavvuf kitaplarında zikredilmiştir. Hattâ, peygamberlerin «safvet»le vasıflanmış olmalarındandır ki, Kur'an'da «İstifâ, Estafî, Yestafî, Mustafâ» kelimeleri, onların üstün hallerini beyânda zikredilmiştir. Demek oluyor ki; tasavvufî hakikatlerle vasıflanmak, topyekûn Resûller ve Nebîler boyunca görülmüş ve muteber olagelmıştır.

Her nebinin zamanında, şeriatı yürürlükte olduğu, uygulandığı gibi, kendi mânevî hallerinin üstün meziyetleriyle de donanmayı, ümmetinin seçkinlerine feyizleriyle ifade buyururlardı. Mânevî safvet, Risalet ve Nübüvvetle başlamıştır. Tasavvuf, şeriatların mânevî kıymetlerini kazandırıcı ve onlar ulaşmayı kolaylaştırıcıdır.

Üstad Ebul Kasım dedi ki: «Bu taife için sûfî (sofi) tabiri, galip halde, çokça kullanılmış; ve filan kimse sûfidir, falan cemaat sûfiyye ve mutasavvifedir, denilmiştir. Yoksa bu isim için, bu mânâda kullanılmasına dair Arapçada herhangi bir işaret, bir kıyas ve bir kelime türemesi sözkonusu değildir. Açık olan şey, bu ismin, yani sûfî isminin bu taifeye lakap olarak kullanılmasıdır.»

Bazıları, «kamîs» giyenden bahsedilirken, «tekamus» denildiği gibi, bu taife de «sof-yün» elbise giydiklerinden onlardan bahsedilirken, «sofi» denildiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu çevrenin, yalnızca sof elbise giymediği biliniyorsa da, bu sebebin ileri sürülmesi, hükmün çokluğa bina edilmiş olmasına göredir.

Şeyh Sühreverdi'nin «Avârif»inde şöyle denilmiştir: «Bazıları «sûfi» kelimesinin, isim olarak kullanılmasındaki münasebeti tetkik ederken demişlerdir ki; kıymette en düşük ve te vazua en yakın bulunan ve çok zaman Peygamberlerin giydikleri sof elbiseler taşıdıklarından, onlarla Arapça kıyasa bakmayarak, «sûfi» lâkabı verilmiştir.»

Gerçekten, Kâinatın Efendisi de; yetmiş kadar peygamberin sof giydiklerini haber vermişlerdir. İsa Paygamberin, softan elbise giydikleri malûmdur. Hasan Basrî; «Ben, Bedir Eshâbı'ndan yetmiş kadarıyla görüşüm ki, hepsinin de elbisesi softandı.» demiştir. Ebu Hureyre ve Feddal bin Ubeyd, Bedir Sahabîlerini anlatırken, bütün elbiselerinin softan olduğunu söylemişlerdir.

Bazıları, nasıl «Kûfî», Kufe'ye mensup demekse, «sûfî» de «sûf»a mensuptur, demişlerdir. Sûf (sof), bir çeşit yönden mamûl hırka demektir.

Bazıları ise, bu ismi ariflerin İlâhî Huzur'da «saf» olmalarına nisbet etmişlerdir. Bunlar, mânâ bakımından tezlerinde doğrusalar da; lûgat bakımından «sûfî», «saf»a nisbet edilemez.

Bazıları da, «sûfî»yi Mescid-i Suffe'ye nisbet etmişlerse de nisbetin, kaideye aykırılığından dolayı bu görüş reddolunmuştur.

Hülâsa; «sûfî» kelimesi bir sebep ve münasebet aranmaksızın, kalp safâsına, gönlü, bütün yabancıardan arındırma ve İlâhî zikirle ruhu donatmaya malik olanlara isim olarak verilmiştir. Bu üstün taife ise, «chemmi takdim» ölçüsüne riayetle, böyle kıyas ve kelime iştikakiyle meşgul olmaktan kaçınmışlar ve kıymetli vakitlerini, pek az faydası olan bu gibi şeylerle zayi etmemişlerdir.

TASAVVUFUN TARİFİ

Sufî tâifesinin efendisi Cüneyd, buyurdular ki:

«-Tasavvuf, Hakk'ın seni sende öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir.»

Muhammed Bin Ali El-Kassab tasavvufu:

«- Keremli zamanda, keremli insanlardan, keremli topluluklar içinde beliren keremli ahlâk...» diye beyan etmiştir.

Cüneyd'e tasavvuf nedir, diye sorulduğunda:

«- Başkasına alâkasız kalarak Allah ile olmaktır.» cevabını aldılar. Bundan maksat, «masiva-dış dünya»dan sevgi alâkasını kesip, ancak o alâkayı Allah'a hasretmektir.

Yine, Cüneyd:

«- Tasavvuf, içtima ile zikir, istima (dinleme) ile vecd, ittiba ile ameldir.» Yani, toplulukla zikir, Kur'an dinlemekle vecd ve Peygambere uymakla amel etmektir.

Ruveym Bin Ahmed Bağdadî dedi ki:

«-Tasavvuf, yalnız, Allah'a acz ve ihtiyaçla sığınmak, mahlûkatın ihtiyaçlarına koşmak, Şeriat yasakları dışında taarruz ve mücadeleyi terketmektir.»

Şibli, tasavvufu: «her türlü endişe ve düşünceden uzak, Allah ile olmaktır,» şeklinde tarif etmiştir.

Ebu Muhammed Cerirî, tasavvufun tarifinde dedi ki:

«- Tasavvuf, her düşük ahlâktan çıkmak, her yüksek ahlâka ermek...»

Yine Cüneyd, başka bir yerde dedi ki:

«- Tasavvuf, şeriat yasaklarına ve kötü ahlâka karşı sürekli mücâhededir.»

Maruf Kerhi:

«- Tasavvuf, sevgilinin kapısından kovulursa da orada yerleşmektir.»

Yine Maruf:

«- Tasavvuf, uzaklığın kederinden sonra, yakınlığın safasıdır.»

Şiblî:

«- Sûfî, kalple halktan kopan ve sürekli Hakk'la olandır.»

Yine Şiblî:

«- Tasavvuf, yakıcı şimşek...»

Cerirî:

«- Tasavvuf, hallerin murakabesi ve edep tavrı...»

Ebu Turâb:

«- Sûfî odur ki, hiç bir şeyden kederlenmez ve herşeyde safa bulur.»

Zünnun Mısrî:

«- Tasavvuf ehli, Allah'ı herşeye tercih eden, Allah'ın da onları herşeye tercih ettiği topluluk...»

Ebu Yakup:

«- Tasavvuf, öyle bir haldir ki, bütün beşerî sıfatları yok eder.»

Ebu Hüseyin:

«- Tasavvuf, kalbe gelen nurların, İlâhî mânâların keyfiyetinden ibarettir; yoksa, Allah'ı anmanın kemmiyeti değil...»

Ebu Sehl Sa'lûkî:

«- Tasavvuf itirazdan vazgeçmektir. Yani, mukaddes Şeriat'ın yasakladığı şeyler dışında itirazı terketmek...»

Bazıları da şöyle dediler:

«- Sûfî'nin hali değişmez; değişse de kederlenmez.»

Hasılı, tasavvuf, beşerî sıfatlardan çıkıp; meleklik sıfatlarına bürünmeye ve İlâhî Ahlâk ile ahlâklanmaya hizmet eden bir haldir.

TASAVVUFUN BAŞLANGIÇ VE DOĞUŞU

En üstün Peygamberin saadet devirlerinde olduğu gibi, ondan sonra da İslâm'ın fazilet örneklerine, Peygamber'e arkadaşlık yapmalarından daha üstün bir fazilet olmadığından «Sahabî» ismi verildi. Hemen onlardan sonra gelenlere «tabîîn-uyanlar», onları takip edenlere de «etba-ı tâbiîn-uyanlara uyanlar» denildi. İnsanlar arasında ihtilâflar başlayıp, ayrılıklar doğunca, dinî mertebelerde de değişiklikler ve bozulmalar meydana geldi. Ümmetin seçkinlerinden, dinî işlerde şiddet ve inayetleri olanlara «zühdâd ve ubbad- zühd ve kulluk gösterenler» isimleri verildi ve böylece avamdan ayrılmaları sağlandı. Daha sonra, bir takım bid'atler ve uydurmalar doğup fırkalar arasında ayrılıklar meydana çıkınca, her fırka kendi havassına (seçkinlerine) «zahid» ve «abid» dedi. «Fırka-i nâciye-Kurtuluş Fırkası»ndan olan Ehl-i Sünnet bağlılarından, kalplerini gaflet yollarından koruyan, nefislerini Allah ile hıfz edip murakabe edenlerin bu vasıflarına «tasavvuf» ve kendilerine de «sûfî» denilerek, bununla diğerlerinden ayrıldılar.

Bu isimler, Hicretin İkinci Asrının sonlarına doğru kullanıldı. «Sûfî» denilenlerin ilki; «Ebu Haşim Sûfî»dir ve künyesiyle meşhurdur. Aslen Kûfe'li olup Şam'da irşâdla meşguldü. Süfyân-ı Sevrî'nin de çağdaşı... Süfyân, Basra'da H. 161 senesinde vefat etmiştir.

Süfyân dedi ki:

«- Ebû Haşim Sûfî olmasaydı, ben İlâhî incelikleri öğrenemezdim. Onu görmeden, tasavvufun ne olduğunu da bilmiyordum.»

Ebu Haşim'den önce, ümmete bazı büyükler vardıysa da O, kendi zamanında zühd ve Şer'î hassasiyetlerde, tevekkül ve muhabbet yolunda emsallerini aşmıştı. Ondandır evvel kimseye «sufî» denilmemiştir. İlk tekke, Şam'da, Remle denilen yerde onun için inşa edilmiştir.

Bu tekkenin yapılışının sebebi şöyle rivâyet olunuyor:

Emîrlerden birisi avda iken, Ebû Hâşim'in gönül ehlinde bir kişiyle buluşup birbirlerinin ellerinden tutarak, derin bir sevgiyle görüşüp söyleştiklerini ve hemen oracıkta ellerinde bulunan yemeği birlikte yiyip vedalaştıklarını görür. Onların, böylesine samimi bir muamele ve ülfet içinde olmaları, emîrin hoşuna gider. Ebû Haşim'e arkadaşının kim olduğunu sorar ve «bilmiyorum!» cevabını alır. «Nereli?» sorusuna da cevap aynıdır. Emîr hayretler içinde, böyle ciddi olarak görüşüp sevişmelerinin sebebini sorunca: «Bu bizim meslek ve yolumuzdur, böylece emrolunmuşuz!» karşılığını alır. Bunun üzerine, Emir bir

içtimâgâh'ın, yani kendilerinin buluşmalarına mahsus bir yerlerinin olup olmadığını sorar; buna da «Hayır!» cevabını alan Emir: «Öyleyse, size bir yer yaptırırım da orada toplanırsınız!» dedikten sonra, «Remle» denilen yerdeki «hankâh-ı tekkeyi» inşa ettirir. İşte, gönül ve muhabbet ehline yapılan ilk tekke, bu bina olup ilk sufi de bu zattır. O, bütün madde ve ruh ilimlerine vakıftı.

«Dağları iğne ile kazımak, kalplerden kibri kazımdan daha kolaydır.» ifadesi, onun büyük sözlerinden... «Fayda vermeyen ilimden Allah'a sığınırım.» sözünü de dilinden hiç düşürmezdi.

Tasavvuf ilmi, İslâmî faziletlerin, Şer'î ilimler kısmına aittir. Tasavvuf ehlinin yolu, ötedenberi, Sahabî ve Tâbîlerden olan ümmetin büyüklerinin nezdinde hak ve hidayet yoluydu. Bu bakımdan tasavvuf ehli, diğer Şeriat ehlinen fazla olarak, bir başka ilimle de imtiyaz kazandılar. Bu yüzden Şeriat ilmi iki kısım oldu: Bir kısmı; fakihler ve fetva ehline mahsus ilim ki; ibadetler, âdetler ve muamelelerde olan umumî hükümlerdir. Diğer bir kısmı da, tasavvuf ehline mahsustur ve bu kısım ilim, nefis ile mücadele ve muhasebe esnâsında, bu yolda, meydana gelen zevk ve vecd hallerinden, bir zevkten diğer bir zevke yükseliş keyfiyetinde ve bunlara dair aralarında dolaşan ıstılahların şerhi mevzuundaki kelâmdan ibarettir. Ne zaman, ilimler âlimlerin kafalarından, gönüllerinden satırlara aktarılacak fıkıh, usûl-i fıkıh, ilm-i kelâm, tefsir ve sair ilimler telif ve tertip olununca, bu yolun adamları da kendi yollarının edep ölçülerini kaleme alarak, eserler telif etmişlerdir.

Bazıları zühd ve takvaya; alacakları veya terkedecekleri şeyde Resul'e uymak yolunda nefis muhasebesine dair kitaplar yazmışlardır. Nitekim, Muhasibî, «Kitâb'ur-Riâye» adlı eserinde bu usûlü gözetmiştir.

Bazıları da tarîkat edepleriyle, tarîkat ehlinin zevk, vecd ve hallerine dair kitaplar yazmışlardır. Nitekim, İmam Kuşeyrî «Risale»sini ve Sühreverdi «Avârif-ul Maârif»in bu usûl üzerine kaleme almıştır.

İmam Gazalî, «İhyâ-ı Ulûm»unda iki kısmı bir araya toplamış; kitabında zühd ve takva ve Peygambere tâbilik hükümlerini sonra da tarîkatin usûl ve ıstılahları da şerh edip açıklığa kavuşturmuştur.

İşte bu beyanlara bağlı olarak, tasavvufun başlangıcı, nübüvvet ve risaletin başlangıcıdır. Tasavvuf, semâvî şeriatlerin hakikatleriyle vasıflanmaktan doğmuştur. Şeriatlerden murad, semâvî kitaplar ve İlâhî Emir ve Yasaklardır ki, tasavvuf, her zaman, itikat mevzuu hususları sabit olan bu şeriatlerin değişip yenilenmesiyle yenilenen amelî hususlarının da tatbikini ve kolaylıkla yerine gelmesini sağlayıcı bir vasıftan ve vesileden ibarettir.

Şu halde, tasavvuf denilen sıfat, nübüvvet ve risaletle beraberdir.

Hakikatlar denizi olan ve pek çok incelikleri kuşatan tasavvufun, büyük bir meselesini teşkil eden «Vahdet-i Vücut», Buda ve diğer batıl mezhep adamlarının kendi akıl ve mezhepleri hükmünce bahsettikleri «Vahdet-i Vücut»tan meâl itibarıyla büsbütün başkadır. Çünkü, tasavvufun «Vahdet-i Vücut»u zevkî bir hadise; diğeri ise, aklî vâkıdır. Bunların arasındaki farkı, ona, tam mânâsı ve bütün incelikleriyle vâkıf olanlar ve ancak o üstün makama yükselme imtiyazını kazananlar bilir. Akıl ve zahir adamları, bu zevk yönünden mahrum ve mahçup oldukları için, yürüttükleri akla göre, bu iki görüş arasında bir münasebet bulurlar.

TASAVVUFUN GAYESİ

Tasavvufun gayesi, kötü ahlâk ve maddî-mânevî düşük vasıflardan arınmak; iyi ahlâk ve üstün vasıflarla donanmaktır. Şöyle ki:

«Ben üstün ahlâk değerlerini tamamlamak için gönderildim» meâlindeki hadisin işaretlerinden, en üstün Peygamberin gönderilişi ve peygamberliğindeki gayenin, yüksek ahlâkı tamamlamak olduğu anlaşılmış oluyor.

Bu yola bağlı olan taifenin de maksatlarının en yükseği ve isteklerinin gaye noktası, her şeyde Peygamber'e tam anlamıyla ittiba (uyma)dır. Zahirde ve batında mahlûkatın en faziletlisi olan Allah Resûlüne hakikatiyle vâris olmaktır. Demek ki, tasavvufun ve dolayısıyla velâyetin de gayesi bu olmak lâzım gelir.

Biline ki, hakikat üçtür:

Birincisi; üstün, tek, faal olan mutlak hakikattir ki, bu bizzat «Vâcib'ul Vücûd»tur. Bu da bizzat Mevlâ'nın hakikati...

İkincisi, süflî, münfail ve mukayyet hakikatlerdir ki, bunlar feyz ve tecellî ile «vacip hakikat»ten bir lûtufluk olarak sunulan, varlık halinde kalmaya müsteit hakikatlerdir. Bu da küçük âlem olan insanın dışındaki âlemlerin hakikatidir.

Üçüncüsü; itlak (mutlak) ve takyit (bağımlı olma), fiil ve infial, tesir ve teessür arasını birleştiren; bir yönüyle mutlak, bir yönüyle mukayyet, bir yönüyle faal ve bir yönüyle de münfail olan hakikattir. Bu da insanın hakikati... İşte bu hakikat, başlangıç itibariyle büyük başlangıç; ve bu yola girdikten sonra da büyük netice mertebesini haizdir. Bu hakikat, büyük âlemin bir nüshası ve bütün hakikatlerin toplayıcısı olmak bakımından İlâhî hilâfet makamına istidat sahibi, küçük âlem olarak bilinen insandır ki, ilk hakikati itibariyle üstün vasıflara, ikinci hakikati itibariyle de düşük ahlâka, süflî vasıflara sahiptir.

Görüldüğü gibi, avamdan insanda, iki itibar vardır. Birinci itibarın yüksek vasıfları, bu çeşit insanda, zayıf ve örtüktür. Hattâ bazan avamlık o derece galip gelir ki, o insanda, iyi ahlâka sadece bir istidat baki kalır. İnsan, avamlık derecesinden yavaş yavaş, ilâhî yakınlık derecelerine yükseldikçe, ilk hakikati galip duruma yükselerek, düşük vasıfları ve iyi ahlâkı eksilir; üstün vasıfları ve iyi ahlâkı da artar. İşte bu terakkî derecelerine ulaşıldıkça, avamlıktan kurtulup; havaslık, yani seçkinlik, üstünlük o derece galip gelir ki, bu kez insanda, kötü ahlâka yalnızca bir istidat baki kalır. Büyük velîler gibi... Bazan istidat bile kalmaz. Peygamberlerde olduğu gibi...

İnsanın kendisinde topladığı hakikatlerin birincisi; «de ki, ruh, Rabbimin emrindedir» ve «ona ruhumdan nefhettim» gibi, meâldeki âyetlerden anlaşılan ve İlâhî Zât'ın emrinden olup O'nun tarafından insana nefhedilmiş olan «ruh»tur.

İkincisi ise, insanın çamurdan, topraktan yaratıldığını bildiren âyetlerin işaretinden ortaya çıkan hakikattir ki, unsurları, âlemin parçalarından olması bakımından bizzat, süflîdir; aşağı hakikattir.

Ulvî ve süflî... bu iki zıt hakikatten teşekkül edici birlik heyetinin azasından olan rûhun, letâfetinden dolayı, unsurların kesâfetini alması üzerine, sözkonusu «birlik heyeti»nin kötü ahlâka meyli artar -ve o zıt hakikatlerin birliği içinde mağlûu ruhun icâbından olan- iyi ahlâka da meyli azalır. Heyetinde, zıt hakikatleri birleştiren insan, tasavvuf yoluna girip de, ruhun hakikatine uygun zikirle meşgul olunca, «kim bir şeyi severse, onu çokça anar» ve «im bir şeyi çok anarsa, onu daha çok sever» ölçüsüne göre, Allah Lafzı ve Tevhîd Kelimesinin altı lâtifesi üzerinde, hayâl yoluyla gidip gelişinden, İlâhî aşk ve muhabbet hissine yükselir. Bu, aşk ve muhabbeti artıran İlâhî zikir, Allah'ın emrinden olup insana nefhedilmiş bulunan ruha da kuvvet verir ki, böylece ruh, teşekkülüne aldığı beşerî alışkanlıkları terketmek sûretiyle, unsurların, yâni kesafetin gereği olan katılık ve şiddet, zayıf düşer; böylece de ulvî hakikat galip ve süflî hakikat büsbütün mağlûp olur. Öyle ki, avam, nasıl kötü ahlâkın gereği olan işleri yapmaktan geri kalmazsa, kendisinde ulvî hakikatin galip geldiği havas da, seçkinleri de, öylece, iyi ahlâkın gereği olan işleri yapmaktan asla geri kalmazlar ve onları tam bir mükemmellik ve kolaylık içinde vecdle yaparlar. Yine o derece ki; nasıl avamın, nefsinin ancak zorlayarak, bir iyi işi yapması mümkün olabilirse, seçkinler de öylece nefslerini cebrederek, ancak kötü huylardan birini işlemeye imkân ve istidat bulabilirler. Allah'ın lûtufta ve inayetiyle ondan da mahfuz kalırlar.

Hakikat olan ruhun galebesiyle, insanın kazandığı, güzel ahlâktan bazılarının alâmetleri, İbn-i Hacer Heytemî'nin «Zevacir»inde şöyle anlatılmıştır:

«Bazıları güzel ahlâkın alâmetlerini şu şekilde belirttiler: Hayâsı çok, ezası az; iyiliği çok, kelâmı az; ameli çok, boş işi az; sözü doğru hatası az olmak; yine iyi, sabırlı, vakûr, şefkatli olmak ve alaycı, söğücü, lâf taşıyıcı, gıybet edici, aceleci, kinci, cimri ve haset edici olmamak; güler yüzlü ve hassas olmak, Allah için sevmek ve Allah için öfke duymak, Allah yolunda her şeye rıza göstermek ve yerinde kızgın olmak... İşte bunlar, güzel ahlâktandır.

Kötü ve yerilmiş hasletler cümlesinden olan "hırs, haset, kibir, ucup-guru», gizli düşmanlık, kin, buğz, adavet, haklı işlerde ölçüsüz ve gereğinden fazla inat, husumeti riyakârlık, çekişme, sinsilik, gevezelik, sövmek, emanete hıyanet etmek, zem ve gıybet etmek, lüzûmundan fazla medh etmek, kişiyi yüze karşı övmek, faydasız suâlin lüzumsuz cevabını vermek..."

İşte bu kötü vasıflar da süflî hakikatin galip olmasıyla insanda ortaya çıkarlar.

Övülmüş iyi hasletlerin kazanılmasını ve kınanmış kötü huy ve davranışların yok edilmesini, bilhassa, tasvvuf yoluna girmekle daha rahat, daha kolay ve daha hızlı bir şekilde gerçekleştirmek mümkündür.

Netice; tasavvufun gayesi kısaca, en üstün Peygamber'in ahlâkını kazanmak ve İlâhî Ahlâk ile sıfatlanmak ve Şer'î amelleri kolaylık ve rahatlıkla ifa etmektir.

Şu kadar var ki, belirtilen gaye, bu yolun isteklileri ve yeni girenleri tabakasına ait olup visale ermiş, kemâle kavuşmuş ve daha yukarı mertebelere erişmiş olanların bunlardan başka olan yüksek gayelerine, yerinde işaret olunacaktır.

TASAVVUFUN MEVZUU

Tasavvufun mevzuu, keşf ve müşahede yoluyla; belki, vecd ve vicdan yoluyla; Zât, İlâhî Sıfatlar, oluşlar, tecelliler; Allah'ın İsim ve filleridir.

Kâinatın Efendisi, vârisleri olan hakikî âlimlere iki çeşit miras bırakmışlardır: Bir zâhir ilmi, diğeri bâtın ilmidir.

Zâhir ilmi, o faydalı ilimdir ki, üstün Sahâbiler, onu en yüce Peygamber'in söz ve davranışlarından almışlardır. Tâbiler zümresi, müçtehidler ve salihlerin selefleri de o ilmi araştırıp, öğrenmiş onunla amel kılmış ve insanları da ona memur etmişlerdir. Bu ilmin çerçevesi, Kitap, Sünnet, Tefsir, haberler ve bunların dalları olan itikâdî ve fikhî ilimlerdir.

Madenler ilmi, yer tabakalarını araştıran ilim, nebatat ve hayvanat ilmi, sulara dair ve azanın faydalarına dair ilim, teşrih ilmi, tıp ilmi, hesap ilmi, hendese ilmi, riyaziye ilmi ve diğeri ilim kısımları zahir ilimlerinden olan hikmetli ilimlerdir.

Bunlar, Şeriat ve nakil yoluyla alınmış olmasalardı bile beşerin doğru ve sıhhatli aklı onları meydana çıkarmaya kâfi gelirdi.

Kâinatın Efendisi'nin, bu gibi ilimlerde de tam anlamıyla bir bilgi sahibi olduğu, «öncekilerin ve sonrakilerin ilmi bana öğretildi» sahih hadisiyle; yine Taberânî'nin rivâyet ettiği, «Allah, beni dünyanın üstüne kaldırdı; böylece ben onu ve kıyamete kadar orada olacakları gördüm, tıpkı şu elimi gördüğüm gibi...» Yine Ebû Davut'un meâlen:

«- Allah'ın Resûlü bir yerde bizimle birlikteydi ve Kıyamete kadar ne olacaksa, hepsini bize anlattı.» haberiyle de sabittir.

Batın ilmine gelince; o, öyle bir mânâlar âleminin marifetleridir ki, hiç bir vasıta olmaksızın gayb âleminde, «Makâm-ı evednâ- En yüksek makam»da, mahlûkatın en bilgini olan Peygamberler Peygamberi'nin yüksek ruhlarına ilâhî bir lûtuf olarak sunulmuştur.

«(Allah) kuluna vahyetti, vahyettiğini..» meâlindeki İlâhî ifadede apaçık ortaya çıktığı gibi, Resûller Resûlünün bilgisi, mahlûkattan gizli olan yüce bir bâtın irfanıdır.

Nübüvvet ve velâyet meşrebinin o dopdolu olan irfan kadehinden, İlâhî yakınlık talibi olanların, vuslat aşkıdan yanmış yüreklerine bir yudumcuk dökülmüştür.

Malûm, yani mevzu, ne kadar şerefli ve yüksekse, ilim de o kadar yüksektir. Bunun içindir ki, batın âlimlerinin nasibi ve mevzuu olan ve Allah'ın Zât'ından ibaret bulunan tasavvuf ilmi,

zahir âlimlerinin nasibi olan aklî ve naklî diğer fenlerden daha şerefli ve daha üstündür.

Her ilmin, kitabı, öğretmeni ve öğrencisi de o ilmin malûmu, yani mevzuu derecesinde şerefli ve üstündür. İnsanın, sonsuz hayat ve kurtuluşuna vesile olan batın ilminin ustası, onun şu sınırlı hayatına sebep olan ana-babasından daha önce gelir. Bu farklılık, zahir ilimlerinin bazı sınıflarında da geçerlidir. Meselâ, kelâm ilminin kitabı, hocası ve talebesi; sarf ve nahiv kitabından, onun hocası ve talebesinden rütbece daha şereflidir. Diğerlerini de buna göre kıyas et...

Bazı Tasavvuf İstilahları Hakkında

Tasavvuf'un değişik tabakalarında bulunan büyüklerin bu yolda kullandıkları lâfız ve istilahlar, sûfîlerin ilk tabakalarında Arapça olarak kullanılmıştır.

NEFS

Lûgatta, beden ve ruh; ve bir şeyin varlığı, aynı, mânâlarına gelir. Tasavvuf istilâhında ise, nefsten, kulun çirkin vasıfları ve kötü ahlâkı kastedilir.

Bu vasıfların bir kısmı Şeriat emirlerine karşı gelmek, onlara aykırı davranmak gibi, kulun kendi kazancıyla olan şeylerdir. Bir kısmı da kulun, kötü ahlâkı, çirkin huylarıdır ki, bunlar, kınanmış vasıflar olarak onda bulunur. Bu kısım, sıkı bir gayret ve mücadele, aralıksız bir çalışmayla yok edilebilir ve Allah'ın lûtfuyla bunların yerine, iyi, güzel ahlâk ve yüksek vasıflar kazanılabilir.

İşte, «onların kötülüklerini Allah iyiliklere tedbil eder» meâlindeki ilâhî ifade buna işaretir.

Birinci kısım; Şeriatte tahrimî ve tenzihî bir nehy ile yasaklanmış olan zina, şarap ve benzeri şeylerdir ki, bunlar fıkıh kitaplarında anlatılmıştır.

İkinci kısım; kötü ve düşük ahlâk olan, kibir «nahvet-böbürlenme», gazap, «hıkd-gizli düşmanlık», haset ve benzerliktir ki, bunlar da tasavvuf ve ahlâk kitaplarında genişçe anlatılmıştır.

Nefsin düşmanlıklarından en şiddetlisi, ileri gelmek ve imtiyazlı olmak, gibi hususlarda kendinde bir hak ve ehliyet bulunduğunu kabul etmektir. Bu da kemâle ermemiş zatların eliyle bu yola girenlerde çokça görülür.

Nefsin, kötü ve çirkin ahlâka yuva olmak üzere insan kalıbına verilmiş lâtif bir şey olması da muhtemeldir. Ruhun, yüksek ve iyi ahlâkın merkezi olmak üzere, insana verilmiş şerefli bir «lâtife» olması gibi...

Bu şekildeki ruh ve nefis, her ikisi, insanda bir araya gelir. Göz, görme, kulak, işitme, burun, koklama, ağız tatma mahalli olması ve bunların her biri diğerinden başka olmakla beraber, «işitici, görücü, tadıcı, koklayıcı» olarak, hepsinin bir insanda toplanmış olması gibi; iyi-güzel vasıfların mahalli olan ruhla kötü-çirkin vasıfların mahalli olan nefis de insanda birleşmiş ve insan bunlarla insan olmuştur.

Nefs-i emmâre ve nefis-i levvâme bu ikinci kısımdandır

MUHALEFET-İ NEFS

Allah, «nefsi, boş isteklerden nehyeti» meâlindeki âyette işaret buyurduğu üzere, Rabb'inden korkan ve başıboş isteklerine uymamakla nefse karşı gelen kullarını cennet makamlarıyla müjdelemiştir.

Derin bir şefkat örneği Peygamber'in «ümmetim adına en fazla korktuğum şey, nefslerinin hevâlarına uymalarıdır.» meâlindeki sözleri bunu ifade eder. Zira nefsin hevâsına uymak, insanı Hak'tan alıkor ve uzaklaştırır.

Nefs ve onun isteklerine karşı çıkmak, ibadetin başı ve esasıdır. «Nefsinin karanlığında yıldızlar doğan kimsenin ufkundan, ilâhi dostluk güneşi guruba çekilir.» denilmiştir. Nefsânî isteklere meyl, Rabbâni dostluk ve huzura manidir.

Bu yola yeni girenin, nefsinden razı ve hoşnut olması, nasıl makul ve doğru olur ki, Hazret-i Yusuf, o üstün makama yükseldiği halde, «ben nefsimi temize de çıkarmıyorum. Çünkü nefis gerçekten kötülüğü şiddetle emreder!» buyurmuştur! Bu kelâm, -Zeliha'nın da olsa- nefsin emmârelik vasfını ispata kâfidir.

Bu üstün irfan yoluna girenlerin her an ortada olan kötülüklerden ve iki cihanın da kaybına sebep olacak tehlikeli şeylerden kaçınmaları ve uyanık olmaları, selim akıl sahiplerince yegâne makbul yol ve biricik kurtuluş istikametidir.

«Hikem-i Atâiyye» sahibinin, nefsin tuzaklarından bahseden bir eseri vardır. Orada der ki: «Nefs, edep aykırılığına mahkûm ve kul da edepli olmaya memurdur. Nefsin seciyesi gereği, sürekli sahibini isyan ve muhalefet meydanına çekme isteğine karşı, kul da onu, kötü isteklerinden döndürmeye ve yıldırmaya cehdeder. Onun için nefsin yularını salan kimse, onun kötülüklerine ortak olmuş olur.»

UBÛDİYET

Ubûdiyet (kulluk), ibâdetten daha geniş, daha kuşatıcıdır. Önce ibâdet, sonra ubûdiyet denilmiştir. «Ubûdiyet" ile «ubûdet» lûgat mânâları olarak bir; kulluk, itaat etmek ve alçak gönüllü olmak ifadelerinde müşterektirler. İbâdet, mü'minlerin avamına, ubûdiyet, mü'minlerin seçkinlerine ve ubûdet de seçkinlerin seçkini olan yüksek zatlara mahsustur. Yine ibâdet, ilm-î yakîn; ubûdiyet ayn-ı yakîn, ubûdet ise hakk-ı yakîn erbabına aittir. Buna yakın bir ifadeyle, ibâdet, mücahede adamlarının, ubûdiyet güçlülere göğüs geren yakîn erbabının; ubûdet de müşahede ehlinin işidir.

Ubûdiyet, «Hakk'a tam bir yöneliş ve itaatla, kendinden sadır olan ibadetlere eksiklik gözüyle bakmak ve onların murakabesinden doğan halleri, kaderin ifadesi olarak görmektir.» denilmiştir.

Ubûdiyetten daha şerefli bir sıfat ve mü'mine bunu taşımaktan daha üstün bir mertebe yoktur. Allah, dünyada en şerefli ân olan Miraç Gecesinde, Sevgilisi ve İnsanoğlunun Efendisini, ubûdiyet vasfıyla anarak:

«Her türlü eksiklikten arınmış o Allah'dır ki, kulunu gece yürüttü...» buyurmuştur.

Yine:

«- Allah kuluna vahyetti, vahyettiğini...» buyurmuştur.

Eğer ubûdiyetten daha yüksek bir vasıf olsaydı, Allah, Sevgilisi'ni o en şerefli vakit ve en yüce hal içinde onunla yâdederd.

«Rabb'ine kulluk et ki, sana, yakîn gelsin» meâlindeki âyetin sırrı da büyüktür. Şöyle ki; onda insanın varabileceği en üstün mertebe olan «Yakîn»in kazanılmasının, «kulluk et» kelimesiyle ubûdiyete bağlı olduğuna dair bir işaret vardır.

Yedi sınıf insanın, Allah'ın himayesinde tam bir istirahat ve emniyet içinde olduğu ifade edilmiştir:

- 1- Adaletten başka, gayesi olmayan hâkim...
- 2- Allah'a kulluk ve itaatla yetişen genç...
- 3- Çıkarken, tekrar mescide dönmek azmiyle çıkan ve kalbi daima mescidi arzulayan ve ona bağlı kalan, hakiki mânâsıyla namaz tutkunu insan...
- 4- Allah yolunda sevişmek gayesi etrafında, toplanıp dağılan dostlar...
- 5- Kimsesiz, تنها yerlerde göz yaşı dökerek Allah'ı ananlar...
- 6- Güzel ve şuh bir kadının, kendisini arzulayıp visal'ine davet etmesine rağmen, esrar ve gizlilikler âleminde hicap duyup-korkan ve bu daveti reddeden takva sahibi kişiler...
- 7- Sadaka verirken sağ elinin verdiğini, sol elinin bilmesini istemeyen, yani yaptığı iyiliği gizleyen ihsan sahibi kişiler...

İRÂDE

İrade, lûgatte dilemektir. Tasavvuf ıstılahında, bu yola yeni girenlerin başlangıç halleridir ki, başını Allah'a varma gayesine adanmış olanların ilk menzildir. Mürid, irade sahibidir, derler. İrade için de âdeti terketmektir, dediler. Şöyle ki, pek çok halde insanlar, gaflet

meydanlarını doldurup, orada rahat ve huzurla vakitlerini geçirir ve şehvetlerine uyarlar; mürid, bu elbiselerden soyunmuş ve arınmıştır. Bu yüzden, onun âdetler ve alışkanlıklar dairesinden dışarı çıkması, irade sıhhatine işaret olduğu için, bu hale «İrade» denilmiştir. Hakikatte irade, Allah'ı istemekte kalbin coşkunu ve şahlılığıdır.

«İrade, için yanışı ve gönlün sızlayışıdır ki, her korku ve zorluğu hafifletip kolaylaştırır.» denilmiştir.

Cüneyd'e:

«- Salihlerin hikâyelerinden müridlere ne fayda vardır?» diye sorduklarında, Cüneyd:

«- Sâlihlerin hikâyeleri, İlâhî mânâ ordularının bir kısım askerleridir ki, müridlerin kalpleri onunla kuvvet ve sebat kazanır.» buyurmuş ve «Peygamberlerin haberlerinden, onunla kalbine sabit kılacağımız her şeyi, sana anlatıyoruz.» meâlindeki âyeti delil göstermiştir. «Mürid» ile «murad» hakkındaki soruya da:

«- Mürid ilim siyasetini, murad da Hakk'a riyeti izleyendir. Mürid, yaya; murad da uçuştadır ki, elbette yerde dolaşan, havada uçana yetişemez» buyurmuşlardır.

İSTİKAMET

İstikamet, lûgatta doğruluk mânâsındadır.

Tasavvuf ıstılahında ise; tahkik ehline göre, bütün ahitlerde, hususiyle Allah ve Resülü'ne olan ahitlerde, yemek, içmek, giyinmek gibi din ve dünya işlerinde ölçüye riayetle, «sırat-ı müstakime- doğru yola» sınıksız bağlanmaktır.

Allah, bir âyet-i kerimesiyle, kendi «rubûbiyetini-ilahlığını» ikrar ve «vahdaniyetini-birliğini» tasdik ederek; «Rabbimiz, bütün noksan ve kusurlardan münezze, şanı yüce, Allah'tır!» dedikten sonra; iman ve amellerinde, farzları edâ etmekte istikamet gösteren kullarına, ahirette meleklerin geleceğini ve onlara korku ve kaygıdan emin, kavuşacakları

Peygamberle birlikte, vaad olundukları cennet nimetleriyle meshur olmalarını müjdeleyeceklerini beyan buyurdular. «Hulefa-i Râşidîn'den- Dört Büyük Halife»den istikametın mânâsı babında rivayet olunan ve «imanda sebat, amelde ihlâs ve farzları edâ»yı istikametın unsurları olarak gösteren nakli, Kadı Beyzavî Hazretleri, yukarıda mânâsına işaret ettiğimiz âyet'in tefsirinde beyan etmiştir.

Hülâsa, her işte istikametın mühim olduğu ve bilhassa Din işlerindeki ehemmiyeti, Dört Büyük Halife'nin hususî ifadelerinden de anlaşılır.

İstikamet, öyle yüksek bir derecedir ki, bütün makbul hedef ve gayelerin yerine gelmesi, bütün hayırlı işlerin kemaliyle gerçekleşmesi ona bağlıdır. Hal ve gidişinde istikamet olmayan müridin, bütün çalışması boş, sarfettiği bütün gayretler faydasızdır. Yöneldiği yolda doğruluk adımlarıyla ilerlemeyen kimse için, gaye yolunda terakki yoktur; ve o, en kötü, en bayağı, misâl halinde aşağı görülmeye mahkûmdur.

Yola yeni giren mürid için, başlangıçta istikamet, şart ve elzem olurken; yolun başında olanların muamelâtının, her türlü miskinlik ve kopukluktan azâde olması; ortada olanların, buldukları yerleri kanıksayıp, hep orda kalmayı tercih etmemesi ve nihayet yolun sonuna varmış olanların da vardıkları hedeflerde araya perde girmemesi, istikamet alâmetlerindedir.

İstikametın üç derecesi vardır. Evvelâ doğrultmak; yani, eğrilikleri gidermek, sonra öylece kalmak ve sükûna varmak, en sonra da istikamet kazanmak, yani tam doğruluğu bulmak... Birinci derecede, nefsin terbiye edilmesi; ikincide kalbin güzelliklerle donatılması, üçüncü kademedede ise, sırlara erilmesi vardır.

Ebû Ali buyuruyor ki:

«- İstikamet sahibi ol, keramet talibi olma! Zira nefsin kerameti daha çok ister, hep ona kayar. Allah ise, sen, istikametle imtihan eder!»

Hakikatiyle istikamete, bu yolun büyüklerinden başka kimse muktedir olamaz. Zira istikamet, halk arasında bilinen ve cereyan eden alelâde işlerden, muamelât şekillerinden ayrılıp, Allah katında doğru yol üzerinde olmaktır. İstikamet, ulaşılması zor bir üstünlüğün devamlılığından ve muhafazasından ibarettir.

«Eğer onlar doğru yolda devam etseydiler, mutlaka onlara bol su verir, rızıklandırırđık...» meâlindeki âyet'te, «su vermek» lâfzının müteaddî fiil olarak gelmesi, devamlılığına işarettir. Yine âyette gelen «istikamet» kelimesindeki «sin» harfi, talep içindir ki, bundan murat, tevhid üzere ikameti istemek ve ilâhî ahitlere riayetle ölçüleri muhafaza etmeye devam etmektir.

VAKT

Vakt, tasavvuf ıstılahında yerine göre bir çok mânâda kullanılır.

Tahkik ehline göre vakt, malûm olmayan mevhûm bir işin, meydan geliş ânını tayin eden, gerçekleştirmeyi sağlayıcı bir hadiseden ibarettir.

Meselâ, bir kimse, borcunu ödemeyi, ilkbahara bağlamış olsa, ilkbaharın girmesi, yani başlangıcı, onun borcunu ödeme vadesi olmuş oluyor. İlkbahar da işte bu ödemeyi gerçekleştiren hadisedir.

Bir insan, herhangi bir şeyi elde etmek için, her hangi şeyle uğraşırsa, o şey, onun vakti olmuş olur. Meselâ; dünya ile uğraşırsa, vakti dünya; ahiretle uğraşırsa, vakti ahirettir. Sevinçte olanın vakti sevinç; hüzünde olanın vakti hüzündür. Hâsılı, bir insan üzerinde oluş ve hallerden ne galip ve hâkim olursa, o şey, o kimsenin vaktidir.

Bazan, vakit ile, insanın içinde bulunduğu zamanı murad edip, mazi ve istikbâl arası olan «hal» kastedilir.

«Sofî vaktin oğludur» derler... Bundan, müridin, içinde bulunduğu zamanın lüzum ve icaplarını iyi muhafaza ettiği ve onlara dikkatle; ihtiyaca göre, yapacağı ve mes'ul olacağı iş istikametinde hareket ettiği mânâsı kastedilir.

«Filân mürid vaktin hükmüne tâbidir» derler... Bununla, iradesi olmayarak kendisine gayp perdesinden ne açılır, ne tecelli ederse, ona tâbi olur, demek isterler... Bu söz, övgü makamında söylenmiş ve bununla, Şer'î hukuka aykırı olmayan şeyler kastedilmiştir. Yoksa, emirleri ihmal, yasakları ve kötülükleri irtikâp etmek gibi, Şer'î hükümleri çiğnemekle, bunları takdire yüklemek; ve nefsinden meydana çıkan günahlara kayıtsızlıkla, (tolerans)lık zannına kapılmak, -maâzallah- dinden çıkmaktır. Bazı zındıkların, kendilerine tasavvur süsünü vermek için gösterdikleri teslimiyet tavırları, işte bu kabildendir.

«Vakit, keskin kılıçtır» sözünden murat; kılıç, kesici ve delip geçici olduğu gibi; vakit için de, Allah'ın o ânda olmasını emir buyurdukları takdir ve kazânın mutlaka yerine geleceği, onun hakimiyetinden kaçılmayacağı ve artık kul için sabır ve teslimiyetten başka, hiç bir çare bulunmadığını ifadeden ibarettir.

«Vaktin hükmüne teslimiyet, kurtuluş ve rahata, ona itiraz ve direnmek de helâk ve meşakkate götürür» sözleri, bu mânâyâ işarettir.

Üstad Ebu'l Kasım, «vakit, insanı havanda gibi döğer, ezer» buyurdu. Yine Üstad, vaktin insanı şu manzumede olduğu gibi bin türlü ezâ ve cefâ ile lırıp incittiğini buyururlardı:

(Arapça'dan:)

Her geçen gün, bir parçanı alır gider,

Kalbime bir hasret bırakır, geçer gider.

Yani vakit, insanı, türlü çeşit eza ve cefâ ile ezer, incitir. Büsbütün mahvedip yok etmez. Eğer bir defeda yok etse, ondan kurtulmuş olarak insan, darlık ve sıkıntıdan da kurtulurdu.

MAKAM

Tasavvuf ıstılahında, müridin, tarikat menzillerinden kazandığı mânevî mertebesidir. Şu kadar ki, bunun kazanılmasında kişinin gayret ve cehti, tesirin varlığı şarttır.

Meselâ; «filan mürid, tevekkül veya hamd makamındadır, filan da fark ve cem' makamındadır.» denilir. Hasılı, her müridin makamı, ceht ve gayretiyle kazandığı, tevekkül ve benzeri mânâların meydana gelmesinde yerleşmiş olduğu mevki nisbetidir.

Sâlik'in, kazandığı makamı iyi muhafaza ederek, onun hükümlerini yerine getirmeden, tamamlamadan başka makama geçmekte acelecilik yapmaması ve bir makamı, en ileri hadde, kemâl haddine ulaştırmadan üstünde bulunan makama yükselmek için sabırsızlık göstermemesi lâzım gelir. Zira kanaati olmayan harîsin tevekkülü sıhhatli olmaz. Tevekkülü tam olmayan salikin teslimiyetinde sıhhat bulunmaz. Tıpkı tövbesi olmayanın, Hakk'a yönelip bir mürşide bağlanması ve gönülden bağlı olmayanın da amelî hassasiyet göstermesi doğruluk ifade etmediği gibi...

Bir makamda menzillerin sıhhati, ancak o makama Allah'ın, sırf kendi lûtfuyla saliki yerleştirdiğini, o makam sahibi salikin müşahede etmesiyle olur. Ki böylece, salikin menziller binâsı, sağlam bir temele oturmuş olsun.

Tasavvuf ehlinin büyüklerinden Vasıtî Hazretleri, Nişabur'a teşriflerinde, Ebû Osman'ın bağlularından bazılarına:

«- Şeyhiniz size neyle emreder?»

Diye sorunca onlar da:

«- Taat ve ibadetlerimizde eksikliğimizi görmekle!»

Diye cevap verdiler. Bunun üzerine Vasıtî Hazretleri:

«- Ya niçin ibadetlerinizi hiç görmemeyi emretmez?»

Buyurarak, taat ve ibadetlerin ezeli tevfiik ve ilâhî imdattan doğduğuna işarete bulunmuşlardır.

"Bulut gıdasını denizden alır."

Biline ki, Şeyh-i Ekber, Fütûhât'ın 334. Babında, «hitabî münazelerleri- menzilleri" kısaca izah ettikten sonra, bütün menzilleri yetmişsekiz babda açıklamış ve delilleriyle anlatmıştır.

Münâzele, birlikte bir yere varmalarını (nüzüllerini) veyahut iki kişiden birinin diğerine varmayı (nuzûlü) isteyenlerin, tarikatten muayyen bir mevzide toplanmaları, bir araya gelmeleridir.

Hakikatte bu «nüzü- iniş», «suûd- yükseliş» ise de buna nuzûl denmesi; kulun bu yükselişle Hakk olan maksadına nazil ve vasıl olmasındandır.

«- Hoş sözler O'na yükselir» meâlindeki İlâhî ifade, buna işarettir. Şöyle ki, tesbîh, tehlil, Kur'ân okumak ve benzeri hoş kelimelerle, salih ameller kulun burakı olup kul, bununla Hakk'a nuzûl eder, gider.

Hakk'ı halk için nüzülle vasıflamak, «O, her gece dünya semâsına nuzûl eder» meâlindeki Hadîse dayalıdır.

Kul için nüzü- vasfı ise, kulu Allah'a fakr ve ihtiyacını göstermek içindir ki, bu da Allah'ı zenginlik ve kibriyâ ile vasıflandırmaktır.

HAL

Halk dilinde en çok kullanılan lafızlardan birisi de hal tabiridir. Tasavvufta halden kastedilen, katıksız ilâhî bağışlardan kalbe gelen sevinç, hü-ün, darlık, genişlik, şevk, heybet gibi mânâlardır ki; bunlar, meydana gelmelerinde kulun bir gayreti, bir kasdı olmaksızın kalbe inerler. Bu yönden, hal ile makam arasında belirgin bir fark vardır. Öz ifadeyle; hal, gaybden gelen bir bağış, makam da cehd ve riyazetle elde edilmiş bir kazançtır. Haller, ilâhî lû-uf pınarından taşar dökülür; makamlarsa, sarfedilen cehd ve gayretle elde edilir. Makam sahibi, makamında kaim ve sabit, hal sahibi de halinde sürekli değışen ve renkten renge girendir.

Zünnûn, halin, devamlı zevâle maruz bulunduğuna işarete etmiştir. Bazıları, çakıp giden şimşek gibi, halin, parıldamasının ardından, zeval karanlığına büründüğünü, onun arkasında saklandığını ve değıştığını söylemişlerdir.

Şeyh-i Ekber, «Fütûhât»ın 192. babında,

«- Hal, zatî bir varlığı bulunmayan, gelip geçici demek olan arazlara benzer. Varlığı zamanından başka devamlılığı yoktur» demişlerdir.

Cüneyd-i Bağdadî Hazretleri de hâl ile ilgili soruya cevap olarak: (Arabîden:)

Doğunca, o aydınlık, nur yıldızları,

Açılır hep gizliler ve haber gelir cem'den...

beytini okumuş ve hal nurlarının doğmasıyla gayb âlemindeki gizli mânâların ortaya çıkacağını ve cem' makamından haberler getireceğini ifade etmiştir.

KABZ VE BAST

Bu kabz ve bast, yani salikin darlık ve genişlik halleri, birbirinin mukabili olarak, sâlik için, «havf-korku» ve «recâ- ümit» menzilesini geçtikten sonra meydana gelir.

Arifte meydana gelen «kabz- darlık» hali, bu yola yeni giren salikte görülen «havf-korku», «bast- genişlik» hali de yine başlangıçta vaki olan «recâ-ümid» menzilesindedir.

Korku, kalbin meyl ve arzu ettiği sevilen bir şeyin, elden kaçması endişesinden veya kalbin ürküp çekindiği, istemediği bir işin olacağı düşüncesinden doğar.

Recâ ise, istenilen bir işin olmasını dilemekten veyahut sakınılan, nefret edilen bir şeyin zevalini, ortadan kalkmasını beklemekten doğar.

Görüldüğü gibi, her iki halin de, yani, havfın da recânın da bağlı olduğu sebepler, istikbâle dâir işlerdir.

Kabz ve bast ise, salikin, içinde bulunduğu anda meydana gelen mânâyaya aittir.

Havf ve recâ sahibinin kalp alâkası, vadeli ve gelecekteki bir işe dayalı iken, kabz ve bast sahibi, halihazırda yüklendiği, altına girdiği varidat sebebiyle, zamanın esiri ve mahkûmudur. Kabz ve bast, salikin hallerinin değişikliği nisbetinde farklı, o nisbette değişik olur.

Bazen, kalbe gelen kabz, yetersiz olunca, sâlikte, az çok uyanıklık ve şuur hali baki kalır. Bazen de gelen kabzın kuvvet ve şuurla alâkası kesilmiş olur. «Bizler, ezelde, eşyâ köleliğinden hür ve azâde, kâinat alâkalarının izlerinden gönlü arınmışlarız,» demişler...

Kabzı gerektiren şartların en hafif ve en aşığısı, azarlama ve muâheze sebebi görülen veya tekdir cezasını hak ettiğini imâ eden bir mânevî verimin, kalpte zuhur etmesiyle, salikin içini darlık ve sıkıntının doldurmasıdır. Bunun aksi olarak da, bir nevi lûtufla rahatlık ve bahtiyarlık müjdeleyen manevî verimlerle de salikin kalbi, genişlik ve feraha kavuşur. Her şahsın kabzı bastına, bastı da kabzına uygun ve denktir.

Bazen kabzın sebebi malûm olmaz. Salik, kalbinde darlık ve sıkıntı hisseder ve sebebini idrakten âciz kalır. Bunun giderilmesinin en emin yolu, o kabz halinin geçmesine kadar, kalbin dizginini Hakk'a teslim etmek ve O'nun rızasına bağlanmaktır. Böylece, «Allah, kabzeder ve basteder.» İlâhi fermanı üzere, çok yakın bir sürede kalpte genişlik ve ferahlık meydana gelir. Şayet sâlik, kendi iradesiyle zorluğa girip, kabzı gidermeye uğraşırsa, onu arttırmak ve şiddetlendirmekten başka bir şey yapmış olmaz. Bir şeyin zevâl vâdesi girmeden, onu izaleye çalışmak, ayrıca bir edep hatası doğurur ve edebe aykırılık korkusu verir.

Bazen bast hali de, bu şekilde, bir gaflet anında kalbe tesadüf etmiş olur da sâlikte, aşırı bir gönül ferahlığı ile gülüp oynamaya karşı tabî bir meyl ve istek meydana getirir. Bu halde olan salikin yapacağı şey, tam bir sükûnet ve metanetle edebe riayetdir. Zira bast sahibi, dâima büyük bir tehlike üzerindedir ki, bilhassa görünmez tuzaklardan tam dikkat ve hassasiyetle sakınması, korunması lâzımdır.

Bu makamda, edebi muhafaza, sükûnet, zühd ve bastın uluorta tesirlerinden korunmak tavsiye ve tenbih edilmiştir. Bu yolun yolcularından niceleri, kendilerine bast halinden küçük bir pencere açılmasıyla bunun cazibesine tutularak ayakları kaymış ve makamlarından düşmüşlerdir.

İşte bu anlattıklarımızdan dolayıdır ki, kabz ve bast, üstlerindeki derecelere, yani hakikatte bitip tükenmeye nisbetle korunulacak ve Allah'a sığınılacak hallerden sayılmıştır.

Şeyh-i Ekber, «Fütûhât-ı Mekkiye»de, on fasıl halinde gösterdiği kalpten temizlenmesi gereken yüzelli kadar hal arasında kabz ve bast'ı da zikretmiştir.

HEYBET VE ÜNS

Bu iki hâl kabz ve bast'ın üstündedir. Kabz, «havf-korku»nun, bast da «recâ-ümid»in üstünde olduğu gibi; heybet kabz'dan daha yüksek ve üns de bast'dan üstündür.

Heybet'in lûgat mânâsı, vahşet duygusu, yani bir kimsenin haşmetinden korkup çekinme hissidir. Onun mukabili olan üns de, ülfet demektir ki; alışkanlık halinden ibarettir.

Heybet'in hakkı gıybet, yani huzurdan uzak kalmaktır ki; her heybet'e düşen gaiptir, yani huzurda değildir. Heybet'te olanlar, gaipte buldukları farklılık nisbetinde, heybet'te de farklı farklıdır. Heybet'in dereceleri, gaiplik zamanının uzunluğu-kısalığı, eksikliği-tamamlığı nisbetindedir. Heybet makamında bulunanlardan kiminin gaiplikte kalma süresi uzun ve tam, kiminin kısa ve eksiktir.

Üns'ün hakkı, Hak ile uyanık olmaktır. Her üns sahibi, şuurlu ve uyanık; fakt Üns'ten aldıkları payın farklılığı nisbetinde birbirinden ayırdırlar. Yani, şuur ve uyanıklıkları, üns'lerinin dereceleri nisbetinde olup, bazılarında eksik, bazılarında fazladır. Uyanıklık halinden murad, mânevî sarhoşluk halinin kalkmasıyla ayılmak, kendine gelmektir. Üns noktasının en aşağı derecesini tasvirde şöyle denilmiştir:

«- Faraza, üns sahibini ateşe atsalar, üns'ünde en küçük bir bulanma ve değişme meydana gelmez.»

Cüneyd :

«- Salikin hali, öyle bir dereceye ulaşır ki; kılıçla yarılrsa ondan haberi olmaz.» demiştir.

Bu esrarlı keyfiyet, bende tereddüde sebep oldu. Fakat daha sonra, bu işin hakikati bana da apaçık göründü.

Üns ve heybet, salikin büyük ve üstün hallerinden ise de, hakikat ehli, bunları, salikin hallerinin yine de değişmesini ifade ettiğinden, kemâlde eksik saymışlardır. Zira, sabit bir mekânda karar kalmış olanların hâl ve alâmetleri; topyekün değişiklik ve fark renklerinden temizlenmiş ve arınmıştır. Onlar, Mutlak Varlık'ta boğuldukları ve yok oldukları için, artık kendilerine dost olmuş, baştanbaşa saffet ve zarafetle kaplı nefslerinde, ne heybet ve üns, ne de şuur ve his mevcuttur.

Salikin, üns ve heybet hallerinin üstünde bulunan celâl ve cemâl makamına yükselmesi, ancak sebata varmakladır.

TEVÂCUD, VECD, VUCÛD

Vucûd, lûgatte, beş hasseden birisiyle veyahut şehvet ve gazap kuvetiyle vayahut da akıl vasıtasıyla «bulmak» demektir.

Allah'a nisbet edilen vucûd, mücerret ilim mânâsındadır. Tasarruf ve iktidara da vucûd denir. «Eğer su bulamazlarsa...» İlâhî ifadesindeki vucûd kökünden gelen «bulamazlarsa» lâfzı, «suya muktedir olamazlarsa» şeklinde tefsir edilmiştir.

Vecd; aşk ve muhabbet mânâsındadır. Tasavvuf ehlinin kullandığı ıstılahlar arasında bulunan ve «vecd» kökünden gelen vucûd, işte bu mânâdadır.

Tecavud ise; vecd'de, yani sevgi ve muhabbetle kemâle ermemiş kimsenin, bir nevi iradesiyle vecdi arzulaması, ona talip olmasıdır.

Vecd sahibine «vâcid» denilir, «mütevâcid-tevacüdde olan» denilmez. Zira, tevacud, vecd sahipliği değil, vecd gösterişi mânâsında kullanılır.

Bir gün, şarkıların söylendiği bir mecliste, İbn-i Mesruk ve benzeri kişiler ellerinde olmaksızın çoştular, harekete geldiler. Aynı mecliste Cüneyd'in, tam bir ciddiyet ve sükûnet içinde halini oluşturu gibi muhafaza ettiğini görenler, ona:

«- Efendimiz! Sizde zikrin güzel âhenklerinden hiçbir infial ve teessür görünmüyor?» dediler.

Cüneyd, onlara:

«- Sen, dağları yerinde sabit görünsün , oysa onlar bulutun yürüdüğü gibi yürüyorlar.» âyetiyle cevap verdi.

Ve böylece kalbinin metanetini göstermiş oldu.

Şeyh-i Ekber, «Fütûhat»ın 182. babında; zikirden doğan sema' yani, güzel âhenklerin tesiriyle meydana gelen hareketlerin, tabiî, ruhânî ve ilâhî hareketler olarak üç kısma ayrıldığını ifade eder.

Cüneyd; tasavvuf yolunda olanların ruhanî hareketlerden ilâhî hareketlere terakkisini anlatmış ve salıkların bazılarında hem hissî hem ruhanî hareketler, bazılarında ise yalnız ruhanî hareketler bulunduğunu ifade ettikten sonra; tabiî sema'ın, sesli ve nefesli âletlerin, dinlenilmesiyle insanda meydana gelecek hal ve hissin yalnızca sevinç, ferah veya hüzünden ibaret olduğunu, bunu dinleyen için de bu yolla hiç bir şekilde tasavvufa intisap hasıl olmadığını; ilim ve marifetin ancak ilâhî ve ruhanî âhenklerle meydana geleceği ve gerçekleşeceğini delilleriyle anlatmış ve göstermiştir.

Halin başlangıcında, salikin, zikrinden önceki vasfı, tevaccüddür. Bundan sonrası da vecddir. Vecd, hiç bir kasd ve kazanma gayreti olmaksızın, hüzün ve sevgiden sâlikin kalbine gelen haldir. Büyük müridler, vecdi tevaccüdden ayırarak, vecdin; düşünme, isteme ve zorlanma olmaksızın kalbe gelen bir teessür ve infial hali ve zikir emârelerinin erişilmez neticeleri olduğunu, kat'î bir ölçü halinde ifade etmişlerdir.

Her kimde zikir vazifesi çoksa, Allah tarafından lûtufları da çoğaltılır.

Kalp feyizleri, zikir ve virdlerin meyvesi olduğundan, kalbinde vird ve zikri olmayan salikin kalbi örtülü ve sırrı kör kalır.

Salikin görünen, zahirî amel ve gayreti, ibadetlerden tad alma ve zevk duymayı temin ettiği gibi; görünmeyen, batınî amelleri de salik için bir vecd kaynağıdır. Kalbî zevk ve tatlılık, ibadetin semerelerinden; vecd hali de batınî amellerin neticelerindedir.

Hâsılı vecd; Allah cemâlinin erişilmez nimeti ile coşan, ilâhî sırların keşf yolunu açan katıksız aşk şarabından sevinç ve neş'e ye boğulmuş ruhla, kalbin hayret ve heybet içinde sînesinin parçalanmış olmasıdır. Mevzu ile alâkalı kaynaklarda vecd, zikir tatlılığının doğması ve kalbe dolmasıyla, ruhun, aşk şiddet ve hücumuna tahammülden âciz kalması, şeklinde açıklanmıştır:

(Arapça beyt:)

O kimse ki, vecdi çürük değilse eğer,

Şarkıcının sözlerine ihtiyacı olmaz onun.

Vucûd, vecdin üstünde olarak, onu geçtikten sonra hâsıl olur. Ve sâlik, Hakk'ın Vücûdunda topyekün beşerî sıfatlardan tamamen sıyrıldıktan sonra ona ulaşır. Zira hakikat sultanı ortaya çıkınca, beşeriyetin kalması tasavvur edilemez.

Netice; tevâcüd, başlangıç halî; vücûd da işin son mertebesidir ki, vecd, bu ikisi arasında orta bir haldir.

Tevâcüd; sâlikin istiabını, yani alabildiğince almasını; vecd istiğrakını, yani kendini veriş ve kendinden geçişini; vücûd da sâlikin istihlâkını, yani Hakk'ın Vucûdunda bitip tükenişini belirtir.

Bu bahiste sâlikin halini; bir şahsın ilkin denizi görmesi, sonra gemiye binmesi, en son olarak da denizde batıp boğulması... şeklinde misâllendirebiliriz.

CEM' VE FARK

Cem' ve Fark, tasavvuf ıstılahlarındandır. Farka, tefrika da demişlerdir. Kulluğun devamına ve beşeriyet hallerine ait olan işlerden, salikin elde ettiği şeyler fark; gizli mânâların tecellîsiyle izharı gibi Allah'dan gelenler de cem'dir. Ancak cem ve fark, şuhûd hallerinden olması dolayısıyla, Hakk'a ermiş olanların en aşağı mertebesidir.

Taât ve isyanlarda Allah'ın fiillerini müşâhede eden sâlik, tefrika, yani fark vasfını taşımaktadır. Taat ve isyanlarda kendi fiillerini gören sâlik ise, cem' ile vasıflanmıştır. Halkın isbatı, tefrika babından; Hakk'ın isbatı da cem' nimetindedir ve cem' de, fark da

sâlike mutlak lâzımdır. Tefrikası olmayan, yani fark ve ayrılık noktasını kaybeden sâlikin kulluğu; cem’i olmayan sâlikin de marifeti muteber değildir. Fatiha sûresindeki «yalnız sana kulluk ederiz» âyeti, fark makamına; aynı âyetteki «yalnız senden yardım dileriz» ifadesi de cem’ makamına işarettir.

Sâlik, öz dili ve kalbiyle Allah’tan isteyerek, dua, şükür ve senâda bulunsa veyahut günahlardan arınması, bağışlanması ve acınması için yalvarıp Allah’a hitapta bulunsa, fark makamında olmuş olur. Sâlik, Rabbine sırrıyla yalvarıp yakarsa, yahut sâlik kalbiyle sırrî hitabı işitebilse veyahut da sırrına gelen hitabın mânâsını Allah ona âşikâre gösterse, sâlik cem’ makamında bulunmuş olur.

«Allah’a kendi cehd ve gayretimle ibadet ediyorum» diyen sâlik ile, bunu sırf Allah’ın eşsiz fazlından bilen, buna itimat ve itikat eden; bundan dolayı da tam bir acz ve şükran ifadesi içinde bulunan ârif arasındaki fark, büsbütün beyan ve izah ihtiyacından uzaktır.

CEM’İN CEM’İ

Cem’in cem’i, cem’ makamının üstündedir. Topyekün nefis ve halkı, Allah’la kaim gören sâlik, cem’ makamındadır. Halbuki müşahededen gözleri kamaşıp şaşkınlığa ve nefsin müşahedesinden de dehşete düşmüş halde, hakikat sultanının her yanı kaplamasıyla ondan başka hiçbir şeyin varlığını hissetmeyen zat da cem’in cem’i makamındadır. Cem’in cem’i; büsbütün tükenmek, yok olmaktır ki, hakikat hücumlarının şiddetinden, Allah’tan başka herşeyden kesilmek ve Allah’ta fâni olmak derecesinde O’nu hissetmektir.

Bu mertebeden sonra bir makam, bir halet daha vardır ki; tasavvuf ehli, ona «ikinci fark» tabir eder. Bu da fenaya ermiş sâlikin, farzları yerine getirirken istiğfar halinden uyanıklık ve şuur haline gelmesidir ki, böylece Şer’î mükellefiyetlere ehil ve muhatap olarak, o mükellefiyetleri yerine getirebilsin. Bu yüzden, onun uyanıklık ve şuur haline geri dönmesi, nefsin hazzı için değil, Allah içindir ve O’na dönmesi mânâsındadır.

Bu halde, sâlik; nefsinin, ilâhî marifet dairesinde görüp düşünür de kendini eşsiz ilâhî kudretiyle yoktan var eden ve meydana çıkarananın; fiil ve hallerini de mutlak ilim ve iradesiyle tasarruf ve takdir edici olanın, ancak Allah olduğunu, aynıyla müşâhede eder; ve bir de «Mutlak Bir» olan Zat’ı, masivadan, yani O’ndan gayri olan herşeyden alâkasızlık içinde, tam bir tenzih ve tecritle mülâhaza eder.

İşte bütün bunlardan dolayı, bu makama, «ilm-i mutlak», «hazret-i cem», «mertebe-i amâ» ve «hakikatlerin hakikati» dendiği gibi; kendisinde İlâhî isim ve sıfatların yerleşmesi, hakikat ve mahiyetlerin gizlenmesinden dolayı, «Cem'in Cem'i» de denilmiştir.

FENÂ VE BEKÂ

Tasavvuf ehli; fena tabiriyle, sâlikin kötü vasıflarının sukûtuna, düşmesine; beka tabiriyle de iyi-güzel vasıflarının kıyamına, canlanmasına işaret ederler.

Sâlik, bunlardan birisiyle vasıflanmış olunca, kötü ahlâkından fâni olur. Kötü vasıflarından fâni olan sâlikte, elbette iyi-güzel vasıflar ortaya çıkar. Bunun tersine olarak, kötü halleri galip bulunan sâlikte, iyi-güzel vasıflar ortaya çıkar. Bunun tersine olarak, kötü halleri galip bulunan sâlikte, iyi-güzel sıfatlar örtülür ve kaybolur. İnsan, fiilleri, halleri ve ahlâkıyla vasıflanır. Kimse onların dışında değildir.

Fiillerde, o filleri işleyen iradeye mâliktir. Ahlâk ise, tabî ve yaratılıştandır. Ahlâkına aykırı bir âdeti itiyad edinen ve bunda devam edip gidenlerde, gittikçe mağlup olan eski hal, galip olan halle değişir.

Hallere gelince onlar, tamamen İlâhî mevhibeler, Rabbani bağışlardır. Allah, başlangıçta sâlike, binbir tecellî ve feyziyle gelir. Sonra sâlik, kemâl ve safa derecesinde Şeriatın yasakladığı fiillerden tamamen temizlendikten ve arındıktan sonra, Allah, ona Zâtî ahlâkıyla benzer olur. İhlâs sahibi sâlik, tam bir gayret ve çalışmakla düşük vasıflarını, nefsinden, bütünüyle koparıp atmaya, yok etmeye muvaffak olursa, bu takdirde Allah onu, güzel ahlâkıyla lûtuflar ve ihsana nail kılar. Nefsini arındırma ve amellerini temizlemeye sebatla devam eden sâliki, gerçek ihsan ve fazilet sahibi Allah; bütün kötülük ve çirkinliklerden hallerini temizlemek ve kemâle yükseltmekle, engin ilâhî lûtuflarına mazhar eder.

Dünya ölçüsüyle kötü bilinen fiilleri bırakanlara «şehvetinden fâni oldu.» denir. Şeriat yasaklarından kaçınıp onlardan yüz çevirenlere de «rağbetinden fâni oldu.» derler. Günahlara rağbetinden fâni olan, tövbesinden sadakatiyle baik kalır.

Kötü vasıflarını koparıp atmaya çalışan sâlik için, gizli düşmanlık, kıskançlık, cimrilik, kırgınlık, böbürlenme, kendini beğenme gibi felâketlerden nefsini kurtarmaya muvaffak olarak, «kötü ahlâktan fâni oldu» denilir. Kötü ahlâktan fâni olan da iyi, güzel, doğru vasıflarla baki kalır.

Bütün hüküm ve iradelerin kullanılmasında, İlâhî kudretin cereyan ettiğini müşahede eden sâlik için, «o, hüküm ve iradelerin halktan doğduğunu zan ve tahminden fâni oldu» denir. Böylece de, hükümlerin, Allah'tan başkasından doğduğu vehminden fani olan sâlik, Hakk'ın sıfatlarıyla baki kalır.

Yine sâlik, hakikat sıfatlarıyla kuşatılmış olarak, Allah'tan gayrı herşey demek olan «ağyar-yabancılar» âleminden herhangi bir ayn, bir gayr, bir eser, bir resm, bir gölge müşahede etse halktan fâni ve Hak'la baki olur.

Fenâ ve bekânın pek çok kısım ve çeşitleri olup; kalbin fenâsı, kalp ve ruh latifelerinin fenâ ve bekası; sırrın fenâ ve bekası, gizlisi ve gizlinin de gizlisi olanın fenâ ve bekâları vardır. Bunların her birinin başka başka alâmetleri, eserleri ve tecellîleri mevcuttur ki, bütün bunlar; zaman, mekân, yollar, şahıslar, haller ve zikirlerin değişmesiyle de değişik olurlar.

Nefsin fenâ ve bekasının ardından, insanın vahdanî keyfiyetine ârız olan fenânın «etem- en tamam, en ileri» ve bekânın da «ekmel- en mükemmel» derecelerine ulaşan, o makamla müşerref olan kâmil insan, mükemmel ve ayrıca da kulları irşada ehliyet kazanmış olur.

Dikenli bir ağacın dikenlerini âdeta eliyle soymak kadar çileli olan bu makamın peşisıra, ileri kemâl derecesine varmış olan kâmil zât, gavsîyet, kutbiyet, ferdiyete, kayyûmiyet, hilâfet ve imamet şereflerine ulaşır; nübüvvet ve velâyet yolunun gölgesinde, o yolun usûl ve inceliklerinden alınan payla, en yüksek kemâl derecelerine nufûz etmek, kendisine müyesser olur.

Fenâ ve bekâ sıfatlarının birbirine karşı hallerdeki cereyanı bu şekildedir ki, meselâ cehaletten fâni olan, ilimle bakî olur; bütün gördüklerinden fenâyı varan, Hakk'a yönelişiyle ve O'nunla bakî olur.

Nefsî râğbetlerden fâni olan, zühd ve takva ile kendi emel ve arzularından fâni olan da ilâhî murad ve dileklerle bâkî olur. Böylece, fenâdan sonra, artık fenâyı görüp düşünmekten de fani olmak mertebesine yükselmek mümkün ve müyesser olur.

Fenâ'nın ilk derecesi, sâlikin, nefsinden ve sıfatlarından fenâyâ ermekle, Hakk'ın sıfatlarıyla baki olmasıdır.

Fenânın ikinci derecesi, sâlikin, Hakk'ı müşahedesiyle, O'nun sıfatlarından fâni olmasıdır.

Fenânın üçüncü derecesi de Hakk'ın varlığında tamamen tükenip yok olmak hasebiyle, fenânın şuhûd ve şuurundan da fâni olmaktadır.

GIYBET VE HUZÛR

Gıybet, tasavvuf ıstılahında, kalbin, kendisine gelen mânâlarla meşgul ve onlarla dalmış olarak, halkın sürüp giden hallerinden gâfil ve alâkasız olmasıdır. Yani, o hallerde meşgul olmaktan hoşlanmamasıdır.

Bazan da gıybet, sevabın hatırlanması ve cezanın düşünülmesi gibi, bir mânânın kalbe tesiri sebebiyle, sâlikin, nefsini ve başkasını hissetmekten gâfil olması, yani hissetmemesidir.

Çok defa gıybet, Hak tarafından gelen mânâ keşiflerinden doğar.

Hal ehlinin, gıybet halleri, değişik ve farklı farklıdır.

Huzûr tabirinden, tasavvuf ehlinin kullanımında Hak ile hazır olmak mânâsı kastedilir. Orta halli bir sâlikin Hak ile huzûru, halktan gaybûbetle, yani halktan ayrılmak ve birlikte bulunmamakla olur.

Hak ile huzûr, sâlikin kalbine Hak zikri galip ve baştan başa onu kaplamış olarak, sâlikin Rabbin huzuruna çıkmış gibi olmasından ibarettir.

Huzûr, sâlikin halktan çekilmesi ve gaybûbeti sebebiyle olduğundan, bütünüyle gaybubette olanların huzûru, bu bakımdan tamlığa erer. Bazan, gerek nefsin gerekse onun dışında olanların hallerini histen kesildikten sonra, o his geri döner ve tekrar doğar. Bununla, gıybetten «sahv»e, yani şuur ve uyanıklık haline dönme, mânâsı kastedilir. Bu huzûr, halk iledir; ilki ise Hak ile idi.

Gıybet hainde, müddetin, uzayıp uzamaması bakımından fark vardır ki, bazılarının gıybet halleri uzun müddet sabit, bazılarınınki de yok olup gider.

SAHV VE SEKR

Tasavvuf ehli, sâlikin, gıybet halinden sonra his ve şuur haline geri dönmesine, «sahv» derler. Sahvın mukabili «sekr»dir ki, kalbine doğan feyzin şiddeti yüzünden, sâlikin, eşya ve hadiseleri hissetmekten tecritle, gıybetine, tasavvuf dilinde «sekr» denir.

Sekr ile gıybet arasında, fazlalık ve noksanlık bakımından fark ve değişiklik vardır. Sâlik, kendisini sekre götürücü hallerin, kalbini baştanbaşa kaplamaması halinde, tam sekre ulaşamaz; gıybetle his ve şuur dairesinde, binbir renk içinde tereddütte kalır. Bu halde olan sâlik, gıybet mertebesinde eksik olarak, kendinde hisse yol bulan, sekr gösterişi içindeki sâliktir.

Bazen sekre götürücü haller; güçlü ve sâlikin kalbini baştanbaşa kaplayıcı olur ki, bu tam sekr halidir ve gerçek o ki, gıybet mertebesinin de ilerisindedir. Netice olarak, sekr sahibinin, kalbine gelen sekre götürücü halleri, güçlü ve kaplayıcı olursa, bu takdirde onun gıybeti, gıybet makamındaki sâlikin halinden daha şiddetli ve daha güçlü olur. Eğer sekr sahibinin kalbine gelen sekre götürücü halleri zayıf ve kaplayıcı olmazsa, o takdirde de gıybet makamındaki sâlikin hali, böylesi sekr sahibinin halinden daha ileri ve gıybet yönünden daha tamdır.

Sekrin geliş kaynağı, bazab rağbet ve "recâ-ümit" bazan da "havf-korku" ve heybet sebebi olan bir hususdur ki, kalp üzerinde galip ve onu kaplayıcı olur.

Sekr, ancak, vecd ve aşka ermiş kişilere mahsus bir haldir ki, ne zaman kul, cemâl vasfıyla keşfe ulaştırılırsa, o zaman meydana gelir ve sekri Hak ile olan sâlikin, sahvı da Hak ile olur.

Sekri, hazlarla karışan sâlikin, sahvı da hazla birlikte, ona karışmış olur.

Halinde doğru ve istikamet üzere olan sâlik, sekr anında sevinçli ve halini gizleyici olur.

Sekr ile sahv, bir yönden, "fark" haline benzer ki; her ne vakit hakikat sultanı meydana çıksa, sâlikin sıfatı, tükenmiş ve yok olmuş olur. «Ne zaman Rabbi dağa tecellî edince, dağ un ufak oldu ve Musâ dehşet içinde düşüp bayıldı» İlâhî ifadesiyle işaret buyurulduğu üzere, ilâhî tecellî sırasında Tur Dağı, bütün salabet ve kuvvetine rağmen parçalanıp dağılmış ve Hazret-i Musâ da «risâlet- peygamberlik» mertebesinin yücelik ve üstünlüğüne rağmen, duyduğu korkunun şiddetinden düşüp bayılmıştır.

Sâlik, sekr halinde, hal ile müşahede, sahv halinde de ilim ve şuurla müşahede eder. Yine o, sekr halinde, kendi gayret ve zorlaması olmaksızın mahfuz; sahv halinde ise, kendi tasarruflarıyla korunmuştur.

ZEVK, ŞÜRB VE RİYY

Bu tabirler, tasavvuf dilinde geçen ıstılahlarından ki, tasavvuf ehli, nimetlerinin manevî saadetlerine nâil oldukları tecellîlerin semereleri ve keşiflerin neticelerini; yine apaçık ve apansız meydana çıkan kalbî verimleri bu tabirlerle ifade ederler.

Evvelâ zevk, yani tatmak... Sonra şürb, yani içmek... Daha sonra da riyy, yani kanıp susuzluğu gidermek... Sâliklerin yapıp işlediklerinin safâsı, onlar için «zevk»; manevî terakkî derecelerini menzil menzil geçmeleri, Rabbanî mânâları «şürb»; nihayet, gayelerine varmalarıyla hararet ve susuzluklarını dindirmeleri de «riyy» ve daimi safâ sebebidir.

Zevk sahibi, sekr gösterişi içinde, şürb sahibi sekr halinde, riyy sahibi de uyanık ve şuur halindedir.

Sâlikin aşk ve şevki kuvvetli olunca; şürbü, daimî ve kesintisiz olur. Bu bakımdan, böylesi şürb sahibi, daima Hak ile her bir hazzından fânî olarak, kalbine gelen hal mânâlarından müteessir ve mevcut halinde de bir değişme olmaz. Sırrı, berraklık ve parlaklık kazanan sâlikin, meşrebi bulanmaz ve bozulmaz.

Şürbü, yani mânevî içkisi kendine gıda olan sâlik, ondan ayrılmaya sabr ve tahammül gösteremez, asla onsuz olamaz.

(Arapça beytler :)

Aşk ve muhabbet şarabını

Kadeh kadeh içtim...

Ne hakikat meyhanesinin

Şarabı tükendi;

Ne de ben susamış gönlün

Yanıklığından kurtulabildim...

MAHV, İSBAT VE MEHİK

Tasavvufî ıstıhlardan olan mahv, sâlikin, nefsinin alışılmış kötü vasıflarını yok etmesinden; isbat da sâlikin, kulluk sıfatını ve ibadetini kuvvetlendirmekten ibarettir. Kötü sıfatlarını, iyi ahlâka dönüştüren sâlik, mahv ve isbat sahibidir.

Mahv ve isbatın üç derecesi vardır: Birincisi, zahirî fiillerden olan günahları ve düşüklükleri imha ile zıtlarını ihyâ, yani isbat... İkincisi, sırların yuvalandığı kalplerden gafletleri silip yok ederek, tevhid mertebelerine yükseltici menzilleri isbat... Üçüncüsü, sırlardan geri bıraktıracı topyekün bahaneleri imha; ve o sırları gaye noktasında isbat... Ancak, bu şekilde olan mahv ve isbatta şer'î ölçülere riayet ve kulluk şarttır. Sâlikin bu mevzudaki tasarrufta bir payı yoktur.

Mahv ve isbatın gerçek olanları, ilâhî kudretten gelenleridir. Zira mahv, Allah'ın örttüğü, yok ettiği; isbat da meydana çıkardığı, var kıldığı şeydir. «Allah dilediğini mahv, dilediğini isbat eder» meâlindeki âyette, mahv ve isbattan, ezeli kudret sahibi Allah'ın iradesi kasedilmiştir. Allah, irfan büyüklerinin kalplerinde «masiva- dış âlem» fikrini mahv; sâliklerin kalplerinde de kendi zikrini isbat etmiştir.

Mehik ise, lûgatte gidermek ve iptal etmek mânâsında olup; tasavvuf ıstıhlında, mahvın üst derecesidir. Mahvda geçici sıfatlardan bir iz, bir eser kalırken, «mehik»de en küçük bir iz, en hafif bir gölge bile kalmaz. Allah, sâliki, mânevî müşahedesinden mahv ve mehik'e erdirdikten sonra, tekrar onu, müşahedesine geri döndürmez.

Arapça bir mısra:

Dönen, yoldan döner, gayeye eren dönmez asla!

Setr ve Tecellî:

Tecellî, «gayblerin nurlarından kalbe açılan, kalbe keşfettirilen...» şeklinde tarif edilmiştir. Setr de, bunun mukabili olarak, gayb nurlarının açılıp meydana çıkmaması, örtülü kalmasıdır.

Tarifte, «gayb» kelimesinin «cemi' - çoğul» olarak gelmesinden anlaşılıyor ki, kalbe gelen tecellîler sayısızdır. Zira İlâhî isimlerin herbirinde, değişik vecihleri bakımından çeşitli tecellîler vardır.

Perdesinde, tecellîler zuhûr eden gayblar yedidir. Bunlara, «ümmehat-ı seb'a- yedi ana» derler.

Allah, sâlike Zâtî keyfiyetiyle tecellî etmez. O'nun ilâhî tecellîsi, isim ve sıfat perdelerinden birinin verâsından, ötesinden gelir.

Başlangıç noktasının, zât ve sıfatlardan birine bağlı olduğunu düşünmek bakımından, tecellî iki kısma ayrılmıştır. Birincisi, Zâtî tecellîdir ki; bu da sıfatlardan bir sıfat kabul edilmeyerek, mücerred Zât'ın, tecellînin başlangıcı olarak alınmasından ibarettir. İkincisi, sıfatların tecellîsidir ki, Zât'dan ayrı olarak, muayyen bir sıfatın, tecellî başlangıcı sayılmasıdır. Aralarındaki fark, itibârîdir.

Avam derecesindeki sâlikler, perde altında karanlıkta; ileri derecedeki seçkinler de kesintisiz tecellînin parıltıları içindedir. «- Allah, bir şeye tecellî ettiği zaman, ona boyun eğdirir» hikmeti buna işaretler. Yani tecellî, sükûn ve itmi'nan vermekle huşû ve tevazû sebebi olur.

Örtülü kalan sâlik, şuhut vasfıyla kaim, tecellî sahibi de daima huşû vasfıyla birliktedir.

Avam derecesindeki sâlike, örtülü kalmak, ceza; yüksek dereceli seçkinlere de rahmettir. Allah, seçkin kullarına keşf buyurduğu, açtığı şeyi tekrar örtmezse; onlar, Hakikat Sultanının önünde büsbütün telâşa ve dağınıklığa düşerler. Lâkin «Rahîm-çok acıyıcı» ve «Raûf- çok esirgeyici» olan Hak, onlara nasıl apaçık tecellî eder, nimetlerini izhar ederse, öylece de onları örter ve gizler. («mubdî-herşeyi başlangıçta yaratıcı» ve «Muid-sonunda kendine döndürücü» olan Allah'ı tesbih ederim!..)

Bu şerefli taifenin avamının, saadetleri, tecellîde; belâları tecellînin kesilmesiyle örtülü kalmakta iken; yüksek derecedeki seçkinleri de sakin bir saadette çoşkun bir sevinç ve neş'e, setr anında da huzur ve sukûnet içindedirler. «O sağındaki nedir, ey Musâ!» meâlindeki, Musâ Peygamber'e hitap eden âyette, bu hale bir remz ve işaret vardır.

MUHÂZARA, MÜKÂŞEFE, MÜŞÂHEDE

Muhâzara, mükâşefenin başlangıcıdır ki, bundan murad, kalp huzurudur. Huzur, gıybetin mukabilidir. Bir kimsenin huzur hali, yakınlık, ve yakınlıkta fenâyâ ermektir. Kalbin huzuru, bazan istidlâl yolundan tevatür ve bürhanla hâsıl olur. Bu huzurla kalbi huzura eren sâlik, her ne kadar zikir sultanının kalbini kaplamasına hazır ve amâde ise de henüz «setr-örtü» halinden kurtulabilmiş değildir.

Mükâşefe, muhâzaradan sonra meydana gelir. Sâlik, bu makamda, delil bulma düşüncesinden ve sebep arama ihtiyacından kurtulmuştur ki; artık gayb nimetlerine kavuşmuş, zan ve şüphe hücumlarına da müsait olmaktan çıkmıştır.

Müşâhede mertebesine gelince, o, mükâşefe makamının da üstündedir ki, Zât'ı tenzihten ibaret olan Hakk'ın huzuru, bu mertebededir. «Seyr ve sülûk» semâsı, «setr-örtü» sisleri ve perde bulutlarından büsbütün sıyrılır ve apaçık meydana çıkarsa; baştanbaşa aralarındaki perdeler kalkar ve basiret ufuklarına, şeref burcundan, müşâhede güneşi doğar.

Bu şeref taifesini efendisi olan Cüneyd, müşâhedeyi, şöyle tarif etmiştir:

"- Senin yokluğunla, Hakk'ın varlığı..."

Yani, sâlikin gayba ermesi, yok olmasıyla beraber; muhâzara ehli ilâhî işaret ve delillerle bağlanmış, mükâşefe ehli ilâhî sıfatlarla ferah bulmuş, müşâhede ehli de en yüce Zât ile karşılaşma şerefine ermiş olarak varolurlar.

Muhâzara derecesinde olanları akılları, mükâşefe derecesinde olanları ilimleri, müşâhede derecesinde olanları da marifetleri erdiricidir.

LEVÂİH, LEVÂMÎ, TAVÂLÎ

Bunlar lûgat bakımından birbirine yakın mânâlarda olup «zuhur- meydana çıkma», «lem'an- parıldama» ve «tulû-doğma» mânâlarındadır. Tasavvuf ıstılahında da aralarında pek fark yoktur. Bunlar, kalp hallerinde terakkî gösteren, başlangıç halindeki sâliklerin sıfatlarındandır. Onlara henüz marifet güneşinin ziyası, kesintisiz gelmeye başlamamıştır. «Onlar için, cennette sabah- akşam rızıkları vardır» meâlindeki âyet gereği, Allah, onların kalplerinin rızkını ihsan eder; böylece kalplerinin semâsı, hazların karanlık bulutuyla simsiyah kaldığı esnâda «lâihler-zuhurlar» ve «tecellîyat- tecellîler» kalbe doğar ve ilâhî yakınlık parıltıları parıldamaya başlar. Kalpleri, setr anında da ansızın gelecek «lâihleri-zuhûratı» beklemeye koyulur.

(Arapçe beyt :)

Ey çakıp parıldayan şimşek,

Semânın hangi omuzundan doğuyorsun?

İlkin keşf ve «levâih- zuhurlar», sonra «levâmi- parıltılar», daha sonra da «tavâlî- doğuşlar» gelir. Lâihler, şimşeklerin, bulutlardan bir anda zuhûr etmesi gibi birden zuhur eder ve parlamasıyla, hemen sis örtülerinin ardına kaçar.

(Arapça beyt :)

Ayrılırken güç ayrıldık

Tekrar karşılaştığımızda;

Bana veda oldu,

Onun selâmı!

«Levâmi- parıltılar», levâihten, yani zuhûrlardan daha aşikâr ve daha devamlıdır. Her ne kadar o parıltıların zevali, zuhûrların zevali derecesinde sür'atli değil ve bir müddet kalıcı

ise de, sonunda zeval karanlığını bastırmasıyla, «bakmaya doymayan yaşlı göz» yine hasretlere düşer. Yine «levâmi- parıltılar» bir an devam eden parıldamaları müddetinde sâliki, yolundan alıkor ve kendisiyle birlik kılar. Gece, karanlık orduları hücum etmedikçe, gündüzün aydınlığı zuhur etmez. Bundandır ki, levâmi ehli; kâh rahat, kâh sıkıntı, kâh «bast- genişlik», kâh «kabz-darlık» arasında gizlenmiş ve tereddüde düşmüş olur.

«Tavâli'- doğuşlar» evvelkilere nisbetle, uzun süre kalması ve kesintisiz gelmesi bakımından, daha kuvvetlidir. Onun uzun süre kalması ve devam etmesi, kalbe parıltılar saçıp onu aydınlatmaktan ziyade; sâlike güç vermek, zulmeti gidermek ve nefsi, kabahati altında ezmekte faydalı ve yardımcı olur. Tevâli'in doğuşu pek seri , batış hali ise, ufuk boyu uzayıp giden ışıltı kuyrukları halinde, pek uzundur. Bazan âşikâr olan doğuşlar, çoğunlukla gizli ve örtülüdür.

Şeyh-i Ekber, Fütûhât'ında «levâih- zuhurlar»dan kastedilen şeyi, şöyle ifade eder:

«- Bir halden, bir hale yükselişte meydana gelen sırlara işaret edici şeydir ki; bize göre, maddî bir uzuv olmaktan yara almış olmayan göz için Zâtî nurlardan ve ilâhî vechin ışıklarından parlayıp yansıyandır.»

Levâih, levâmi ve tavâli mânâ yönünden değişik hükümlerdir. Bazan saklandıklarında, parlak yıldızların batışı gibi ufukta hiç bir parıltı izi bırakmazlar. Bazan da nurlarından izler bırakırlar ki, hal sahibi ruhî coşkunluk ve sükûnetinden sonra, nurdan volkan saçan o yanardağın eteklerinde dolaşır ve tekrar nur saçmaya başlayıncaya kadar vakitlerini orda bekleyerek geçirir ve tekrar bulduğunda da, o nur kaynağından kaybolmaz bir iz, bir hatıra ile muhabbet meclisinin aşk şarabını içme zevkine erer.

(Arapça beyt :)

Şu dipsiz ufuktan, şimşek midir parlayan,

Yoksa yüzünden, peçesi mi kalktı Leylâ'nın?

BEVÂDİH VE HÜCÛM

Bevâdih lafzı, lûgatta, bir kimsenin nam ve nişanı yok olacak şekilde helâka gitmesi mânâsındadır. Tasavvuf ıstılahında ise, ilâhî bir nüzûl olarak, gayb âleminde; kalbe birdenbire bastıran, ansızın zuhûr eden ilâhî vergiye denir.

Hükmü ise, ya kalbin ferahıdır, sahibini güldürür; yahut hüznü ve kederidir, sahibini ağlatır.

Bayezid Bestamî buyurdular:

«- Bir zaman güldüm, bir zaman ağladım. (bevâdih halinden, azîmet haline geçtiğine işaret olarak :) Ve şimdi, ne gülüyor ne ağlıyorum.»

Hücûm, lûgatta, gelmek mânâsındadır. Tasavvuf ıstılahında ise, hiç bir gayret ve zora girmeksizin kalpte zuhur eden «varid- ilâhî vergi»dir. Öyle bir vergi, öyle bir mânâ ki, vaktini kaçırmaksızın sahibinde bir teessür uyandırmaz. Bu hal sahibi, Allah tarafından memur edilmiş olarak, pişmanlığı anında, kaçırdığı vaktin zaptına ve ıslahına sebep arıyor...

Kalbe zuhur eden bu ilâhî vergiler, işte o sebepten ibarettir. Bu mevzu Fütûhat'ta tafsilatlı olarak anlatılmıştır.

Kalbe gelen ilâhî vergiler, kuvvetli ve zayıf olmak bakımından çok değişik ve çok çeşitlidir. Bazıları, geldikleri kişinin hallerini değiştirir. Bazıları da, kalbine geldikleri kişinin kalplerinde hiç bir değişiklik yapmaz. Bu mertebeyi haiz olan zatlar, zamanın efendileri, ileri gelenleridir.

Telvin ve temkin

Burada telvin ve temkin, «televvün» ve «temekkün» mânâsında kullanılmıştır.

Televvün, ıstılahta, halden hale geçiş; temekkün de bulunulan yere yerleşmek ve orada kalmaktır.

Telvin, hal sahiplerinin sıfatı; temkin ise, hakikat ve kemâl erbabının sıfatıdır.

Sâlik, marifet yolunda seyrettiği müddetçe, telvin sahibi olarak, halden hale, vasıftan vasıfa geçer ve menzillerden menzillere geçer. Yolun gaye noktasına varınca da temekkün ve karar kazanmış olarak, «temkin» derecesine erer.

Telvin sahipleri, devamlı terakkî ve ilerlemede; temkin ehli de gayeye vardıktan sonra «ittisâl-ulaşma» makamındadır. Ulaşma alâmeti ise, sâlikin büsbütün varlığından vazgeçmesidir.

Fütûhât'ta, telvinin, eksik bir makam olduğu tasavvuf ehli bir cemaattan naklen zikredilmiştir. Telvin sahibinin, kâmil olduğunu ve kemâlde bulunduğunu söyleyenler de vardır.

Şeyh Hazretleri de böyle diyenlerdendir; o, telvîn'de olanı kemâlde buluyor.

Bu makam daha açılmak ve genişçe anlatılmak isterse de, risâlemizin hacmi, bu tafsilâta müsait değildir.

Kurb, bu'd:

Kurb derecelerinin ilki, taat ve ibadetlere yakınlaşmaktan ibarettir. Bu'd ise, mukaddes Şeriat ölçülerine karşı alâkasızlık ve aykırılık içinde, taat ve ibadetten uzaklaşmak; yani hidayet ve hakikate ermekten uzak düşmektir. Hidayet azığından hissesi olmayanın, gerçek mânâda zevk edebilmesi mümkün değildir.

Mukarrabin, yani ilâhî yakınlığa ermiş olanların, «kurb- yakınlık»a en büyük vesileleri, ilâhî farzları, vecibeleri yerine getirmektir. Nafile ibadetler de sevgi makamı için bir kılavuzdur. İlâhî sevgiye mazhar olan yüksek zatlar, Hak ile görmek ve Hak ile işitmek derecesi olan en son dereceye varmışlardır.

Sâlikin, Allah'a yakınlığı, evvelâ iman ve tasdik, sonra ihsanla gerçekleşir. İhsan:

«- İhsan, sanki O'nu görüyormuşsun gibi Allah'a kulluk yapmandır. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, şüphesiz, O seni görüyor.»

Hadisiyle izah edilmiştir. Yani ihsan, Allah'ı görür gibi ibadetten ibarettir. Sâlik, görmekten nasipli olmazsa da Allah onu görür ve sâlik, O'nun kuşatıcı ilminin şümul dairesinden dışarı çıkamaz.

Allah'ın kula yakınlığı, onun için tahsis buyurduğu şeref, irfan, dünyevî nimetler, uhrevî müşahedeler ve manevî lütuflarıdır. Hakk'ın, ilim ve kudretle yaklaşması, bütün kullarına; lütuf ve nusretle yaklaşması mü'min kullarına hâs olup, yine Hakk'ın az önce zikrettiğimiz ilâhî yakınlık hususlarıyla yaklaşması da izzet ve şerefe mazhar olmuş seçkin dostlarına, evliyasına mahsustur.

İlâhî yakınlıkla tahkîke varmış olanların, yakınlıkta en ileri derecede olanı, Allah'a devamlı murakabede olan sâliktir ki, Mevlâ, «siz nerede iseniz, O sizinle beraberdir» meâlindeki âyetiyle işaret buyurduğu üzere, öylesi dostlarını daima gözleyicidir.

«Kurb- yakınlık», üç çeşittir. En yüksek derecesi, Zâtî yakınlıktır ki, bunun Allah'a nisbetini düşünmek, muhal bir iştir. Kutsiyetinin gereğidir ki, O, her türlü sınır, yer, yön, nihayet ve miktardan münezze ve yücedir.

Ne bir mahlûk O'nun Zâtı'na bitişik, ne de bir yaratık O'ndan ayrıdır. O'nun Zâtî kurbu ile ulûhiyet şanına lâıyk olarak yakın olması, meçhul bir keyfiyettir. Bu keyfiyetin izahı, zahirî ve batınî ilimlerde mükemmel bir derinliğe varmış olan büyük ilim-irfan sahibi zatların ilmîne, ilâhî bir lütuf olarak verilmiştir.

İkinci çeşit yakınlık, sıfatlarla yakınlıktır ki, bundan murat, ilmî yakınlıktır ve bu da İlâhî sıfatlarda vacip ve sabittir. Üçüncü yakınlık, fi'lîdir ki, bundan murad, Allah'ın kullarından dilediğine lûtf ile fazlıdır. İşte ancak bu mânâda yakınlık ile Allah'ı vâsfetmek, caiz ve muteberdir.

ŞERİAT VE HAKİKAT

Şeriat, kulluk vazifelerine sımsıkı sarılma işinden; hakikat da Ulûhiyyetin müşahedesinden ibarettir. Şeriatla doğrulanmış, teyit edilmiş olmayan hakikat, reddolunmuş ve kabul dairesinden atılmıştır. Hakikate bağlı olmayan Şeriatın da yerine gelmesi muhaldir.

Şeriat, halkın mükellefiyetini; hakikat da halkın tasarrufunu belirtir. Şeriat O'na ibadet; hakikat O'nu müşahededir. Şeriat emr ile kaim; hakikat kaza ve kaderi gösterici, herşeyden gizli ve herşeyden açıktır.

«Yalnız sana ibadet ederiz» meâlindeki âyet, «Şeriat ölçülerinin korunmasına; âyetin devamı olan «ve yalnız senden yardım isteriz» meâlindeki İlâhî ifade de hakikatın ikrarına işaretir. Şeriat, emr ile yapılması gerekli kılındığı yönünden hakikat; hakikat da, Allah'ın marifetini bilmekle memur kılınmak bakımından Şeriat'tır.

HAVÂTİR

Kalplere ve iç dünyalara gelen hitaptan ibarettir. Havâtır, melekler vasıtasıyla gelir. Bazan şeytan onu kalplere atar; bazan da nefsin kendi başına sözlerinden ibaret kalır.

Havâtır, doğrudan Allah katından da gelebilir. Melekten olana «ilham», nefsten olana «hevacis- nefsanî hitaplar», şeytandan olana «vesvese», Allah tarafından olana da «Hak hatır-Hakk'ın Hitabı» denilir. Bunların hepsi, nefsin kelâmı kabilindedir. Yani bütün bu hitaplar, nefis tarafından duyulur.

Melek tarafından olan «hatır- hitab»ın doğruluna alâmet, şeriata uygun olmasıdır. «Şeriat'ın zahirinden şahidi olmayan hatır, bâtıdır.» denilmiştir. Şeytan tarafından gelen hatırların, yani hitapların çoğu, günahlara, isyana davettir. Bazan şeytanî hatır, zahiniden, bir taat ve ibadet gibi görünürse de, yine o, gizli bir günaha, görünmez tuzaklardan gizli bir isyana davettir.

Tahkik derecesine varmış tasavvuf büyükleri; giydiği ve içtiği haram olan sâlikin, melekten olan ilham ile şeytandan olan vesvese arasındaki farkı teşhise kadir olamayacağı görüşünde birleşmişlerdir.

İlham meleği ile kalbe gelen hatıraya, sâlik bazan uyabilir, bazan da uymayabilir. Allah tarafından ilham olunmuş hitaba ise, sâlikin muhalefeti tasavvur olunamaz!

İLM'EL-YAKÎN, AYN'EL-YAKÎN, HAKK'EL-YAKÎN

Yakîn, şek ve şüpheden arınmak mânâsınadır. İlâhî isimlerin; aklın tasavvurundan uzak, tamamen Allah tarafından bildirilmiş, değişmez isimler olduğu, en muteber görüş olduğundan, Allah'ı vasfetmekte «yakîn» tabiri câiz değildir.

İlm-i yakîn, aklî delillerle sabit olup, akıl sahiplerine aittir. Hakk-ı yakîn, keşf ve müşahedeye dayalı olup, beşerî sıfatların silinmesi, yok olmasından sonra; sâlik'in ilmi, müşahedesi ve haliyle, Allah'la birlikte olmasından meydana gelen ilimdir.

Birinci yakîn, zahir ehlinin ilmi; ikinci yakîn, ümmetin seçkinlerinin ilmi; üçüncü yakîn de seçkinlerinin seçkini olan Allah dostlarının ilmidir. Bu üç ilim tarzı, irfan yolunu ihtiva eden seyr-i sülûk kitaplarında tafsilatıyla gösterilmiştir.

VÂRİD

Tasavvuf ıstılahında geçen bu kelimenin «cem'i- çoğulu» «varidat»tır. Varidattan murat, sâlikin kast ve teammüdü olmaksızın, kalpte zuhur eden makbul ve güzel hatıra, yani ilâhî hitaplarla; ayrıca, bu cinsten olmayan hüznü ve sevinç halleridir. Varidat, hatıralardan daha umumî, daha kuşatıcıdır.

Hatıralar, yalnızca mânevî bir hitabı içine alırken; vâridat, yalnızca mânevî hitabı kuşatıcı değildir. Bütün mânevî hitaplarla birlikte, kalbe gelen mânâlara da vâridat denir. Hüznü vâridi, «kabz- sıkıntı» vâridi, «bast- ferahlık» vâridi gibi...

Fütûhât-ı Mekkiye'nin 264-266. bahislerinde havatır ve şevâhidi anlatan çok güzel tafsilat vardır. Biz de bunu göstermekle yetiniyoruz.

ŞÂHİD

Şâhid, tasavvuf ehlinin kelâmında görülen bir tasavvuf ıstılahıdır. Filan ilim şahidi, filan vecd şahidi, filan hal şahididir derler. Bununla, sâlikin kalbinde hazır ve mevcut olarak; kalbin onun mülâhazasıyla meşgul olduğunu kastederler. Yani, kalbi kaplayan ilim ise, ilim şahidi; vecd ise, vecd şahidi denir. Bir kimse, herhangi bir şahsa derin bir alâka duysa, işte bu alâka duyulan sevgili kişi, o kimsenin şâhididir.

TÖVBE

Tövbe, lûgatte rücû, geri dönmek mânâsınadır. Şer'i istilahta ise, yerilmiş ve yasaklanmış olan şeyleri işlemek, irtikâp etmekten rücû edip pişman olmak ve hayatta kaldıkça bir daha yapmamaya azmetmekten ibarettir.

Tövbe, tasavvuf yolundaki menzillerin başlangıcı, hattâ giriş kapısıdır. Tövbe, bu yolun isteklisi olanların varacakları ilk makamdır.

«Ey mü'minler, hepiniz Allah'a tövbe ile rücû ediniz; umulur ki, kurtuluşa erersiniz!» meâlindeki âyet, ile bütün mü'min kullara, tövbenin kurtuluşa götüreceği müjdelenmiş ve bir

âyette, meâlen: «Şüphesiz Allah tövbe edenleri ve günahlardan temizlenenleri sever» buyurulmuştur.

Tövbe eden genç, yani henüz olgunluk derecesine varmamış olduğu halde, günahlarından tövbe edip dönen mü'minden, daha sevgili kimse olmadığına, pek çok Hadis'te açık işaretler vardır. Tövbe sahibi, tövbesini bozar ve tekrar iradesi, nefsini yeniden tövbe etmeye teşvik eder, zorlarsa; bu durumda olanların, defalarca ahtini bozanların tövbesinden dolayı, ümit kesmeleri doğru olmaz. Hattâ bunlardan hidayete mahzar olanların çokluğu,

en sıhhatli haberlerle malûm ve sabittir. Ceza korkusu ile gûnahtan dönen sâlik, yolun başında olan sâlik, sevap düşüncesi ile gûnahtan dönen, yolun ortasında olan sâlik; sevap rağbeti ve ceza korkusundan kalbi uzak olarak, sırf ilâhî emre riayet gayesiyle tövbe edip dönen sâlik de yolun sonuna varmış olan sâliktir.

«Tövbe, Ulûhiyet yönüne, tam anlamıyla yönelmektir.» denilmiştir. Avamın tövbesi, günahlardan; seçkin Allah dostlarının tövbesi de gaflettendir.

Tövbenin edâsı, yerine getirilmesinin şartları; fazilet ve semereleri, hüküm ve maslahatları, fayda ve kazançları ve diğer hükümleri fıkıh, tasavvuf, ahlâk kitaplarında geniş ve açık şekilde anlatılmıştır.

MÜCÂHEDE

Lûgatta, çarpışmak demektir. Şer'î istilahta ise, İlâhî bir memuriyettir ki, mânevî hakikatlere düşmanlığı ile ayakta duran nefsin, meşakkatine sebep olacak şeyleri yüklenerek yegâne alâmeti kötülük nefisle savaşmaya mücadele etmeye denir. Kısaca; nefsi, Şeriat ölçülerine aykırı işlerden, onları irtikâp etmekten zorla çevirip Şer'î Şerif'e uygun bir istikamete sokmaktır.

Tasavvuf ehlinin, alışkanlıkları terk etmesine de mücâhede denir ki, bu neftsen emniyetin, kolaylıkla sağlanabilmesine yardım eden sebeblerdendir.

«Bizim yolumuzda mücâhede edenleri, elbette onları bizim yollarımıza hidâyet edeceğiz. Şüphesiz Allah, iyilerle beraberdir» meâlindeki âyet, mukaddes Şeriat'a uygun hareket edenlerin İlâhî Zat'a vardırıcı yolda yürüyüp, gerçek gaye olan Rabbanî yakınlık derecelerine ve seçkin dostlar meclisine ulaştırılacaklarını müjdelemiştir.

Dışını Şeriat'la meşgul eden, ona bağlayan kimselerin Allah, sır, yani iç âlemlerini, müşâhede ile süsleyip donatır. Dış hareketler, iç bereketlerin sebebi ve doğurucusudur.

Avamın hedefi, amelleri ifâ etmek; seçkinlerin maksadı da amelleri ifa ile birlikte, halleri de tasfiye etmek, safaya erdirmektir. Hallerin safâsı ise, şer'î amellerin mânevî verimlerinden, kazançlarındandır. Avamın kaçınması lâzım gelen, nefis âfetlerinden en

mühimi, medihten, övülmekten hoşlanmaktır. Övülmekten zevk almak, nefsin en büyük felâketlerinden olup, bundan şiddetle kaçınmak lâzımdır.

HALVET VE UZLET

Bunların mânaları birbirine yakındır. Halvet, تنها bir yerde bütün yabancı düşünce ve kaygılardan kurtulmuş olarak müsterih olmak; uzlet de, halktan ayrılmak ve bütün ülfet ve alışkanlıklardan feragatı seçmektir.

Üstad Eb'ul Kasım:

«- Uzlet, saffet ehlinin sıfatı; halvet de vuslatın alâmetidir.» demiştir.

Şöyle ki; yolun başında olan sâlike, başlangıç halinde uzlet ve işin sonunda da Hak ile ünsiyette olabilmek için halvet, istikamet yolunun gereklerindedir.

Sâlik için en mühim olan hasletlerden birisi ve belki birincisi, kendisinde, halkın üzerinde herhangi bir yönden bir meziyet üstünlüğü görmeyip, gösterişsiz ve yapmacıksız olarak, vicdanî bir zevk halinde nefsinin küçük görmesidir ki, böylesi sâlik, uzletini de insanları kendi şer ve zararından selâmette kılmak niyetine bağlı olarak yapar. Yoksa bunun tersine olarak, bir sâlik, uzletinde, halkın şer ve zararlarından kendi nefsinin selâmeti itikadında ve düşüncesi içindeyse; bu itikat, yerilmiş kötü hasletlerin en zararlılarından olup, kibir ve gururun kaçınılmaz sebebidir.

Eski rahiplerden birine sormuşlar:

«-Rahip misin?»

O da :

«-Hayır değilim! Ben ancak bir köpek bekçisiyim. Zira nefsim kuduz bir köpektir; işte onun halka saldırmasından korktuğum için halktan uzaklaştım ki, böylece şer ve aldatmacasından emin olayım!» Hikmetlice cevabını vermiş.

Halvet ve uzletin faziletleri hakkında nakle ve akla uygun pek çok eserler, hatıralar varsa da, bunlardan murat, avamın anlayışı gibi, sâlikin dış varlığının halvet ve uzlette olması değildir. Halvet ve uzletin faziletlerinden murat, sâlikin, dışının halkla, içinin Hak'la olmasıdır.

Uzletin hakikati, yerilmiş kötü hasletlere karşı itidalde olmaktır; yoksa ev, yurt, cemiyetten uzaklaşmak değildir. Onun için arifin tarifinde, «arif hem birlikte bulunan, hem ayrı olan...» denilmiştir. Yani dışıyla halkla beraber, içiyle onlardan ayrı demektir.

Üstad, insanlarla birlikte olmak mevzuunda buyurdu ki :

«- Onların giydikleri elbiseyi giy ve yedikleri yemekten ye de; sırrınla, yani kalbinle onlardan ayrıl ve Allah'la ol..»

TAKVÂ

Lûgatta, korunmak; yani zarar ve ziyandan sakınmaktır. Tahkik ehline göre, Allah'a taat ve ibadetle azabından çekinmek; yani cezayı hakketmeye sebep olan ahlâktan korunmaktır. Haram şaibesi, haram kokusu olan şeyden sakınmak, kısa mânâsı ile tefsir edilmiştir. «Şüphesiz sizin en üstünüünüz, Allah yanında en takvâ sahibi olanınızdır.» meâlindeki âyet, takvâ sahibi kullar için bir müjdedir.

Takvâ ancak sırf helâldedir. Yoksa, zaten, haram ve şüpheli şeyleri terk etmek dinî bir vazifedir ki, bu takvâdan sayılmaz.

VERA'

Haram olmasında şüphe bulunan şeylerden ve yakışksız işlerden sakınmaktır ki, şüpheleri terk etmek olarak tefsir edilmiştir. Şeriat hukukunda, tevilsiz ve şüpheden uzak bir şekilde, helâliğine dair nakil ve delil getirecek derecede vukuf ve ilim sahibi olarak, şüphe ve tevillerle şaibeli duruma gelmiş şeylere tecavüz etmemek, el uzatmamaktır.

İnsanın kendisine mühim ve gerekli, fayda getirici olmayan şeyleri terk etmesi, müslümanlığın güzelliklerindedir.

ZÜHD

Zühdün mânâsı, bir şeye meyli terketmektir. Tasavvuf ıstılahında ise, ilâhî yasaklardan, zevken ve vicdanen buğz ve nefret edip yüz çevirmektir.

Zühd, ancak haramda olur. Helâl, Allah'ın emriyle mübah kılınmış olduğu içindir ki, ondan zühde varmak, yani helâlden yüz çevirmek caiz değildir. Ancak şu kadar var ki, zühd sahibi, helâller, mübahlar dairesini darlaştırabilir; ve böylesi, farzlardan ve sünnetlerden ibaret kalabilir. Yoksa zühd, mâlî kazancı ve mübah olan şeyleri terketmek demek değildir.

Cüneyd :

«- Zühd, elin boş olduğu şeyden, kalbin de boş olmasıdır», buyurdu.

Ahmed bin Hanbel de şöyle dedi :

«- Haramı terk, avamın zühdüdür. Seçkin kulların zühdü, mübahların fazlalarından kaçınmaktır. İrfan ehlinin zühdü de kalbini, Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan çekip çevirmektir.»

SAMT

Samt, lûgatta susmak mânâsınadır.

«- Susan kurtuldu...»

«- Susmak hikmettir.»

«-Kelamı çok olanın, düşmesi, yanılması da çoktur.»

Gibi pek çok söz gelmiştir. Susmak, dilin felâketlerinden kurtuluş ve selâmete götüren, hikmete uygun, ciddiye ve vakar sebebidir. Bunun aksine olarak, çok konuşmak, çok hata ve yanlgı sebebi olduğundan, sonunda pişmanlık doğurur. Her şeyde olduğu gibi, bu meselede de yegâne korunması gereken mihenk taşı, Mukaddes Şeriat'ın itibarıdır. Emir ve yasaklamaların gerektirdiği ölçüler içinde, Şeriat, konuşmayı gerektiriyorsa, konuşmak, sükûtu gerektiriyorsa sükût etmek lâzımdır.

Çoğu zaman sükût, güzel vasıflardan olurken, bazen da konuşmak güzel alâmetlerden olur. Hakk'ı söylemekten susan, dilsiz şeytan; Hakk'ın dışında sükût eden, huzurda olmanın edebi içindedir. Bütün hikmet sahibi büyükler, sükût ve tefekkürle hikmet kazanmışlardır.

Bazan, olur ki, bir mecliste ince hikmetlerden, derin hakikatlerden bahsedip konuşan zat, birden elinde olmaksızın sükût eder, konuşamaz. Bu keyfiyet, kendisinden daha bilgili, daha ileri bir zatın o konuşulan meclise girmesi, o toplulukta hazır bulunmasındandır. Onun gelişinden, konuşan zatın haberi olmasa da, manevi tesirleri ve hal büyüklüğünün gücü makamından doğar ve belli olur. Bazan da yine, elde olmaksızın, insanın iradesi dışında bir sükût meydana gelir ki; bu, mecliste, o konuşulanları dinlemeye, onun mahremiyetine ehil olmayan bir kimsenin bulunmuş olmasındandır.

Anlaşıyor ki, konuşanın dili korunuyor. Bu yolun mürşidleri, «bazen, mecliste, cereyan eden konuşmaları dinlemeye ehil olmayan cisimlerin ve ruhların bulunmuş olması, sükûta sebep olur.» buyurmuşlardır.

Avamın sükûtu dil ile, ariflerin sükûtu kalp ile. Âşıkların sükûtu ise aşk sırlarından...

HAVF

«Havf – korku », ya çirkin bir şeyin işlenmesinden veya sevginin şiddetinden saklanmakla olur. «ancak benden korkun», «...Rablerinden korkarlar», «Rablerine korku ve ümitle dua ederler» meâlindeki âyetlerde de işâret edildiği gibi, korku, ancak Allah'dan olur.

Havfın, yani korkunun üç derecesi vardır. Birincisi, imanın şart ve gereği olan, «eğer inananlarsanız korkarsınız.» meâlindeki âyetin işâret buyurduğu korkudur.

İkincisi, ilmin gerektirdiği korku olan haşyettir : «Şüphesiz, kullarından âlim olanlar, Allah'dan haşyet duyar...» ilâhî ifadesi buna işarettir.

Korkunun üçüncü derecesi de; marifetin şartı olan heybettir : «Allah, sizi kendisinden sakındırır» meâlindeki âyet, ezeli kudret sahibi Zât'ın sebebi olduğu heybet ve azamete işâret eder.

Korku iki kısımdır. Biri «rehbet», diğeri «haşyet» tir. Rehbet sahibi olmak, ilâhî yasaklamalardan korkup kaçmak, haşyet sahibi olmak da topyekûn mahlûkatı yaşatıp besleyen Allah'a sığınmaktır..

Korkan, gözlerinden yaş boşalan ve gözlerini silen değil, belki azabı hak ettiren şeyleri terk edendir.

RECÂ

Recâ, emel ve temennî mânâsındır. Tasavvuf ıstılahında ise, arzu edilen makbul ve sevimli bir işin elde edilmesine kalbin bağlanmasıdır. Eğer recâ, elde edilmesi mümkün

olan şeyde olursa, ona «tama' - şiddetli arzu» ve «tevekkü' - ümit ve şevkle bekleme»; eğer bunun zıddı olursa ona da «ye's - ümitsizlik» tabir edilmiştir.

Üç çeşit recâ vardır. Birincisi, yapılan iyiliklerden bir şeyin kabûlünü recâ etmek; ikincisi günahlardan tövbenin kabûlünü recâ etmektir. Üçüncüsü de, yalancı recâdır ki, şer'î yasakları işlemekte ısrar ve devam ederek, recâ ve mağfiret talep etmektir

HÜZÜN

Hüzün, sevincin zıddıdır. İnsanın kalbini, gaflet vadilerinde harap ve perişan olmaktan koruyan hüzün, sâlikin vasıflarındandır. Hüznü olmayan sâlikin, senelerce katedemeyeceği batınî mesafeleri, hüzün sahibi sâlik, kısacık bir müddetle, kolaylıkla kateder.

Allah, hüznü kalbi sever. Kâinatın Efendisi, Allah Rasûlü, hüznü iç içe ve devamlı tefekkürde idi. Kadın erenlerin büyüklerinden Râbia-i Adeviye; «ey hüznüm!» demekle bu mertebeyi arzu ediyordu. Şüphesiz bu hüznünden murad, bahsettiğimiz hüznüdür; yoksa avam insanının hüznü değil...

CÛ' VE TERK-İ ŞÛHÛD

Cû, açlık demektir. Mutedil açlık, tasavvuf ehlinin çok arzuladığı bir şeydir ve mücâhedenin de esaslarındandır. Bu tasavvuf yolunun adamları, açlığı itiyat edinmek suretiyle yavaş yavaş hikmet pınarlarını bulmuşlardır.

Mutedil açlıkla, ilâhî yakınlık derecelerine varmak mümkündür.

Ebû Süleyman Darânî buyurdu ki :

« - Akşam, yemekte bir lokma eksiltmek, bana göre, geceyi ayakta, ibadetle geçirmekten daha makbuldür. Şer'î yasakların anahtarı, tokluk; emirlerin anahtarı da açlıktır. »

Çoluk çocuk, aile meşguliyeti helâl şehvetin neticesidir. Buna kıyasla haram şehvetin neticesi de anlaşılır. Tasavvuf ehlinde üç öğün yemeği alışkanlık edinenlerin, her defasında dokuz lokmayı geçmeyecek şekilde yemeleri, istenilen mutedil açlığa aykırı değildir. Açlığın en çok yerilmiş ve kötülenmiş olanı, açgözlü olmaktır.

HUŞÛ' VE TEVÂZÛ'

Huşû, huzû ve tevâzû' «müteradif – eş mânâlı» lafızlardandır. Bunlar insanın güzel ahlâkının eseri olup, nefsini hakir görmesi, küçük görmesidir. Bu iş, Allah yanında da insanlar yanında da makbul ve övülmüş hasletlerdendir. Huşû', Hakk'a boyun eğmek; tevâzu da O'na teslim olarak, hükmüne itirazdan kaçınmaktır.

Dinden en evvel kaybedilen şey huşû'dur. Huşû'da olan kimseye nefis ve şeytan yaklaşamaz. Huşû alâmetlerinden biri, bir kimse, herhangi bir sebepten dolayı kızdırıldığı yahut görüşüne muhalefet edildiği veya sözü reddedildiği zaman, kendi nefsi için müteessir olmayıp, hakkı kabule yönelmesidir.

Cüneyd, şöyle buyurdu :

«- Huşû, kalbin bütün gizlileri bilen Mevlâ huzurunda küçülmesi, hakir olmasıdır.» Huşû, ilâhî heybet ve azametle kalbin dolup taşmasının ilk basamağıdır. Süratli yürümek bile huşû'a aykırıdır.

HASED

Nimet sahibi bir kimseden, nimetin gitmesini, yok olmasını istemektir. Eğer o kimse, sahip olduğu nimete hak kazanmış biriye, bu hased harap olur.

(Arapça beyt:)

Bütün düşmanlıkları kaldırırın aradan;

Lâkin kurtulamazsın hasedçi düşmanından...

Yani, diğer bütün sebeplerden doğan düşmanlığın giderilmesi mümkünse de hased mahsülü olan düşmanlığın yok olması mümkün değildir. O, dehşetli, korkunç, müzmin bir hastalıktır. Hasedin devâsı, hased edilen kimsenin gıyabında, nimetinin artmasına dua etmek ve yüzüne karşı da sevgi ve dostluk göstermektir.

GIYBET

Gıybet, kişinin din kardeşini, çirkin sayılan bir şeyle, gıyabında, ayıplamak maksadıyla anmasıdır. Hz. Mûsa'ya şöyle vahyolundu :

« - Gıybetten tövbe edipte sonra vefat eden kimse, Cennet'e girecek mü'minlerin en sonuncusu; gıybetinden tövbesiz göçenler de cehennem azabına düşeceklerin ilkidir.»

Yahya Muâz diyor ki :

« - Mü'minin senden nasibi üç haslet olsun. Şöyle ki, eğer bir kimsenin, faydalanacağı bir şeyle gönlünü hoş etmeye gücün yetmezse, en azından onun zararına kasetme. Bu şekilde onu memnun edemezsen, üzüntüye ve teessüre sebep olacak bir şeyle onu kederlendirme. Bir de onun methinde bulunmak istemiyorsan, bari zemmini, yerilmesini revâ görme!..»

«Yüzünden hayâ örtüsünü sıyrıp atanın gıybeti olmaz!..»

Yani, yüzünden hayâ ve namus örtüsünü kaldırıp atan hayâsız bir insan için, gıybet suçu yoktur.; onun gıybeti olmaz! Zira, gıybet mefhumunda, hakkında söylenenleri çirkin kabul etme ve ayıplanmak kasdı vardır. Oysa bu hayâsızlar, aleyhlerinde söylenen ve kendi hallerine denk düşen sözlerden asla müteessir bile olmayıp, iftihar ederler.

KANAAT

Kanaat, helâli, hırs içinde kazanmaya ve mutlaka, haramı sarfetmeye manidir.

Ebu Bekir Meraği der ki :

«- Akıllı olan kimse, güzel rızıkla kanaat eder. Güzel rızık da odur ki, ne dünya ne de âhirette kazanılması ne yerilmiş ve kötülenmiş olsun...»

Kanaatkâr insan o kimsedir ki, halka yardımı çok; sıkıntısı, yani insanlara iş yüklemesi azdır. Beş haslet vardır ki, şu beş yeredir: İzzet ve şeref: Allah'a itaat ve boyun eğmekte. Küçüklük ve düşüklük: İsyân ve itaatsizlikte. Heybet ve celal: Gece ibadette. İlim ve hikmet: Boş karında. Zenginlik ve servet de: Helal kazançla yetinmek ve meşru olmayan kazançtan çekinmekte...

TEVEKKÜL

Tevekkül, meşru sebeplere tevessül ile, bütün işleri Hakk'a ısmarlamak, O'na bırakmaktır.

Sehl bin Abdullâh Tüsterî dedi ki:

«- Mütevekkilin, tevekkül alâmeti, meşru sebeplerle helâlinden kazanmak, isteyicilik yapmamak, gelen nimeti reddetmemek ve malını yerinde sarfetmekten sakınmamaktır. »

Tevekkülün üç derecesi vardır: Birincisi : Hakk'ın va'dine itimat. İkincisi; teslimiyet. Üçüncüsü de; tefviz, yani işleri hakk'a havale etmektir. Tevekkül, işin başında; teslimiyet, ortasında; tefviz de sonundadır.

Sehl bin Abdullah der ki :

« - Çalışıp kazanmayı kınayan, Şeriat ve sünneti kınamış; ona itiraz eden de îmana itiraz etmiş olur.»

ŞÜKÜR

Allah, bir âyette :

«- Siz, eğer şükrederseniz elbette biz nimetlerinizi arttırırız.» buyurmuştur.

Şükür, nimeti arttırıcı; nankörlük de eksilticidir. Şükür, verilen nimetleri yerinde sarfetmekten ibarettir. Âlimlerin şükürü sözlerinde; âbidlerin, yani ibadet ehlinin şükürü fiillerinde; ariflerin şükürü de hallerinin doğruluğundadır.

YAKÎN

Yakîn; bir şey hakkında, ilmî bir delil getirmek suretiyle, o şeyden şüpheyi yok edip kaldırarak kesin bir bilgi ve itminan hâsıl etmektir. Bütünün, parçadan daha büyük ve on adedinin, üç adedinden daha çok olduğuna kanaattan ibarettir.

Yakîn, üç bölüme ayrılmıştır: İlm'el-yakîn, ayn'el-yakîn, Hakk'el-yakîn... Bunlar yerinde izah edilmiştir.

SABIR

Sabır, tahkik ehlinin beyanına göre, Hakk'tan başkasına elem ve ıstırap zahmetinden şikâyeti terk etmektir. Allah'a şikâyette bulunmak, sabra aykırı değildir.

Üstad dedi ki:

«- Sabrın bir kısmı, kulun kendi kazancı olan şeylere sabretmesidir. Meselâ İlâhi emirleri yerine getirmekte veyahut Şer'î yasaklarda kaçınmakta sabretmek, kulun kendi gayreti ve iradesiyledir. Sabrın diğer kısmı da kulun, kendi kazancı içinde olmayan, yani iradesi dışında olan işlere sabretmesidir. Bu ise, Allah tarafından gelen şiddetli hallere ve zorlu felâketlere, sabır ve tahammül göstermekle beraber, meşrû' olarak, onları ortadan kaldırıcı sebeplere tevessül edip, çalışmaktır.»

MURÂKABE

Dikkatle bakmak demektir. Tasavvuf ıstılahındaki mânası ise, sâlikin, bütün hallerinde Allah'ı bilmek, O'ndan haberdar olmakta zevkî ilminin devamını arzulamak, o halin sürekliliğini istemektir.

Murâkabe, oniki kısımdır. Hususi bahsinde anlatılacaktır.

Cerirî der ki :

« - Kendisiyle Allah arasında, takvâ ile murâkabe etmeyen sâlik, keşf ve müşâhedeye ulaşamaz!...»

RIZA

Hoşlanmak mânâsındır. Biline ki, büyük müridler, rızayı kendi meşrepleri çerçevesinde, açıklamışlar, ona göre konuşmuşlardır

Hal, makam, sürekli zevk gibi tasavvuf ıstılahlarında görüşleri değişik olduğu gibi, rızada da ifade ve tabirleri farklıdır. Rızada, sâlikin çalışmasının bir dahli olmadığı görüşü tercih edilmiştir. Bazıları rızanın, başlangıçta, kulun makamlarından olup, sâlikin kazancıyla meydana geldiğini; nihayette ise, rızanın, sırf mânevî bir feyz olarak kalbe indiğini söyleyerek, rıza ile ilgili her iki görüşü de uzlaştırma ve birleştirme yolunu seçmişlerdir.

Razı olmak, kendisinden razı olunmuş olduktan sonra meydana gelir. Yani, Allah'ın kulundan razı olması, kulun, kendisinden razı olmuş olmasından sonradır.

UBÛDİYET

«Ubûdiyet-kulluk», ibadetten daha tam, daha eksiksiz, daha kuşatıcıdır. Bahsinde, «Önce ibadet, sonra ubûdiyet» tarzında genişçe anlatılmıştır.

İSTİKÂMET

İstikâmet, lûgatta doğruluk mânâsındır. İstılah mânâsı ise, tahkik ehline göre, bütün ahitlerde vefa göstermek; yemek, içmek, giyinmek gibi, din ve dünya işlerinde ölçülü, orta bir hali gözeterek, devamlı doğru yolda olmaya itinâ etmektir.

İHLÂS

İhlâs, şirk ve riyâdan kurtulup sâf hale gelmektir.

Üstad buyurdu ki:

«- İhlâs, halkı mülâhazadan sakınma; ve sadakatle, nefsi düşünmekten temizlenmektir. İhlâslı kişinin riyası ve sadakatli kişinin de nefis şaşkınlığı, kendini beğenme hali olmaz.»

SİDK

Kur'an'da meâlen, «sadıklarla beraber olunuz!» buyurulmuştur ki, bunun ifade ettiği büyük mânâ, sadakat sahibi, doğru kişilerle birlikte olmayı emir ve tavsiyeden ibarettir. Sâlik, sözünde ve işinde sıdkı, yani doğruluğu itiyat ederek, daima doğruyu araştırmaktan geri kalmazsa, hakikat o ki, Allah katına «sıddîk» adıyla kabul olunur. Sâlik, eğer yalanı huy edinmiş olarak, daima yalan aramaktan boş durmazsa, o da Allah katından, yalancı olarak kovulmuş olur.

Sıddîkın en düşük derecesi, içi ve dışı bir olmaktır. Sadık, sözünde; sıddîk de söz, fiil ve halinde doğruluk olan kimsedir.

HÜRRİYET

Hürriyet, âzat mânâsında olup, kulluğun, köleliğin mukabilidir.

Üstad Eb'ul-Kasım Kuşeyrî'den nakledilmiştir:

«- Gerçek hürriyet, Allah'a kulluğun en ileri derecesidir ki, Allah için kulluğu sâdık olan kimsenin hürriyeti, esaret kurtulmuş olur. Hürriyeti isteyen, hemen Hakk'a teslimiyete, O'na kulluğa koşsun!»

En büyük hürriyet derecelerine göre mahlûkata hizmet etmektir. Allah, Hazret-i Dâvud'a vahiyle: «Ne zaman bana talip birini görürsen, ona hizmet et!» buyurmuştur.

ZİKİR

Zikir, lûgatte, hatırlamak mânâsınadır. İstılahta ise, devamlı Allah'ı anarak, hatırlamaktan ibarettir. Söz ve iş, hareket ve davranışında Şeriat ölçülerine uyan kimse, «zâkir-zikreden»dir. «Zikrullah- Allah'ı anmak»a devam ve hep onunla meşguliyet, bütün hayırlı işlerden daha üstün ve daha kıymetlidir. Hiç kimse, zikirde devamsız olarak, Allah'a varamamıştır.

Zikir üç kısımdır: Birincisi; kalbin katılması ile beraber, dilin zikridir. Bunun mevki ve itibarı düşüktür. Zira gafilin sözü, uyuyanın sözünden farklı değildir. İkincisi; dilin katılması olmaksızın, yalnız kalbin zikri. Bu zikir, yolun başında olan mürid için en faydalı zikir ve gayeye erdirici en yakın yoldur. Üçüncüsü de; kalb ve dilin birlikte zikridir ki, bu zikir, en üstündür ve «nûrun alâ nûr- nur üstüne nur»dur.

FÜTÜVVET

Fütüvvetin aslı, daima, başkasının işlerini düzeltmeye çalışmak ve faydasına koşturmadır. Bir mü'min kardeşinin meşru ihtiyacında yardımında bulundukça, Allah da onun yardımında bulunur. Fütüvvetin kemâli; Kâinatın Efendisi, ceza günün şefahtarı O Allah Resulü'ne mahsustur ki; o günde, herkesin «nefsim! nefsim!..» diyerek kendi halleriyle meşgul ve telâş içinde oldukları o dehşet ânında, «Ümmetim! Ümmetim!» niyazını, şefâat kapılarının anahtarı yapacak ve kalplerin mahşer korkusuyla müthiş bir ıstırap içinde titrediği o vakitte, asla kendi mübarek nefislerinin alâkası içinde olmayarak, ümmetinin başları üstüne himaye kanatlarını açacak ve bütün mahşer arsasını fütüvvet gölgesinin muhafazasına alacaklardır.

Cüneyd, buyurdu ki:

«- Fütüvvet Şam'da, lisan Irak'ta ve sıdk Horasan'dadır.»

Fütüvvet, sâlikin kendi nefsinde, başkasının üzerine, bir üstünlük ve meziyet görmemesinden ibarettir. Yine fütüvvet, kulların, hatalarını itiraflarından sonra; onları

başılamak ve hiç bir kimseye şahsî bir husûmetle düşmanlık yapmamaktır, denilmiştir. Ayrıca fütüvvet, ahlâk güzelliği ve nimetin izharı olarak da tefsir edilmiştir. Herkesin, fütüvvetin semerelerinden takdir ettiği hususî bir eseri, fütüvvetin aynı olmak üzere kendinde bulundurmamak, dostların ayıbını örtmek ve husûsiyle düşmanlarına başına gelen belâlara sevinmekten sakınmak da fütüvvetin gereklerindedir.

FERÂSET

Rey, zan ve idrâkte dikkatle nazar edip isabet etmektir. Çoğunlukla, deliller ve tecrübeler vasıtasıyla olur. Hakikat ehlinin ıstılahında kerâmetlerden ve sevgiyle idrâkin eserlerindedir. Şöyle ki, Allah, dostlarının kalplerine onu verir de, onlar için insanların bazı halleri malûm olur. Alâmet sahibi, düzgün, intizamlı kişiler, feraset sahipleri olarak izah edilmiştir. «Mü'minin ferasetinden korkunuz. Zira o, Allah'ın nuru ile nazar eder» meâlindeki hikmet dolu peygamber kelâmı, buna işaretir.

Şeyh Hazretlerinin beyanı şudur: Feraset, kalbe doğan bir hatıra, bir düşüncedir ki, ansızın kalbe hücum ederek, kalpde zıtlar ve muhalefetten yana ne varsa, hepsini siler, yok eder ve kalbi baştanbaşa kaplamış olarak ona hükmeder.

Ferâset, iman kuvvetinden doğar, kimin imanı daha kuvvetli ise, o nisbette feraseti keskin ve şiddetli, yani isabetli ve doğru olur.

Ebû Saîd Hazzaz dedi ki:

«- Feraset nûru ile nazar eden kimse Hakk'ın nûru ile nazar eder. Onun ilminde olanlar, gaflet ve yanılmadan arınmıştır. «Hakk'ın nûru ile nazar»dan murad, Allah'ın bahis mevzuu kul için tahsis ve ihsan buyurduğu basiret nûru ile nazardır.»

AHLÂK-I HASENE

Ahlâk-ı hasene, büyük Peygamber ahlâkına varis olmak demektir. O peygamber ki; «mü'minlerin en üstünü kimdir?» diye sorulduğunda: «Ahlâkça onların en güzel olanıdır!»

Buyurmuş ve bu inciler saçan mübarek sözleriyle, güzel ahlâk sahiplerinin, diğerleri üzerindeki üstünlük ve meziyetlerini ifade etmiştir.

Güzel ahlâk, kulluk menkıbelerinin en faziletlisidir ki, insanın cevherini meydana çıkarır.

Kestânî dedi ki:

«- Tasavvuf güzel ahlâktan ibarettir!»

Güzel ahlâkın alâmeti, eza ve cefaya katlanmak ve insanların ihtiyaçlarına meşru olarak yardımda bulunmaktır.

CÛD VE SEHÂ

Allah; ihtiyaç halinde iken, diğer muhtaçları kendilerine tercih eden temiz ve seçkin kullarını Kur'an'ında övmüştür.

Bişr bin Harb buyurdu ki:

«- Cimriye bakmanın kalbe kasvet verdiği, gerçekten, tecrübe edilmiştir.»

Esmâ Binti Harice de şöyle buyurdular:

«- Bir kimsenin, isteğini, bir ihtiyacını geri çevirmeyi sevmem. Zira, eğer o kimse, cömert ve şerefli biriye, onun şerefini, ırz ve namusunu esirgerim. Yok eğer, hasisin, cimrinin biriye o zaman da ondan, kendi ırz ve namusumu korurum...»

GAYRET

Hadis-i Şerif’de, hiç bir kimsenin Allah’tan daha gayretli bir vasfa sahip olmadığı ifade edilmiş ve meâl olarak, bir âyette de «şüphesiz Rabbim, görünen ve görünmeyen kötülükleri haram kıldı» buyurularak, zahirî ve batınî kötülüklerin, işte bu gayretle haram bilindiği işâret edilmiştir.

Şiblî; «gayret, iki kısımdır» diyor: «Birisine nefisler üzerinde beşerî gayret ve diğeri de kalpler üzerinde İlâhî gayret...»

VELÂYET

Velî, bütün hal ve işinin muradını Allah’ın üzerine aldığı ve yardımında bulunduğu kimsedir. «O, salihlerin işlerini üzerine alır», «Uyanın! Muhakkak ki Allah Dostlarına hiçbir korku yoktur.» meâlindeki âyetler, buna işarettir.

Velî lafzı, başka bir sigada da mübalâğa mânâsı ifade eder ki, o takdirde Allah’a itaat ve boyun eğmeyi üzerine alan, kendisine lâzım kılan kimse demektir. Öyle ki, onun kalbî bağlılığı kesintisiz devam eder ve asla isyan ile bozulmaz. Velîde bu iki vasfın bulunması lâzımdır. Yine velî olan kimsenin, sonuna kadar ilâhî hukuku gözetmesi ve darda da rahatta da «Allah lâfzını» devamlı zikretmesi lâzımdır. Velâyette, korunma; nübüvette, masumiyet gibidir. «Nübüvvet-Peygamberlik»te masumiyet şart olduğu gibi «velâyet-velîlik»te de mahfuziyet, yani korunma şarttır. Bir velînin; Şer’î yasaklardan ve büyük günahlardan birikisini kasden, bile bile irtikâp etmesi, işlemesiyle velâyetten düşmeyeceği hususu, Cüneyd-i Bağdâdî’nin açıklamalarından anlaşılmıştır.

Kerâmet göstermek ve kerâmetin zuhuru velâyetin şartı değildir.

Velî; «Allah’ı tanıyıp bilen, taat ve ibadetlere devâmla, haramlardan yüz çeviren ve şehvet düşkünlüğünden sakınan kimsedir» izahıyla ifade edilmiştir.

Velâyetin kısımları ve çeşitlerinin keyfiyetleri yerinde anlatılmıştır.

DUÂ

Allah, duâ ehli kullarına; ihtiyaçlarını, kendi sonsuz izzet ve ikram dergâhından duâ ile istemeleriyle emretmiş ve duâların kabul ve icabetini vaadedip müjdelemiştir.

Duâ hâlis bir ibadettir. İhtiyaçların elde edilmesinde büyük tesiri olduğu, açıklanan ve işaret edilen hususlardandır.

Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn'ül-Arabî, «Fusûs» adlı kitabında, duâyı geniş bir şekilde anlatmıştır.

EDEB

Edebin hakikatı, bütün güzel hasletlerin bir araya gelmesidir. Edeb sahibi kimse, güzel hasletlerin hepsini kendinde toplayan zattır.

Edep, hududa, ölçülere riâyet etmek demektir. Yani, Allah'a karşı, edep ölçülerini muhafaza etmek, haddi bilmektir. Avamın edebi, Şeriat'ın dış ölçülerine muvafık amelde; seçkin kulların edebi de bununla birlikte, iç dünyasını zikir nurlarıyla aydınlatmak ve Allah'dan başka her şeyi kalbinden atmaktadır.

SEFER

Sefer'in lûgattaki mânâsı malûmdur. Tasavvuf ıstılahında ise, sefer iki şekilde açıklanır: Birincisi, afâkî seyirdir ki; «de ki: Dolaşın yeryüzünde, dolaşın da yalancılardan akibetlerinin nasıl olduğuna bakın» meâlindeki âyetten anlaşıldığı üzere, afâkî seyir, arzın her vâdisini, her köşesini dolaşıp, görülen umran veya harap eserlerin, umranlık ve haraplık sebeplerini tedkîk ederek, mücibiyle amel etmekten ibarettir.

İkincisi; enfüsî seyirdir ki, kendi nefsinin ve manevi kuvvetlerinin, varlık sır ve hikmetlerinin tedkîk etmek suretiyle mutlak ve gerçek mânâsiyle Yaratıcı San'atkârın derin hikmetlerini zevk ve vicdan halinde idrâk etmektir. Seçkinlerin seçkini, üstün Allah dostlarının, enfüsî ve afâkî seyirleri, zevkî ve vicdanî olduğundan ifadeye sığamaz ve ibareye dökülemez.

SOHBET

Arkadaşlık demektir. Tasavvuf ıstılahında ise; sâlikin, kendinin üstünde veya altında olanla veyahut akranı ile birlikte olması halidir ki, görüldüğü gibi üç kısımdır. Kendinin üstünde olanla birlikte olmasının hakikati, o zata hizmettir. Altında olanla sohbetinin gereği ise, onun hallerinden bir noksanı gördüğünde, onu ikaz etmek ve kusurundan haberdar etmektir. Eşit derecede olan sohbet arkadaşlarının sohbetlerinin hakikati de, yabancılar nazarında ayıplarını görmemektir.

Bir gün İbrahim Ethem'e biri demiş ki:

«- Bende bir ayıp görürseniz, ikaz buyurmanızı isterim.»

Cevap vermişler:

«- Ben, sizi hoşnutluk ve muhabbet gözü ile görüyorum. Sizden, meşru olarak gördüğüm her şeyi güzel buldum ve hiçbir ayıp ve kusurunuzu da görmedim. Eğer, kendinizce, bir şüpheniz varsa başkasından sorunuz!»

Arapça beyt:

Hoşnutluk gözü, hiçbir ayıba ilişmez;

Lâkin hoşnutsuz, büker bütün doğruları...

TEVHİD

«Sizin ilâhınız tek İlâh'dır.» bu ve benzeri meâldeki âyetlerde beyan edilmiştir. Tevhidin dört derecesi, vahdet-i vücud meselesinin girişinde anlatılacaktır. Tevhidin dördüncü derecesine, yani «Tevhid-i İlâhî»ye ulaşan sâlikin, dünyadan göçüş anındaki hallerine dair birkaç söz:

İyilik meleklerinin dolaştıracağı kimseleri anlatan bir İlâhî ifadede, onların o hallerine bir işaret verilmiştir. Yani, ruhlarını hoş bir nefesle fedâ edip Mevlâ'larına dönmeleri asla onlara ağır gelmez. Kâinatın Efendisi, bir gün, son nefeslerini vermek üzere vermek olan bir gence sordular:

«- Kendini nasıl buluyorsun?»

«- Allah'a duâdayım ve günahlarımdan korkuyorum!»

Bunun üzerine Kâinatın Şefâatçısı şöyle buyurdular:

«- Bu halde, yani Ahiret'e göçüş halinde «Havf-korku» ve «recâ- ümit», kulun kalbinde bir araya gelmez. Mutlaka Allah, o kulun dilediği şeyi ona verir ve korktuğu şeyden de onu emin kılar.»

Üstad Eb'ul- Kasım buyurdu ki:

«- Allah dostlarının Ahiret'e göçüş ânındaki halleri değişiktir. Bazılarına heybet, bazılarına da recâ galebe eder. Bazıları için, o hallerinde sükûn ve güven verecek güzellikler açılır. Bazılarının da, Cemâl nurlarına iştihaklarından süzülüp yükselen ruhlarıyla, gelen vecd halleri artar, coşkunluğa erer.»

Bu mesele Füsûs'un hikmetlerinde, bir kısmı Risale-i Kuşeyriye'de, bir kısmı da «Ravza-i Riyâhîn»de anlatılmıştır.

MARİFET

«Allah'ı gerçek kadriyle takdir edemediler» meâlindeki âyet; «Allah'ı gerçek marifetiyle takdir edemediler» şeklinde tefsir edilmiştir. Âlimlerin dilinde marifet, ilimden ibarettir. Her ilim marifet ve her marifet ilimdir. Tasavvuf ıstılahında ise, marifet, İlâhî isim ve sıfatları bilip, Allah'a karşı sadık olarak bütün kötü ahlâkı ve kötü neticelerini yok edip hepsinden nefsini temizledikten sonra, ihlâs kapısından hiç ayrılmamak ve devamlı kalple itikâfta bulunmak ve bütün hallerde de Allah'a sadakat ve doğruluğu vazife edinmektir. Marifete ermekle, nefsin bütün hatıraları, vesvese ve vehimleri kesilmiş olur. Marifet, dış dünya muhabbetine davet eden his ve düşünceleri duymayan kişilerin sıfatıdır.

Tasavvuf büyüklerinin her biri, kalplerine gelen «tulûat- doğuşlar»dan aldıklarına ve içinde buldukları hallerin mânâ ifadelerine göre, marifet meselesinde başka başka konuşmuşlar ve kısaca marifeti, sahip oldukları makamlara göre anlatmışlardır.

Marifetin, alâmetlerinden birisi, marifet sahibinde İlâhî bir heybetin meydana gelmesidir ki kimin marifeti artarsa o nisbette heybeti de artar.

İlim, sükûnet ve rahatlık sebebi olduğu gibi marifet de, istikrar ve huzur sebebidir. Marifeti yükselen sâlikin istikrar ve huzuru da artar. Arifte alâmet; sevende, şikâyet; kulda dâva; gezginde karar olmaz.

MUHABBET

Bir üstün haldir ki, Allah, kuluna muhabbetle bakmış ve muhabbetle müjdelemiş ve bir âyette meâlen; «Allah yakında bir kavim getirecek ki, Allah onları, onlar da Allah'ı sever» buyurmuştur. İlm-i kelâm'da muhabbet kelimesinden uzun uzun bahsedilmiştir.

Tasavvuf ıstılahında ise, muhabbet üzerine pek çok söz söylenmiştir. Bazıları, muhabbeti kalbin hayret ve devamlı bir arzu içinde olması; bazıları, bütün sevilesi şeylerin üzerinde bir sevgili tercih etmek, bazıları da; görünür görünmez her halde sevgiliye muvafakat şeklinde tarif ve ifade etmişlerdir.

Bayezîd-i Bistamî buyurdular:

«- Muhabbet, nefsinden, sende çok olanı azaltmak ve sevgiliden az olanı çoğaltmaktır.»

Semnûn Rahmetullah, muhabbetten söz ettiği zaman, mescidde bulunan bütün kandillerin kırılıp parça parça döküldüğünü İbn-i Mesrûk rivâyet etmiştir. Yine Semnûn, bir toplulukta oturmuş muhabbetten bahsederken, bir ufak kuşun, yavaş yavaş kendisine elinin üstüne konduğunu ve sonra gagasını yere vurmasıyla beraber kan akmaya başlayarak düşüp öldüğünü de İbrahim Fânîk rivâyet etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki; muhabbete dair olan kelimelerin cemâdâta ve hayvanlara da tesiri vardır. Ancak, bütün cansız varlıklardan hayvanlara kadar tesir eden muhabbet, gafil halka tesir etmiyor!

Gizli bir niyet ve maksada bağlı olarak duyulan muhabbetin, o niyet ve maksadın ortadan kalkmasıyla birlikte yok olacağı şüphesizdir.

HIFZ-I KULÛB'İL MEŞÂYİH

(MÜRŞİDLERİN KALPLERİNİ MUHAFAZA)

Üstad Ebu'l-Kuşeyrî'den rivâyet edilmiştir ki; her ayrılığın başlangıcı muhalefettir. Tâbi olduğu kişiye, hususiyle bağlandığı mürşidine muhalefette bulunanlar, maiyyet olmaktan ve mensup oldukları tasavvuf yolundan uzak düşerler ve bu yoldaki bütün alâkalarından kesilerek, feyz nazarlarından da tamamen mahrûm kalırlar.

Bir velînin, bir mürşidin sohbetinde bulunup da, kalbiyle ona itiraz eden kimse, sohbet akdini bozmuş olur.

Üstad buyurdu ki:

«- Mürşidi kendisinden razı olan müride, mürşidi hayatta oldukça, onun rızasının mükâfatı verilmez. Bu hal üzere, müridin kalbinde mürşidin tazimi, zail olmayarak devam eder ve böylece mürid de mürşidinin rızasını sürekli olarak muhafaza eder. Mürşidin vefatından sonra, Allah, o müridi, mürşidinin rızasını muhafaza ettiği için, mükâfatına nâil eder. Bunun tersine olarak, mürşidi kendisinden kalben razı olmayan bir müride de, mürşidi hayatta oldukça, aynı şekilde, cezası gelmez. Zira, büyük mürşidler, kerem ve şefkatle vasıflanmış olduklarından, müride merhamet göstererek, onun lâıyk olduğu cezadan kurtulmasına sebep olabilirler. Şu bakımdan ki itibar, son ana ve son sözedir.

SEMÂ

Hoş âhenk ve güzel nağmelerden doğan semâ' ve aynı şekilde okunan şiir ve gazelleri dinlemek; nefsine hâkim olan, onun isteklerine galip gelen ve her türlü gayrı meşru işlerden sakınıp uzak kalan kişiler için mübahtır. Kâinatın Efendisi Allah Resûlü'nün saadet huzurlarında şiirler okunduğu üzerinde, hiç bir ihtilâf vaki olmadığından, şiir dinleyen ve okuyanları hakkında hiç bir men' ve inkâr gelmemiştir. Husûsiyle, nağmesiz okunan şiirlerin dinlenilmesinin câiz olduğu kesin şekilde ortaya çıkınca, buna bir de nağmeyi katmanın; yani şiiri bir nağme ve âhenkle okumanın bu hükme aykırı düşmeyeceği, bu husustaki cevaz hükmünü bozmayacağı açıktır. Dinleyenlerin daha çok taat ve ibadete şevklerini artıran ve Allah'ın, takvâ sahibi kulları için vaad ettiği ve hazırladığı dereceleri hatırlatan, her türlü bayağılık ve kötülüklerden sakınmayı, arınmayı telkin ile gönüllere safâ veren şiirlerin dinlenilmesi, makbul bir iştir. Selefin büyükleri, nağmeyle okunan beytler dinlemişlerdir.

Kalplerin, güzel ve hoş seslerden zevk duyduğu, neş'e aldığı ve zarif, lâtif nağmelere karşı meyl ve iştihak içinde bulunduğu, ifadeye ihtiyaç duyulmayacak derecede kesindir. Süt çocuklarından, atlara, develere, kuşlara kadar; hoş ve âhenkli seslerin, güzel nağmelerin hepsinde görülen tesir alâmetleri, kalbin bu mevzudaki hassasiyet ve teessürünü açık ve kat'î şekilde gösteren birer delildir.

Ebû Bekir Ed'Deynûrî anlatıyor:

«- Arap kabilelerinden birinde misafir olmuştum. Bulduğum çadırın etrafında bir çok deve lâşesiyle bir de bağlanmış, esir edilmiş bir köle gördüm. Yanaştım ve neden bağlandığını sordum. O çadır sahibinin kölesi olduğunu söyledi. Ben tekrar, ne gibi kabahat, nasıl bir suç işledin ki, bu şekilde bir cezaya maruz kaldın, diye sorduğumda, bana; «Benim bağışlanmamı rica edersen, Arapların bozulmaz âdeti olarak, efendim beni affeder ve işte ondan sonra ben de sana istediğin cevabı veririm.» dedi. Bunun üzerine, çadır sahibinden onun affını dilediğimde, çadır sahibi bana, o çocuğun kendisini zarar ve ziyana soktuğunu, söyledi. Meselenin izahını rica ettim. Şöyle anlattı: «Bu köle, harikulâde güzel bir sese ve müthiş bir nağme gücüne sahip. Benimse bütün mâişetim bir kaç yular deveden ibaret... Bu çocuk, kendisini, erzak nakli için gönderdiğim üç günlük mesafedeki yerden, develere haddinden fazla yük vurarak, bu kadar mesafeyi, develere şarkı söyleyerek bir günde katettirdi ve buraya vardıklarında da hepsi, görüldüğü gibi, helâk olup yere serildi. Bizde, misafirin hakkına riayet, bir vecibe olduğundan, onu bırakıp bağışlıyorum!» dedi. Ve bağına çözerek cezasını affetti. Sabah olunca ben de çocuğun, o harikulâde sesini merak ettim ve ondan, sesini dinlemek arzusuyla birşey söylemesini rica ettim. Şarkıya başlar başlamaz, suya götürülmüş olan develer yularlarından kurtularak herbiri bir tarafa gitmeye başladı. Ben de yüzüm üstü düşüp derhal kendisini susturmaya mecbur oldum...»

Hazret-i Davut, Zebur'u okuduklarında; insanlar, cinler, kuşlar ve hattâ yırtıcı vahşi hayvanlar bile, o harikulâde mübarek seslerinin tesiriyle öylesine kendilerinden geçerlerdi ki; bir keresinde onu dinleyenler arasında dörtyüz kadarının ölü düştüğü dahi rivâyet edilmiştir.

KERÂMET

Lûgatte ikram demektir. Tasavvuf ıstılahında ise kerâmet; sâlih bir mü'minden âdet dışında meydana gelen şeylerdir.

Kerâmet, «velâyet-velîlik»in şartı değildir. Yani, kerâmetin velîlerde mutlaka bulunması şartı yoktur. Kerâmetin, bazan, halinde doğru olmayan kimseden zuhur edebileceği hususu dahi caiz görülmüş ve düşünülmüştür ki, bu ancak, istidraç ve sihir yoluyla olur. Zira kerâmetin zuhûru, Şeriat ölçülerine uygun amel işleyen kimselere mahsustur.

Velîden zuhûr eden kerâmet, tâbi olunan peygamberin mucizesidir. Kerâmet, ya kâinat içindeki maddî oluşlara veyahut Rabbanî ilim ve marifetlere taallûk eder. İkinci kısım kerâmet, daha yüksektir. Bu yükseklikte kerâmete, asla sihir ve istidraç bulaşamaz.

Birinci kısım kerâmet, sihir ve istidraçla karışabilir. Bunun için de, kerâmetin doğruluk ve meşruluk ölçüsü, her doğrunun mihengi olan Şeriat'tır. Şeriat caiz görürse, kerâmeti kabul ederiz; Şeriat caiz görmez, o kabul etmezse, yine onun harikulâdeliğini tasdik etmekle beraber, bir sihir veya istidraç olduğunu söyleriz.

Bütün harikulâdelikler, ya isteyerek, iradî olarak zuhur eder; ya da istemeyerek, irade dışı meydana gelir. İhtiyarsızca meydana gelenlerden kerâmet sahibi öylesine ürperir, mahçup olur ki; bir kadının hayızlı çamaşırının apaçık gösterilmesinden utandığı kadar, o da arkadaşları arasında o derece utanır ve nefsinin gizlemeye cebreder. İhtiyarî olarak meydana gelen kerâmet ise, eğer din için faydalı olacaksa izharı caizdir; eğer din için hiç bir faydası yoksa, asla gösterilmesine teşebbüs edilmez.

İlim ve marifetlere dair olan kerâmet, daima dine faydalı olduğu için, bir Kur'an mucizesi olması kabilinden, sahibi, izharına memurdur.

Evliyanın kerâmeti meselesi, Kelâm ilminde bütün tafsilâtıyla anlatılmış olmakla beraber, ayrıca bu meseleyi Şeyh-i Ekber Muhyiddin Ekber İbn'ül-Arabî, Fütûhât'ın yüzseksendördüncü babında genişçe izah etmiştir.

Kerâmetin en üstünü, taat ve ibadete devamda muvaffak olmak, günahlardan ve Şeriat Ölçülerine karşı muhalefetten mahfuz kalmaktır. Şeyh'e göre kerâmetin birinci kısmı, hissî ve ikinci kısmı mânevîdir. Hissî kerâmet, halka, kalplerinde gizli olan düşüncelerden, geçmiş, hal ve geleceğin bazı bilinmez yönlerinden haber vermek, suda yürümek, mekân değiştirmek, insanların gözünden kaybolmak ve duâsı son derece sür'atle yerine gelmiş olmak gibi, avam insanların bildiği cinsten olanlardır. Bu cins kerâmetin sıhhat alâmeti, Şeriat Ölçüleri çerçevesinde doğru olmasıdır, yoksa o kerâmetten sayılmaz. İkinci kısım kerâmet olan mânevî kerâmete gelince; Şeriat ölçü ve inceliklerini muhafaza etmekle beraber, her türlü ahlâkî düşüklük ve kötülüklerden kaçınarak, üstün ahlâk vasıflarını kuşanmak, mutlaka, vaktinde edâ edilmesi gerekenleri vaktinde edâ etmek ve İlâhî ibadet ve taata koşmak; halk hakkında, içinden, topyekûn aldaticılık ve kin gibi kötü düşünceleri çıkarıp atmak ve derin bir nefis murakabesiyle, kalbi, bütün pisliklerden ve yerilmiş sıfatlardan boşaltıp temizlemek, kendi nefsinde ve topyekûn eşyâda İlâhî hukuk ve kul haklarına riâyet, kalbinde İlâhî lûtf eserlerini kollamak, giriş ve çıkışında her türlü tavır ve edâsında edep ve huzur ölçülerine uyup, inceliklerini gözetmek... İşte bütün bunlar, ikinci kısım kerâmet olan mânevî kerâmetlerdendir.

Bu ikinci kısım kerâmette, payı olan, ancak Mukarrabîn Melekler ile ehlullah'tır. Böylesi üstün olan mânevî kerâmet, âriflerin ve seçkin kulların malûmu, avamın meçhulüdür. Hazret-i Şeyh'in (Muhyiddin ib'ül-Arabî) bu meselede vermiş oldukları gayet nefis ve mühim malûmatın özü, işte bundan ibarettir.

Ebû Bekir Dekkak Hazretleri buyurdu ki:

«-Tîh sahrasından geçerken, hakikat ilmi Şeriat'a aykırıdır, diye kalbime bir düşünce geldi. Gelir gelmez bir ağacın altından gaipten gelen bir nida işittim: «Ya Ebû Bekr! Şeriat'ın reddettiği her tarikat ve her hakikat, küfürden başka bir şey değildir!»

Kerâmet bahsinde, müçtehit tasavvuf adamlarının fikirlerini tamamıyla öğrenmek isteyenler, Şeyh-i Ekber'in Fütûhât'ının yüzseksendördüncü babına müracaat etsinler!..

RÜYA, VAKIÂT VE MÜKÂŞEFÂT

Sâlikin, Allah tarafından kalbine gelen müjdelere üç kısımdır. Birinci kısım müjdelere; yolun başında olan sâlike uykuda, yani rüyâ halinde, İkinci kısım müjdelere; yolun ortasında olan sâlike vâkıalar halinde, üçüncü kısım müjdelere de yolun sonunda, gaye noktasına varmış olanlara mükâşefeler halinde gelir.

Rüyâların ancak onda biri tevilsiz olarak doğru, geri kalan onda dokuzu ise, tevil ve tabire muhtaçtır. Bunlarda hata da muhtemeldir. Vâkıalarda, tabir ve tefsire gerek olmaksızın

görülen doğruluk yarı yarıya ise de, diğer yarısı yine tabir ve tefsire muhtaçtır. Bununla birlikte, hakikate aykırı olarak zuhuru da muhtemeldir. Mükâşefelerde ortaya çıkan müjdelere gelince, bunun, yüzde doksamı hak ve hakikatte muvafık; yüzde onunun ise hataya yakın olması muhtemeldir.

Hata ihtimalinden büsbütün uzak ve arınmış olan ancak «vahy»dir. Bunun kısım ve çeşitleri hüküm kitaplarında; vâkıaları ve mükâşefelerin çeşit ve kısımları da geniş tasavvuf kitaplarında aranmalıdır.

Nakşî Yolunun Husûsiyetlerinden

(Büyük Nakşî yolunda hususi olarak onbir kelime vardır ki bunlar Farisî'dir. Zira bu yolun büyüklerinin çoğu Fars'tandır.)

HÛŞ DERDEM

Sâlikin, her nefesini şuur halinde ve uyanık olarak alması... İnsanın nefesleri «he» sesi ile girip çıkıyor... Bu «he», «hüviyet»in, «he»sine işarettir. Demek ki, insan, her nefeste zikredicidir; ancak bunun mânâsı ve şuurundan gafil olduğu için bu zikirden sayılmaz ve zikrin faydasını temin etmez. Böylesi zikir, uykudaki konuşmaya benzer. Uyuyanın, uykusunda konuştukları, nasıl, mânâsını düşünmekten uzak olduğu için, hiç bir kıymet ifade etmezse; zikir de şuur halinde olmadıkça itibardan düşüktür.

Bu yola girmekten murad, her nefeste gerçek ihsan sahibi Allah'ın Zât'ına işaret edici teneffüsî «he»yi, mânâsını sürekli hatırdâ tutarak teneffüs etmektir. Bu yola giren, bilhassa içten gelen nefesinde huzur ve şuur halini korumalı, asla gaflete yol vermemelidir. Bir nefesten diğere geçiş, gafletle değil, huzurla olmalı ve nefesler, Allah'ı hatırlamaktan bir an bile uzak olmamalıdır. Bu yolda nefesi muhafaza ve ona riayet etmeyi pek mühim saymışlar ve nefeste şuur halini muhafaza etmeyi de kayıp bilmişlerdir.

Bahâüddin Hazretleri buyurdular:

«- Allah'a varış yolunda işin aslı, nefes üzerindedir. Bütün himmet ve gayreti, nefesi muhafazaya; ve her nefesi de huzûra hasretmek gerektir. Nefesin giriş-çıkış ânı ve iki nefes arası, sakın ha gafletle geçirilmesin!..»

Necmüddin Kübrâ, «Fevâtiḥ'ul-Cemâl» adlı risalesinde şöyle buyurur:

«- Zikrullah ki, teneffüs eden bütün canlıların zarurî nefesleridir. Nefesin girip çıkmasında Allah'ın gayb haline ve hüviyetine işaret eden ve her teneffüs eden canlının, nefes alış verişinde ses halinde teşekkül eden canlının, nefes alış verişinde ses halinde teşekkül eden «ha» harfi; ister huzur ehli olan insanlar gibi, mânâsı bilinerek, şuurla olsun; ister gafil insanlar ve sair hayvanlarda olduğu gibi şuursuz olsun, yine de, her alınan ve her verilen nefeste sürer gider.

«Allah» lafzındaki son harf olan «ha» da bu «ha»dır. Kelimenin başındaki «Al» eki, tarif için olan «elif-lâm» ekidir. Yine kelimedede, «lâm» harfinin şeddeli oluşu, tazimi mübalâğalı kılmak

içindir. İşte «Allah» isminin hakikatı olan «h», nefeslerde sürüp giden ve O'nun ismine işaret eden o «h»dir ki, onsuз hiç bir şey hayata hak kazanamaz.

Akıllı talip odur ki, Hakk'ı bildiği nisbette, bu harf-i şerîfi teneffüs ederken, O'nun, İlâhî Zât'ın hüviyetini de düşünmüş olsun ve her nefes alıp verişinde o yolu takip ederek, huzura varma, yani Allah'la olma gayesine erinceye kadar şuurunda o Zât'ın hüviyetini muhafazaya gayret göstere ki, bu nisbet, zahmetsiz olarak onun gönlüne yerleşmiş, onun tek düşüncesi olmu olsun; öyle ki, artık o nisbeti, külfetsiz olarak gönlünden çıkarmaya muktedir olmasın.

Tasavvuf ıstılahında, hüviyet, «lâ taayyün-belirsizlik» itibariyle Hakk'ın Zât'ından ibarettir. O derecede belirsizlik ki, «hüviyet» ifadesi, hüviyet tabiriyle bile kayıtlı değil...Bu mertebede O'na hiçbir ilim ve idrâk yanaşamaz; bu itibarla O, «Mutlak Meçhûl»dür.

NAZAR BER KADEM

Nazar ber kadem, sâlikin bütün gidiş gelişlerinde; şehirde, sahrada, hasılı her yerde bakışının ayakları üstünde olmasıdır ki, böylece kalbi kötü düşüncelerle perişan ve harap olmasın ve baktığı şeye düşüncesi, gönlü takılıp kalmasın.

«Nazar ber kadem», sâlikin varlık mesafelerini katetmesi ve benliğin son derece muhataralı geçitlerini sür'atle geçmesi, her nereye yetişse, halde, sâlikin ayakları o nazarı müntehâsına yönelir. «Eğer misafir ayağını (haddini) aşarsa onu tedip et!» hikmeti buna işarettir.

SEFER DER VATAN

«Sefer der vatan», sâlikin, kötü ahlâk ve beşer tabiatının sıfatlarından sefer etmesi; yani beşerî sıfatlardan melekî sıfatlara ve yine kötü-çirkin vasıflardan iyi-güzel ahlâka geçmesidir. Şahsıyla kötü olan bir kimse, nereye göçerse göçsün, kötü sıfatları ondan zail olmaz; zira onların zail olması, yok olması ancak o kimsenin kötü sıfatlarından göçmesiyle mümkündür; ancak bu şekilde onlardan kurtulur. İşte sefer bu seferdir!

Bazı mürşitler; başlangıçta seferi, nihayette ikameti; bazısı her iki halde ikameti, bazısı da her iki halde de seferi münasip görmüşlerdir. Hepsi de bu görüşlerinde makbul bir maksad ve doğru bir niyeti gözetmişlerdir.

Nakşî Büyükleri, mürşid-i kâmilî buluncaya kadar seferi münasip görmüşler ve ondan sonra, o mürşidin hizmetinde devamlı olarak bulunmak lâzımdır, demişlerdir. Eğer onlar, kendi vatanlarında, böyle kimseler bulsalar, seferi terkedip, onun hizmetinde meleke ve basiret kazanmaya ve İlâhî marifetlerini tamamlamaya çalışır, ona gayret sarfederler. Bu melekenin kazanılmasından sonra, ikamet ve sefer hakikatte eşit ve aynı şey olur. Sâlik, büyüklere nisbet melekelerini elde ettikten sonra, her ne tarafa giderse gitsin, artık onun için bir mani yoktur. Sofilerin yolunda, «sefer der vatan», hakikatte beş latifeden asıllarına ve asıllarından da asılların aslına sefer etmektir.

«Nefslerinizde olanı görmüyor musunuz?» meâlindeki İlâhî ifade, işte buna işarettir.

HALVET DER ENCÜMEN

Hace Bahauddîn Nakşibend'den sordular:

«- Yolunuz hangi esasa bağlıdır?»

Şöyle buyurdular:

«- Halvet der encümen!»

Yani, zahirde halkla, batında Hakk'la olmak...

«O erkekler ki, onları hiçbir ticaret ve hiç bir alış-veriş, Allah'ın zikrinden geri bırakmaz» meâlindeki İlâhî ifade, bu makama işarettir

Batın nisbeti, bu yolda şöyle meydana geliyor ki; gönül cemiyeti, halvetten daha çok halk ile sohbettedir. «bizim yolumuz sohbetir!» buyurdular. Halvette şöhret ve şöhrette âfet vardır. Hayr, cemiyettedir ve cemiyet de sohbettedir. Sohbetin tesiriyle, sâliklerin birbirinde yok olmaları şarttır.

YÂDKERD

Hatırlamak demektir. Şöyle ki; mürid, önce kendi kalbini huzur halinde, mürşidin kalbi karşısında tutmalı, gözlerini ve ağızını kapayıp dilini damağına yapıştırmalı. Sonra nefesini de göbeğinin altında hapsederek, tam bir tazim içinde «kelime-i tevhîd»le Allah'ı zikre başlamalı ve zikri diliyle değil, kalbiyle yapmalıdır. «Habs-i nefes- nefesi hapsetmek»inde

sabretmeli ve her bir nefeste «kelime-i tevhîd»i üç kez söylemeli, tâ ki, zikrin tatlılığı, halâveti ve eseri gönlüne ulaşsın.

Zikirden murad, kalbin, devamlı surette, Allah'dan, muhabbet ve tazim vasfıyla haberdar olması, agâh olması demektir. Zikrin özünden ibaret olan bu haberdarlık ve agâhlık, halkla sohbette meydana gelir.

Kalbin hakikati, öyle bir müdrikeden, idrak kutbundan ibarettir ki, her tarafa uzanır: Dünyayı ve dünya maslahatlarını o düşünür, bir anda yerleri, gönülleri, bütün âlemi dolaşmak, seyretmek, ona müyesserdir. İşte, böylesi bir idrak kutbu olan kalbi, bütün düşüncelerden sıyırıp, zikirle meşgul etmek, şu yol ile: «Kelime-i tevhîd»in «lâ»sını, hayâlen göbeğinin altından yukarı çekiyormuş gibi başı, aşağıdan yukarıya kaldırmak, sonra «Îlâhe» kelimesini alını sağ yana çevirmek suretiyle söylemeli ve «ilellâh» kelimesini de kalbe indirmeli ki, ateşi bütün âzaya ulaşsın ve bütün vücudu sarsın.

BÂZKEŞT

Zikirden ayrıldıktan sonra, zikirde uyanıklığı muhafaza etmek için, «Allah'ım! Gayem sensin ve arzum da senin rızandır!» meâlindeki kelâmla kalbi meşgul etmektir. Ta ki, zikreden zikri halis ve kalbi de «masivâ-dış dünya»dan ayrılmış olsun.

NİGÂHDAŞT

Kalbe gelen düşünceleri, hatıraları murâkabe etmekten ibarettir. Şöyle ki: Çok defa hatırandan masivâyı geçirmemek suretiyle, «kelime-i tevhîd»i geçirmek...

Nigâhdaşt, bir sâlike bir saat veya iki saat veya daha çok müyesser olduğu takdirde, artık «masiva-dış dünya» onun hatırına, düşüncesine yol bulamaz.

YÂDDAŞT

Daima Hak'dan agâh olmak, haberdar olmak demektir. Bazıları bunu gıybette, yani gayb halinde huzur diye ifade etmişlerdir. Hâsılı, yâddaşt, kalbin, Allah'ı yâd etmekle kuvvetlenmesinden ibarettir.

VUKÛF-I ZAMÂNÎ

Vukûf-ı zamânî ile sâlikin işi tamam olur ve sâlik gaye noktasının sırrına erer. Vukûf-ı zamânî, her an halinden haberdar olmaktır ki, hali şükür sebebi mi, yahut özür sebebi mi bunu bilsin.

VUKÛF-I ADEDÎ

Zikirde adede riayet etmektir. Meselâ zikir, nefy ve isbat zikrinin günlük asgari haddi binyüz ve celâl zikrinin asgarî haddi de beşbindir.

VUKUF-I KALBÎ

Kalbin Hakk'dan agâh olması, haberdar olması demektir. Öyle ki; artık kalp, O'ndan başka hiç bir şey düşünemez. Buna şuhûd ve vusûl de derler: «Ne yana dönseler, Allah'ın vechini bulurlar» İlâhî ifadesi de buna işarettir.

Tabir Farkları

SÛFÎ, MUTESAVVIF, MELÂMÎ, FAKÎR VE BENZERİ TABİRLER VE ARALARINDAKİ FARKLAR

«Avarif» adlı kitabın, onuncu faslında, tasavvuf adamlarının dereceleri üç mertebe halinde gösterilir. Birinci mertebe, «tabaka-ı ulyâ-yüksek tabaka»dır ki, kâmiller ve ermişler tabakasıdır. İkinci mertebe, «tabaka-ı vusta- orta tabaka»dır ki, kemâl yoluna girmiş olanlardır. Üçüncü mertebe de «tabaka-i süflâ- aşağı tabaka»dır ki, eksik makamlarda kalmış olanlardır.

Kâmiller ve ermişler, yani marifet yolunda geyeye varmış olanlar, «sâbık- ileri geçmiş olan»lardır.

«Sabıkûn- ileri geçenler», asıl itibariyle sahâbîler, tâbiler ve onların da tâbileri; vâris olmak itibariyle de müçtehitler, müfessirler, muhaddisler ve tasavvuf ehlinin büyükleridir. Bu derecede olanlar, Kâinatın Efendisi Alah Resûlüne ittibalı, yani her hallerinde O'na

uymaları vasıtasıyla, zahirde ve bâtında vusûl mertebesine ve üstün ahlâk bütünlüğüne yükseldikten sonra, o mertebeden geri dönmeye, aşağı inmeye ve böylece, insanları hakikat yoluna davet etmeye mezun ve memur olmuş üstün kimselerdir. Onlar, kemâle varmış, mükemmel zatlardır. Onlar, kemâle varmış, mükemmel zatlardır. Fazilet ve inâyet Rabbi, onları seçmiş ve murad kılmıştır. Onlar, birlik cemiyetinin tükenmez kaynağında ve gerçek tevhîdin engin deryasında boğulmuş, kendilerinden geçmişken; fenâ sahasından bekâ meydanına yükseltilmişlerdir. Bu üstün topluluk, bütün insanları, iki cihan saadetine erdirmek için ilmen ve zevken, yüksek derecelere terakki sırlarını ve düşük, kötü ahlâkı da güzel ahlâka dönüştürme yollarını gösterir ve topyekün insanlara rehberlik ederler.

Sâlikler, kemâl derecesine vardıktan sonra, ahlâkı tamamlamakla emrolunmamışlardır. Yani henüz şuhûd denizinde gömülü ve beka sahiline eriştirilmemişlerdir. Onlar, şeref kubbesinin sâkinleri ve hayret denizinin yüzücüleri zümresinin yolunda olanlardır. Onlara «evliyâ-yı müstehlikîn- benliklerini eritip tüketen, harcanmış velîler» denmiştir.

Bu makamda olanlar da iki kısımdır: Birincisi, en yüksek gayeye talip ve Allah aşkına tutkun olanlardır. Bunlar, ahiret'i isteyen ve dünyayı terkedenlerdir. Dünyadan maksat, şeriâtın yasakladığı kötülüklerdir. Diğeri de cennet talipleri ve ahiret isteklileridir. Bunlara, «sulehây-ı ümmet- ümmetin iyileri» de denir.

En yüksek gayeye, yani Hakk'a talip olanlar da iki kısımdır. Birincisi, tasavvuf ehlidir ki, bunlar nefsin bazı düşük sıfatlarından kurtulmuş ve büyük sûfîlerin üstün hallerinden bazısıyla vasıflanmış olanlardır. Onlar, bu hallerin son haddine yükselmeye ve onlara vâkıf olmaya cehd göstermekle beraber, nefsî sıfatlarının kuyruğundan kopamamış ve bu yüzden de Allah'a yakınlık kazanan büyük sûfîlerin gayesine erişmekten geri kalmışlardır.

Hakk'a talip olanların diğeri kısmına gelince, onlar da «melâmiye-i Hakk»dırlar ki, ihlâsa riayette ve doğruluklarını muhafazada olanca gayretlerini sarfederler, titizlikle ibadetlerini gizlerler ve sâlih ameller cümlesinden tek bir sünnet ve müstehabın dahi terkine rıza göstermezler. Bütün faziletler ve nâfilelere yapışmayı bile kendi yollarının gereklerinden sayarlar. Onların meşrebi, daima ihlâs üzere olmaktır. Onlar, lezzetlerini kendi amelleri ve hallerinin Hakk'ın nazarında tekbaşına olmasında bulurlar. Asîlerin, isyânkarlıklarını göstermekten kaçınmaları gibi, onlar da taat ve ibadetlerini izhar etmek, göstermekten öyle kaçınırlar ki, asla ihlâs ölçüsüne en küçük bir gölge düşmüş olmasın...

Bazıları, «melâmî»yi şöyle tarif etmişlerdir: «Melâmî, o kimsedir ki, hiç bir hayrı göstermez; hiç bir şerri de gizlemez...»

Melâmiler, vücutları aziz, halleri şerefli iseler de tevhîd müşahedesinden ve yalnızlık kaynağını keşften mahçup kalmışlar, perdelenmişlerdir. Zira, onların bakışları, halktan amelleri gizlemek ve hallerini örtmek suretiyle halkın varlığına ve kendi nefsine ehemmiyet vermeyi gösterir bir görüştür ki, bu da tevhîdin mânâsına mani, ona aykırıdır. Çünkü nefis, yabancılar dünyasındandır. Sâlikler, kendi hallerine bakışları bâki kaldıkça, Hak ile muâmelede ve mutlak cemâli mütâleada yabancı şeyleri tamamiyle nazarlarından çıkartamazlar.

Melâmîlerle, sûfîler arasındaki fark, odur ki, İlâhî inayet cezbesi, sûfîleri büsbütün o hallerden koparıp ayırmış, halk ve benlik perdelerini, onların müşahede nazarından kaldırmıştır. Dolayısıyla onlar, taat ve ibadetlerinde, kendilerini de, halkın varlığını da ortada görmezler. Onlar, insanların görmelerine ehemmiyet vermediklerinden, hallerini örtmek ve ibadetlerini gizlemek gibi bir düşünceyle meşgul olmazlar. Eğer, vaktin maslahatını, yani zamandan yararlanmayı ibadeti göstermekle görürlerse, onu izhar eder, gösterirler; eğer gizlemekte görürlerse onu gizler, göstermezler. Onun için, melâmîler «muhlis-ihlâs kazanmaya çalışan» sûfîler de «muhles-ihlâsta devamlı olan» topluluklardır. O ahiret yurdunu ananların, tam ihlâsta olduklarını bildiren İlâhî ifade, işte bu sûfîlerin hal ve vasıflarıdır.

Ahiret isteklileri, dört zümredir: Zahitler, âbitler, fakîrlere ve hizmetçiler...

Zâhitler: İman ve yakîn nuru ile İlâhî emirler ve İlâhî cemâli müşâhede ederler ve Şeriatın yasakladıklarını da pek çirkin bulurlar. Onlar, yalancı ve fânî zevklere iltifat etmez, onların sahte, ilişirme süslerinden yüz çevirir ve hakikat bâkî olan İlâhî Cemâle râğbet ederler.

Bu zümrenin sûfîlerden farkı odur ki, zâhid kendi, nefsinin hazziyle Allâh'tan mahçup ve gâfil kalır. Nasıl kalmasın ki, cennet, nefsin haz makamıdır. «Orada nefslerin arzuladıkları şeyler vardır» meâlindeki İlâhî ifade, buna en büyük işarettir.

Sûfîler ise, ezeli Cemâlin müşahedesini ve ebedî Zât'ın muhabbetiyle iki cihandan da kopuk ve gâfildirler. Öyle ki, onlar, İlâhî yasaklardan yüzçevirdikleri gibi, ahiretten de sarfınazar etmişlerdir.

«- Dünya, ahiret ehline haram, ahiret de dünya ehline... Allah ehline ise her ikisi de haram!..» Hikmeti, işte bu mânâyâ işarettir. Sûfînin zühd makamındaki derecesi, zâhidin derecesinden daha yüksektir.

Fakîrlere: Hakikatiyle zenginliğin, «Mutlak Mâlik» olan Allah'a ait olduğunu zevken ve vicdanen bilenler... Onlar, her ne kadar, mecâzî mânâda zengin olurlarsa olsunlar, keşif nazarlarında, gerek kendilerini ve gerek kâinatı, meydana getirmekte, devamlı kılmakta, güç vermekte, yerince yerleştirmekte; hasılı, her hal ve şanda, her an ve zamanda, her mevki ve mekânda Allah'a tam bir ihtiyaçla muhtaç gördüklerinden, cidden ve vicdanen fakirliği, bütün dış dünya ve dış varlıklara; zenginliği de yalnız mutlak kemâl ve mülk sahibi Allah'a isnat ve tahsis ederler.

«- Şüphesiz zengin olan Allah'tır, sizler fakirlersiniz...» İlâhî ifadesi, buna işaret...

Marifet yolunda, «fakir» olarak tanınan zât, kendi varlığını mâsivadan, yani, dış dünya varlığından bildiği için, ona fakir denmesi, kendi nefsinden kinayedir. Fakir denilince, bazı insanlar, büyük velîlerin, üstün sahabîlerin hal ve mal fakirliğini anlıyorlarsa, bu anladıkları, bildikleri gibi bir fakirlik değildir. Böyle olsaydı, o büyük peygamberlerle, o üstün sahabîler, hattâ o sahabîlerin önderleri ve reisleri olan Ebû Bekir Sıddîk, Osman Zinnûreyn, Abdurrahman b. Avf ve benzerlerinin mal sahibi ve zengin olmamaları lâzım gelirdi. Yine, Din âlimlerinin rehberi bulunan Ebû Hanife, ve tasavvuf ehlinin reisleri olan Cüneyd, Gavs-i A'zam, Ubeydullah Ahrâr gibi büyüklerin de zengin olmamaları gerekirdi.

Görülüyor ki, bunlara, halk arasında bilindiği mânâda fakir denemez. Onlar, İlâhî Zât'tan başka, kendilerini hiçbir şeye mâlik bilmeyip, daima Allah'a muhtaç olduklarını zevken ve vicdanen bildiklerinden, tabîi olarak, kendilerine bu mânâda «fakir» denir. Keşf nazarında, varlık yokluk birdir.

Zira, varlıkta bile varlığından faydalanabilmek için, sâlik yine Hakk'a muhtaçtır. Dolayısıyla kalblerine, Allah ile olmak, bütün dış dünya alâkalarını kesmek ve gönül huzuru içinde yaşamak gayesi hâkim olur.

«Fakir»in, melâmî ve sûfiden farkı, o dur ki, fakir cennet talibidir ve nefsin hazzını ister. Melâmî ve sûfî ise, Hak talibidirler ve Hakk'a yakınlığı isterler. Fakirin, sûflük makamında, bir ileri vasfı vardır ki, o da bütün haller, ameller ve makamları kendisinden ayrı görmesi, onları sahiplenmesidir. Yani hiç bir amel, hal ve makamı kendisinde görmez ve kendisine mahsus bilmez, o kadar ki, kendisini de görmez. Onun keşif ve nazarında ne vücudu, ne zatı, ne sıfatı vardır. O, kendisini mahv ve fenâda fâni bulur. Yine o, Hakikî varlığa nisbetle, mecâzî varlıkları yok sayar.

Böylesi fakir, o fakirdir ki, peygamberler ve velîler dilinde övülmüş, medhedilmiştir.

Allah, bazı dostlarını, izzet ve şeref kubbesinin altında, yabancı gözlerden gizlemek isterse, onların zahirini, mal zenginliği ve ihtiyaçsızlıkla örter ki, böylece, dış dünyanın insanları, onları, dış dünyaya arzulu ve Hakk'ı bilmez şekilde görürler. Onların bâtinî cemâli, yani iç güzellikleri, gönül devletleri; gaflet ehli, sır yoksunu nâmahremlerin gözünden işte bu sûretle örtülmüş ve gizlenmiş olur. Fakirliğin ve zühdün hakikati olan bu keyfiyet, sûfîlerin hususî vasfı ve hallerinin gereğidir.

Tasavvuf ehlinde bazı mürşidlerin fakir görünmeyi istemelerinden murad, kendilerini kesretten, çokluktan muhafaza içindir. Bu mânâda onların istek ve iradeleri, Allah'ın iradesine dayalıdır. Onlar, Şeriat'ta kötülenmiş olmayan her yola girerler. Bazıları, bütün ömürlerini, o büyük mürşitlerin, ziraat ve ticaret işlerine onların hizmetlerine tahsis ederler. Bu hizmet, onların iç dünyalarını aydınlatır. Bu hizmetten onlar, kalp safâsının ve bâtinî terakkinin, nafilelerle uğraştıkları makamın üstünde olduğunu müşahede ederler. Bu yoldaki hizmetçilerin, her şeyde bütün nazarları Hak'tadır ve onlar, halkı, sadece bir vasıta ve Hakk'a yol veren bir bağ, bir rabıta bilirler. Bu makamın büyüklüğündendir ki, bu makamda mürşid ve hizmetçisi, birbirlerine müsâvi bulunurlar. Ancak, bu makamda hizmetçinin amelinin, iyiler ve sâlihlerin ameli; mürşidin de bâtinînin, İlâhî yakınlığa erenlerin bâtinî olduğuna vukuf hâsıl olmaz. Hizmetçinin gözü sevapta, mürşidin muradı ise, sırf İlâhî yakınlıktadır.

Âbidlere gelince; onlar, dâimî kulluk vazifelerine ve ayrıca pek çok çeşit nafîle ve ecirli amellere sarılan, onlara devam edenlerdir. Onların en büyük maksatları, Ahiret sevâbına nail olmaktır. Dünyaya râğbet içinde bile, suretâ ibadet mümkündür. Bir kimse pek çok işle meşgul olduğu halde ibâdet edebilir.

«MÜTEŞEBBİH- BİRBİRİNE BENZEYEN»LER:

Gayelerin gayesine ulaştırıcı tasavvuf yolunda olanların müteşebbihleri, benzerleri iki kısımdır: Birincisi muhik, diğeri mutbil... Yani, bir kısmı hak, bir kısmı batıl... Sûfîlerin «muhik olan benzerlerine «**mutasavvıf**» derler ki, mutasavvıflar, sûfîlerin hallerine, araştırıp-öğrenerek, zorlukla vâkıf olanlardır ki, bunlar ermenin arzusunu yaşayanlardır. (Yani, sûfî, tasavvuf hakikatlerini yaşayan; mutasavvıf da onları ilim halinde öğrenip bilen ve arzusunu çekenlerdir). Mutasavvıflar, kendilerinde geriye kalan beşerî sıfatların bağlarıyla, maksat ve gayeye erememişlerdir.

Sûfîlerin, mutbil olan benzerlerine gelince; onları sofî kıyafetine bürünüp, şekillerine girmiş olanlardır ki, görünüşte bir oldukları sofîlerin, inançları, halleri ve bâtinî amellerinden tamamıyla uzaktırlar. Onlar, boyunlarındaki Şeriat kemendini çıkarmış, dizginsiz ve yularsız olarak, herşeyi mübah gördükleri «ibâhat-mubahlık» otlağında oturlar. Şer'î ölçüleri gözetmez, Şeriat hükümlerine bağlı kalmaz ve hep dış görünüşü kollarlar. Onların gözleri yalnızca kabuktur ve kıyafetine büründükleri sofîlerin gönül halleri, amellerinden büsbütün uzak ve mahçuptur.

MECZÛPLAR:

Meczipar: «Hakk'a ermek ve O'nun aşk ve muhabbetinde boğulup kalmaktan, halkı irşad ve davet sahiline çıkamayanların», muhik, yani hak olan benzerleri İlâhî marifet yolunda öyle bir tâifedir ki, onların seyri, henüz nefis sıfatlarının menzillerini katetmekte ve hararetli arzularının gözkaştırıcı şiddetinden darlık ve ıstırapadır. Onlar, fenâ makamına tamamiyle yerleşmeden ve henüz Zâtî keşfin müjdecî şafağı doğmadan evvel, zaman zaman keşf şimşekleri onların nazarlarını aydınlatır. Yine zaman zaman, fenâ makamından esen hayret ve korku rüzgârının getirdiği gaye ve vuslat kokularının eserleri onların gönüllerinde buram buram tüter. Böylece nefislerinin karanlığı, o şimşegin aydınlatıcı nûrundan örtülmüş ve kapanmış; gönüllerine esen o vuslat kokusunun rüzgârından da kalplerindeki arzu ve ıstırap ateşinin dayanılmaz elemleri, huzur ve sükûna ermiş olur.

Onların keşif nazarlarına çakan o şimşek kesilince, gönüllerine esen o rüzgâr da diner ve nefsin sıfatları tekrar meydana çıkar ki, böylece, arzu, iştıyak ve ıstırap onlara geri döner. Sâlik, bu halde, beşerî varlığının sıfatlarından sıyrılmak, maddî varlığın kesretinden kurtulmak ve fenâ deryasında boğulmak isterse de, bu hal, sâlikin makamı olmadığından, zaman zaman bu makama ulaşır ve gönlü de sınırlı olarak o makama vâkif ve arzulu olur. İşte bu halde olanlara meczup denildiği gibi; gayelerin gayesine ermiş vuslat ehlinin «muhik müteşebbih»leri, yani hak olan benzerleri de denilir.

Fenâ deryasında boğulmuş ve tevhîdin çoşkun kaynağında büsbütün eriyip tükenmiş olmayanlara da, ermişler demek olan vuslat ehlinin «mubtil müteşebbih»i, yani bâtil benzerleri denilir. Bunlar, bu yolda söz söylese de, bundan muratları, işledikleri kötülükler ve Şeriat yasaklarına meşru bir özür uydurmanın girişini hazırlama, zeminini oluşturma ve bu suretle de yaptıkları bütün işleri, Hakk'ın iradesine, İlâhî iradeye yükleyip, isyanlarının icap ettirdiği takdir ve azarlanmayı defetmektir. Bu taifeye, ayrıca, «zındıklar» da denir.

Sehl İbn Abdullah Tüsterî şöyle dedi:

«(Benim fiilimin, yaptıklarımın, İlâhî İrade'ye nisbeti, bir kapı hareketinin, onu hareket ettirene nisbeti gibidir) diyerek, halini öğrenmek isteyenlere cevap olarak bu sözü söyleyen insan, eğer Şeriat esaslarını gözetir ve kulluk ölçülerinin sınırlarını muhafaza ederse, siddikler topluluğuna; eğer Şer'î hududa riayet etmez ve o hududu muhafazada da dikkatsizlik gösterirse; bütün yapıp-ettiklerini Allah'a havale etmek, O'nun iradesine yüklemekten muradı da halini sürdürmek ve halkın azarından kurtulmak olursa, o takdirde de zındıklar topluluğuna girer.»

İbadet ehlinin hak benzerleri:

İbadet ehlinin hak benzerleri, vakitlerini ibadete dalmış olarak geçiren ve fakat kendilerinde tabiat sebeplerinin kalmış olması ve nefis arınmışlığının kemâle ermemiş olması sebebiyle, her zaman amellerinde, ibadet ve taatlarında bir kopukluk ve gecikme görülebilenlerdir ki, henüz ibadetlerin lezzet ve tatlılığından haz almamış olduklarından, güçlülüğünü çekerek, onu bir vazife bilerek ibadette bulunanlardır.

İbadet ehlinin bâtil benzerleri:

Bunlar, ibadet ve taatlarında, gayeleri, halkın kabûlü ile sınırlı olanlardır ki, kalplerinde Ahiret sevabına kesin bir inanış ve itibar yoktur. Halkın kendilerini görmeyeceklerinden emin olsalar, asla ibadete kalkmazlar.

(Arapça dua)

(Allah, hepimizi gizli-açık bütün riyakârlıklardan sakınsın. Topyekûn belâlardan koruyucu olan O'dur. Hatasızlık ve doğru yola sevk, O'na aittir. Bütün hakikatlerin ipleri O'nun elindedir.)

VELÎ TABAKALARININ ÇEŞİTLERİ:

«Allah'a kulların en sevgili olanı, sır ve takvâ sahibi olanlardır.» meâlindeki Hadîs'in, bu üstün mânâsına mazhar olan sır ve takvâ sahipleri, çeşitli tabakalara ayrılmıştır.

Birinci tabaka: Himmetleri, gayeleri yüksek, kalpleri Allah'dan gayrısından arınmış, herşeyden sevgi alâkaları kesilmiş ve mânevî derecelerinin yükselmesine mani bütün engellerden kurtulmuş, bütün setleri aşmış olanlardır. İnsanlar, onların mânevî hallerine vâkîf olmadığı gibi, girdikleri yolun ne olduğunu da bilmezler. İlâhî isimlerden herhangi birinin tecellisine mazhar olarak, o yolda devamlı terakkî ederler.

«Dostlarım, benim kubbemin altındadır; benden başkası onları bilemez.» kutsî ifadesi, onların hellerine bir remz ve işarettir.

Allah, o dostlarının, güçlü ve mübarek olan solukları sebebiyle bütün belâları defeder.

İkinci tabaka: Yüksek mertebeye yerleşmiş bulunan istikamet ehlidir. Onlar, seçkinlerin de seçkini oldukları halde, makamlarından lûtfen inerek avam içinde görünürler. Öyle ki, zahir ehli, onları kendi emsâli olarak görür.

Onların fiilleri, sözleri ve dış halleri avama; iç halleri de üstün vasıflı seçkin zatlara lââyık şekilde meydana gelir. Meselâ; «bizim Allah katında bir derecemiz yoktur.» derler ki, avam insanlar, bu sözden, «aşırı kötülük ve işlenmiş pek çok günahattan dolayı Allah katında bir yer sahibi değilim.» mânâsını anlarlar. Oysa, onların hallerine vâkıf olan saffet ehli, bu sözlerden, tecellîsine mazhar oldukları İlâhî isimde fâni olup, bütün makamlardan geçerek, Allah katında yakınının da yakınına erdikleri mânâsını anlarlar.

Onlar, gayret ve muhabbet saikasıyla gönül hallerini, halkın idrâkinden örtmek için, dış yüz âlimleri gibi, amellerini sevap için yaptıklarını göstererek, hakikat sınırlarını keşf ettiklerini ve kendilerinin marifet ve muhabbet ehli olduklarını ortaya atıp iddia etmezler. Yine onlar, mizah üslûplu ve taklit kokan sözler söylemezler; tertemiz bir ifadeyle, zarif bir edâ ve hoş sözlü olarak asla meclisi sıkılmaz ve cemiyete ağır gelmezler. Görünüşleri ve anlattıkları, gayet makul ve makbul olup tevazu ve oturaklı bir ahlâk içinde bulunurlar.

Üçüncü tabaka: Öyle bir taifedir ki, Allah, onların kalplerini Zât'ıyla meşgul etmiş, gönülleri herkese, hattâ kendilerine bile gizli bırakılmıştır. İlâhî Cemâlin parıltılarından onların iç âlemlerine bir nur doğar ki, onları hayran bırakır ve bu hayranlık içinde kendi makamları ve hallerinin müşahedesinde bile yanılmaya düşerler. Devamlı İlâhî Cemâl'in müşahedesinde hayretleri sürer gider. Bununla birlikte yüksek makam sahipleri olduklarında şâhit ve delilleri varolduğuna da kanidirler.

Onların, içlerinde bilinmez bir şey var ki; onları hep heyecan ve ıstırapta bırakmıştır. Ne olduklarını, nerede bulduklarını bilmezler. Kalplerinde aşk ve muhabbet ateşi alevlenmiştir. O ateşin ne olduğunu, onu kimin yaktığını, alevlendirdiğini de bilmezler. Bu tabaka, örtülmüş ve gizlenmiş olan «velâyet- velîlik» ehlinin en ince ve en lâtif derecesidir. Bu kısım velîlere; «evliyâ-yı müstehlikîn- varlıkları Hakk'ta tükenip yok olan velîler» derler. Bunlar irşâda memur değillerdir. Yani mürşit olmaya...

«Allah, hakkı söyler ve yolu gösterir!»

Hak, bütün bürhanını ve peygamberlik delilini Kıyamete kadar baki bırakmış, dostlarını da o bürhan ve delillerin gösterilmesine sebep ve vesile kılmıştır. Zamanın son haddine kadar İlâhî delil ve işaretleri ve Peygamberî hücceti onlarla izhar etmiştir. İlâhî nimet ve ihsanların, ardı arkası kesilmeksizin devamı, onların kalp himmetlerinin bereketleriyle meydana geliyor.

Bu her üç tabakanın mensuplarının sayısı, her zaman, takriben dörtbinden aşağı olmaz. Onların gönül halleri, herkesin nazarından gizlidir. Birbirlerini ve ne halde olduklarını bilmezler. Onların iç âlemleri «ahyâr- fazilet ve kemâl sahibi seçkinler»den de, bütün halktan da gizli kalmıştır. Onlar, Sünnet Ehli'nin yolundan, inançlarından sapmaz ve Şeriat Ölçüleri'ne aykırı davranmazlar. Pek çok haber ve Hadîs'te bunlara dair işaretler vardır. Büyük Allah dostları da onların hallerini anlatmış ve hususiyle keşfe erenler, onları apaçık bilmişlerdir.

Allah katının makbulleri ve mânevî işlerin âmillerine «Ahyâr- fazilet ve kemâl sahibi seçkinler» denir ki, bunlar da üçyüz zat kabul edilir. Onlardan kırkına «ebdâl- dünya ile alâkalarını kesenler ve Allah'a bağlananlar» denilmiştir. Yedisi «budelâ»dır ki bunlar, kutba ikinci derecede yakın olanlardır. Üçü, «nükaba- nakîbler»dir ki, bunlar da Kutup mürşidi birinci derece yakınlarıdır. Biri de tek başına Kutup'tur. Bunlar birbirlerini tanır ve bilirler. Bütün işlerde birbirlerinin iznine muhtaçtırlar.

«Fütûhat-ı Mekkiye»nin 198. babında Muhyiddin İbn'ül Arabî şöyle diyor:

«Allah, yedi iklimden her biri için, kullarından birini seçmiş ve makbul kılmış ve o iklim, o seçkin ve üstün zâtın himmet ve bereketiyle muhafaza buyurulmuştur. İşte o seçilmiş üstün zatlara «ebdâl» denir. Ben Mekke-i Mükerreme'de onlarla birlikte bulundum; selâmlaşık, konuştuk ve sohbetle bulunduk. Şimdiye kadar onlardan daha güzel ahlâk ve üstünlük sahibi, daha çok Allah'la meşgul olan birini görmedim."»

Feridüddin Attar da buyurdu ki:

«Evliyâdan bir gurup var ki, onlara, «Üveysî» derler. Onları, Kâinatın Efendisi, Allah Resulü kendi kucağında, bizzat kendi lûtfuyla, zahiri bir vasita olmaksızın besleyip yetiştirir ve terbiye eder. Üveys El- Karanî onlardandır. Bu merteye öyle büyük, öyle yüksek bir mertebedir ki, o dereceye ulaşmak pek ender vâki olur. Abdulhâlik Gûcduvânî, Bahâüddin Nakşiben ve Ahmed Farûk (İmam Rabbanî) işte bu mertebeye erenlerdendir. Onlar her ne kadar görünürde bu yolun nizamlandırıcısı iseler de hakikatte Üveysîdirler.»

Âyet meâli:

«Bu Allah'ın bir lafzıdır ki, onu dilediğine verir...»

Evliyâdan bazıları da Allah Resulü'ne her işte be her şeyde tam ittiba etmek suretiyle, O'nun ruhaniyetinin tasarrufuyla terbiye olunurlar. Bunlar, marifet yolunun öncüleri değil de din ilimlerinin büyükleri ve bütün mü'minlerin uydukları müfessirler, muhaddisler, fakîhler, müçtehitler ve marifet yolunda bulunan velîler, seçkin Allah dostlarıdır. Şeyh Ebu'l Kasım-ı Gürzanî halkasından olan Ebû Saîd, Ebul- Hayr onlardandır.

Marifet yolunda olanların mürşidi, hakikat sırlarının kâşifi, zahir ve bâtın ilimlerinin toplayıcısı olan Şeyh Muhammed Parisâ Bin Mahmud el-Hâfız el- Buhârî Hazretleri, Kitâb Fasl'el-Hitâb'ında şöyle diyor:

«Şeyh Alâuddevle Es- Semnânî buyurdular ki:

«- Keşf yoluyla, gayb âleminde bir topluluk müşahede etmiş ve onları selâmlamıştım. Makamlarının fevkalâde güzelliğinden ve hallerinin sıhhatinden hayrete düştüm. Nisbetlerinin, sûfîye; yani bağlılıklarının, tasavvuf yoluna olduğunu ve yedi tabakadan ibaret bulduklarını söylediler ve bu tabakaları aşağıdan yukarıya saydılar. Talipler tabakası, mürîdler tabakası, sâlikler tabakası, sâiller tabakası, sâri'ler tabakası, «vasıllar-gayelerin gayesi Allah'a varanlar» tabakası ve onun da önünde kutuplar tabakası...»

Her zamanda, zamana mahsus bir kutup vardır ve onun kalbi, Allah Resulü'nün kalbi üzeredir.»

Nakşî yolunun büyüklerinin hakikat olan beyanlarına göre, kutup iki kısımdır: Bir kısmı, «kutb'ul irşad- irşad kutbu»dur ki, Mutlak ve Hakîkî Feyyaz'ın kurtuluş yoluna erdirmeye ait feyz ve bereket ihsanına vasıta olan ve İslâm Âlemi varoldukça varolandır. Diğeri de «kutb-ı medâr- etrafında dönülen kutup»dur ki, âlemin bekasıyla mevcut, yani âlemler varoldukça vardır.

İrşad kutbundan feyz ve bereket alma üç türdür. Birincisi; sâlikin hâline müteveccihdir ki, bu da kutup mürşidin, sâlikin bunu bilip, onun teveccühüne vâkîf olması lâzım gelmez. İkincisi; sâlikin, ona, yani irşad kutbuna müteveccih olarak o mânevî erginlik ve hidayet nurundan feyz ve bereket almasıdır ki, bunda da sâlikin, kutup mürşidin şahsını tanıması

gerekmez. Üçüncüsü de; «Allah» ismini pek çok tekrar etmekle kalbi meşgul iken; âlemi, içinden, görünmez şekilde baştanbaşa kaplayan ilâhî feyz deryasının kaynağı olan irşad kutbunun kalbinden sızan muhabbet, sâlikin ihlâsınca hâsıl olur ki, bunda sâlikin ve kutbun birbirlerine vakıf ve muttali olmaları, birbirlerini tanımaları lâzım gelmez.

Salât ve selâmın üzerine olduğu Allah Resûlü, meâlen buyurdular ki:

«- Bu ümmetin ebdâlleri otuz kişidir ki, onların kalpleri Allah dostu İbrahim Halil'in kalbi üzeredir. Ne zaman biri ölürse, Allah onun yerine bir başkasını ebdâl kılar.»

Ebdâlin sayısının kırk erkek, kırk kadından ibaret olduğu ve Şam'da buldukları rivâyetler arasındadır. Bu erkeklerden otuzunun kalbi Allah dostu İbrahim Halil'in kalbi üzere; kırk kadının tamamı ile, erkeklerden geri kalan onunun kalpleri de diğer peygamberlerin kalpleri üzere olduğu şeklinde tefsir edilmiştir.

Ebdâller, İlâhî marifetler dairesinde döner, değişirler. Zira, İlâhî marifetlerin neticeleri, onların kalplerine ulaştıktan sonra, kalpleri, üzerlerinde olan, takip ettikleri yüksek velîlerin kalplerine doğru coşar. Bu ileri derecedeki evliyanın kalpleri ile münasebetleri çok olanlar da sâlikler mertebesine erer.

Onların, ebdâl diye adlandırılmalarındaki sebep, onlardan birisinin vefatıyla, aşağısında bulunan velîlerden birinin veyahut Allah'ın ezelî iradesinin taallük ettiği herhangi bahtiyar insanın, onun makamına yükseltilmesidir. (Yani vefat edenin yerine, ona bedel gelen sebebiyle, «ebdâl- bedel gelenler» diye isimlendirilmişlerdir.)

Hakîm Tirmizî rivâyet eder ki; «arz küresi, peygamberliğin kesilmesinden dolayı, Hakk'a şikâyet ve yalvarışta bulundu. Cevap olarak: «Yakında, sırtına ağırlaman için kırk siddîk göndereceğim. Onlardan ne zaman biri ölürse Allah onun yerine bir başkasını yerleştirecek.» İlâhî fermanı ile karşılaşacak.»

Eb'ul-Abbâs Mürsî diyor ki:

«- Üstadım Eb'ul-Hasan Şazeli'nin karşısında oturuyordum. Bir topluluk içeri girdi. Üstad, bunlar ebdâldirler, buyurdu. Ben de bunların ebdâl olmadıklarını biliyordum. Bu söze şaşmıştım. Bunun üzerine üstâd; bunlar, kötülükleri, iyiliklere «tebdil» edilmiş, dönüştürülmüş velîlerdir, dedi.»

Demek oluyor ki ebdâl iki kısımdır. Bu iki kısmın alâmeti de odur ki, bu makama yükselenler, ebdâlliğe terakkî ettikten sonra, artık çocukları olmaz. Yüksek kutupluk makamına terakkî eden ebdâlin çocuğunun olması mümkündür. Kutupluk makamında bulunanların evlâdı, ailesi, nesilleri, malı, mülkü bulunur. İnsanlar onu çekemezler. Onları inkâr eder, kendilerine zahmet verirler. Zira bunlar, peygamberlerin en yetkin vârislerinden ve «hiç bir peygamber benim gördüğüm eziyeti görmedi» meâlindeki Peygamber Sözü'nün sırrına erenlerdendir. Bu şerefli taife, peygamberlerin, halkı Hakk'a davet etmelerinde halifeleridir. Onları, tam mânâsiyle kimse bilmez. Onların her biri, beşerî sıfatların kubbesi altında ilâhî sırlardan yoksun ve gönül hallerine nâmahrem olan avam halkın nazarından ve bilgisinden örtülmüş ve gizlenmişlerdir. Hakikat müridlerini, ancak onların sırlarından, feyz aldıkları kadar tanıyabilirler.

Abdullah Bin Mes'ûd rivayet ediyor:

«- Allah Resulü'nün bir Hadisi, bize şunu haber verdi:

«-Allah'ın halkettiği üç yüz kişi var ki, kalpleri Âdem'in kalbi üzeredir. Onlardan kırkı var ki, kalpleri Musâ'nın kalbi; yedisi var ki, kalpleri İbrahim'in kalbi; beşi var ki, kalpleri Cibrîl'in kalbi, üçü var ki, kalpleri yine İbrahim'in kalbi, biri var ki, kalbi İsrâfil'in kalbi üzeredir. Ne zaman onlardan biri ölürse, Allah onun yerine halktan birini yerleştirir. Allah, onlarla bu ümmetten belâyı kaldırır.»

Peygamberlerin saadet zamanlarında kayyumiyet makamı, onların yüksek ruhaniyetlerine havale buyurulmuştu. Bu kutupluktan murad, irşad kutbu olmalıdır ki, Saadet Devrinde, medarî kutupluk mertebesi, Üveys Karanî'nin amcası olan İsam Karanî'ye aitti.

Üstün sahâbîler topluluğundan Huzeyfe'fül-Yemânî, Allah Resulü'nün sır arkadaşı idi. İnsanların, Kâinatın Efendisi'ne olan maruzâtını huzura sunar ve Peygamber Fermanı'nı onlara ulaştırırdı. Ondaki başka bu hale muttali olan kimse yoktu. «Sır arkadaşı» künyesi ile meşhurdur. Bu gibi sahâbîler, sürekli Peygamber huzurunda bulunurlar; O'nunla namaz kılarlar, O'ndan Şer'î ilimlerde istifade eder ve peygamberî nurundan feyz ve bereket alırlardı.

«Ben, Yemen tarafından Rahman'ın kokusunu duyuyorum» meâlindeki Peygamber ifadesinin, İsam Karanî'ye ait olduğunu söyleyenler vardır. Saadet Devrinde itibaren, Hicretin üçüncü asrına kadar gelen kutupların on dokuza ulaştığını keşf sahibi olanlar rivayet ettiler.

Kutupların, beşeriyet halleri tıpkı bizim hallerimiz gibidir. Avamdan hiç bir farkları yoktur. Burada avamdan murat, o üstün makama yükselmeden önceki hal ve davranış sahibi

olmasıdır. Herkes gibi yerler, içerler, evlenirler, ticaret, sanat ve ziraat işleriyle uğraşılar... Büyük kısımları ders vermekle meşgul olurlar. Çoluk-ocuk, mal-mülk sahibi olurlar. Oysa ebdâl tabakasında bulunan veliler, çoluk-çocuktan, aileden uzaktırlar. Yani, evlilik münasebetinde bulunmazlar. Peygamberin stn sünnetine tam mânâsıyla, eksiksiz riayet ederler.

Ebdâl tabakasında bulunan velilerin büyük kısmının kabirleri bile topraküstü plânda değildir. Ayrıca kabirlerinde, hiçbir işaretleri yoktur. Yani, onların kabirleri, çoğunlukla, herkes tarafından bilinmez, onlardan birbirlerinin kabirlerini ziyaret edenler de vardır. Alış-verişte bulunurlar, sokakta ve pazarlarda dolaşırlar. Yiyecek, içecek, il gibi Şeyleri evlerine götürmekten çekinmezler. Hastaları ziyarete gider, onlara beden yardımıda bulunurlar. Cenazelerde hazır olurlar. Kimseden yüz evirmezler. oka hastalanırlar. İllar kullanır, hamamlara giderler.

Ebdâl mertebesinden kutupluk makamına yükselenler Hazret-i Hızır'la buluşurlar, Hazret-i Hızır ve İlyas'ın hayatta oldukları, Müslümanlar arasında öteden beri yaygındır. Pek çok müfessir, muhaddis, fkih ve büyük sfilerden de mühim bir kısmı onların yaşadıklarına kanidirler. Onlarla karşılaşıp buluşanların haddi hesabı yoktur. Öyle ki; kemâl derecesindeki bütün veliler, velilik mertebelerinin henüz ilkinde bulunanların büyük bir kısmı ve bazı avamdan m'minlerde onlarla karşılaşmışlardır. Karşılaştıkları esnâda, kim olduklarını bilmedikleri, onları tanımadıkları halde, onların Hazret-i Hızır ve İlyas olduklarını bilenler de çoktur.

Eb Bekr En-Nakkaş, Tefsir'inde, Ali Rıza İbn-i Musâ al-Kzım'dan ve Muhammed Bin İsmail en Neccr'i'den «Hızır'ın öldüğü» görüşünü nakleder. Nakle göre, Neccr'i'ye Hızır'ın yaşayıp yaşamadığı sorulduğunda, o da, «yeryüzünde hiç kimsenin bak kalmayacağı»nı bildiren bir Hadis'i ileri sürüp, ona dayanarak yaşamadığını söylemiştir.

Neccr'ın delil gösterdiği bu Hadis, İnb-i mer'den rivayet edilmiş ve Buhar'nin Sahih'inde de zikredilmiştir ki, Hazret-i Hızır'ın öldüğü görüşünde olanlar, ona dayanmışlardır. Ebu'l –Hasan İbn'l Mnv Hızır'la, onun halleriyle ilgili görüşleri, rivayetleri derlediği kitabında İbrahim el-Harb'den naklediyor: «Hızır lmştir...»

İmam-ı Rabbanî Hazretleri mkşefeleri esnâsında, Hazret-i Hızır ve İlyas'la karşılaşıp konuşmuş ve her ikisi de kendisine buyurmuşlar ki; «biz âlem-i ervah (ruhlar âlemin)'danız. Yaşayanların bütün işleri Allah'ın kudretiyle bizim ruhlarımızdan hasıl olur. Medr kutbunun (irşad kutbunun altındaki kutup) zor ve ağır işleri de bize gelir.» İşte bu söyledikleri de onların hayattta olmadıklarını isbata kâfidir.

Ruhların müşahedesi, kimi zaman misâlî suretler (mânâ suretleri) kılığında olur. Zira herşeyin, misâl âlemi (kainatta mevcut topyekün eşya ve hadiselerin değişmez «lâtif oluşlar»ının bulunduğu mânâ âlemi)nde bir «sûret»i vardır. Hattâ sadece nesnelere değil, mânâların bile o âlemde sûretleri vardır ki, mânâlar , o sûretleriyle keşf edilir. Ruhların misâl âlemindeki bu müşahedesi, kesinlikle vehim ve hayalden uzak, tamamiyle onların dışındadır.

Misâl âlemi, «şehâdet âlemi-görünen bu âlem» gibi varolan bir âlemdir. Ruhlar, bazan beden halini alır da sûretler gibi bu âlemde, yani misâl âleminde ortaya çıkarlar. Bazan sûretlerin tavassutu olmaksızın, ruhu müşahede etmek, rûhânî bir telâkî (karşılaşma) şeklinde kabil olur. Bu da sufî tâifesinin büyüklerine çok vaki olmuştur. Bu türlü müşâhedelerin ve karşılaşmaların varlığı; onların konuşmalarından, bakmalarından ve birtakım sesler dinlemelerinden anlaşılmış ve böylece sâbit olmuştur.

TEVHİD MERTEBELERİ VE ERBÂBİ

Sühreverdî'nin «Avârif'ul- Maârif» adlı eserinin birinci bahis, ikinci kısmında şöyle yazıyor:

«Tevhîdin dört mertebesi vardır. Birincisi tevhîd-i imanî; ikincisi tevhîd-i ilmî, üçüncüsü tevhîd-i mâlî, dördüncüsü tevhîd-i İlâhî...»

Tevhîd-i İmânî (İmanî Tevhîd): Şanı en yüce Zât'ın ferdâniyetini, tekliğini, ve yegâne Mâbûd olma hakkının kendisine ait bulunduğunu; âyet ve hadislerin gösterdikleri üzere, kalple tasdik, dille ikrardan ibarettir. Bu tevhid; getirdiği haber Mutlak doğru olan Habercî'yi, Peygamberler Peygamberini tasdik etmenin neticesinden başka bir şey olmayan bu tevhîd, kitaplarda yazılan, zahir ilminden elde edilmiştir. Açık şirkten kurtulma ve İslâm yoluna, kurtuluş yoluna girme kazancı bu tevhidle hasıl olur. Tasavvuf ehli olsun, diğerleri olsun, imanın zarurî olması sebebiyle bütün mü'minler bu tevhidde ortaklırlar. Ancak, tevhidin, diğer mertebelerinde ayrı ve hususî yer sahibidirler.

Tevhîd-i İlmî (İlmî Tevhîd): Bu tevhid, batın ilminden kazanılmıştır. Ona, «ilm-i yakîn» derler. O mertebede, tasavvuf yolunun başlangıcındaki sâlik, yakînen bilir ki, topyekün varlık âleminin sahibi olan Allah'dan başka hakikî Varlık ve Mutlak Müessir yoktur. Bütün zâtlar, sıfatlar ve fiilleri fâni ve yok bilir. Her bir zâtı, Mutlak Zât'ın Varlık Nuru'nun parılısından meydana gelmiş bulur. Ve her bir sıfatı da Mutlak sıfatın nurundan bir ışıltı

olarak idrak eder. Yine bu tevhid mertebesindeki sâlik, her kimde ve her nede ilim, kudret, irade, semi (işitme), basar (görme) bulsa; bunların, İlâhî ilim, Kudret, İrade, Semi ve Basar'ın eserlerinden bir eser olduğunu anlar ve herşeyi bu kıyas içinde kabul eder.

Tevhîdin bu mertebesi, tasavvuf ve sülûk ehlinin tevhîd mertebelerinin ilki olarak ortaya çıkar. Bu mertebedeki tevhidin başlangıcı, avamın tevhidinin son haddine bitişiktir. Bu mertebeye benzer bir mertebe var ki, bu yolda geri kalanlar, sülûk ilminde kısır nazarlar bunu, «tevhid-î ilmi» sanırlar. Oysa, bu benzer, aldatici mertebenin bir kıymeti yoktur ve itibardan düşüktür. Bunun meydana gelişi ise, bazı keskin zekâlıların felsefe kitaplarının mütealasıyla çok meşgul olmalarından ve sûfilerin meclislerinde tevhitle alâkalı işittikleri sözlerden tevhîdin mânâsına dair bir iz, bir sûretin zihinlerde şekillenmesinden olmaktadır ki, böyleleri, münazara esnâsında, çoğu kez, tevhid ehlinen kendilerini bu hale bürünmüş göstererek tevhidden çok söz ederler.

İlmî tevhîdin, «halî tevhîd»le birlikte ortaya çıkması, ancak, tamamiyle «imtizaç-katışıklık»tan kurtulamayan sâlikte olur.

«Onun mizacı tesnîmdendir... Bir pınar ki, ondan, Allah'a yakınlaşmış olanlar içer...» meâlindeki İlâhî ifade, bu katışık tevhid şarabının vasfıdır.

Bu tevhîd mertebesinin sahibi, ekseriya ruhî bir zevk duyar ve İlâhî bir neş'e, ve sevinç içinde kalır. Bu mertebede hal katışık olduğundan, bu imtizaç vasıtasıyla, cereyan eden, bazı tabiî âdet ve alışkanlık karanlıklarının bir kısmı kalkar. Bazen bu mertebedeki sâlik, İlâhî fiillerin rabitaları olan sebeplerin keşif nazarı takılır kalır. Bu sebepten, bu mertebede olan, gizli şirk kokusundan büsbütün arınmış olmaz.

Tevhîd-i Halî (hâli Tevhîd): Bu mertebede, tevhid ehli sâlikin, tabiî âdet ve alışkanlıklarının kaçınılmaz vasfı olan karanlıktan hepsi, tevhîd nurun doğuşunda yokluğa karışır. Beşeriyet gereği, onlardan geride kalan küçük bir parça, bazen doğan nur güneşinin parıltılarında saklıdır.

Bu makamda tevhid ehli sâlikin varlığı, «BİR» olan varlığın Cemâlinin müşahedesine öylesine dalmıştır ki, o Mutlak Bir'in Zâtı ve sıfatlarından gayrısı, onun gözüne görünmez. Öyle ki bu makamdaki tevhîdi bile, O Mutlak Bir'in sıfatından görür; kendi sıfatından görmez. Hattâ bu görmeyi bile O'nun sıfatından bilir. Bu hal içindeki sâlik bu gidişle, bir damla misâli, tevhid denizinin şiddetle çarpışan dalgaları arasına düşer ve o cem' denizinde boğulur kalır. Cem' tasavvuf ıstılahındadır ve yerinde anlatılmıştır.

Sûfîler tâifesinin efendisi Cüneyd şöyle dedi:

«Tevhîd, bütün âdet ve alışkanlıkların kendisinde yokluğa gittiği, bütün ilimlerin içine sığıdığı ve Allah'ın ezelde olduğu gibi, tek başına düşünüldüğü bir mânâ...»

«Tevhid-i ilmî»nin menşei murakabe olduğu gibi, «tevhid-i halî»nin menşei de müşahede nurudur. Bu tevhid mertebesinde, çoğunlukla beşeriyet alışkanlıkları söner. İlmî tevhid'de bu alışkanlıkların büyük kısmı; halî tevhid'de ise küçük bir parçasının baki kalmasına sebep; sâlikin bu fiilleri düzeltebilmesinin mümkün olmasıdır. Bu bakımdan, tevhid sahibi, hayatında, tevhidin meydana gelmesi hususunda lâıyıkıyla çalışamaz.

Ebû Alî Dekkak dedi ki:

«- Tevhid, öyle bir azimet halidir ki, onun borcu karşılanamaz ve öyle bir gurbet vasfıdır ki, onun hakkı ödenemez...»

Varlıkların beşerî alışkanlıklar yokluğa eren tevhid ehli sâlikin tevhid hali, hayatlarında «sırf tevhid»in hakikatinden bir iz, zaman zaman çakan bir şimşek gibi, bir çakıntı halinde parıldar. Parıldar parıldamaz da kaçır gizlenir ve sâlikin beşerî varlığının âdet ve alışkanlıklarından geriye, kendisine kalan parçaları, hemen ona döner gelir. «Sırf tevhîd»in hakikatinden bir eser olan çakıntının, parıltısı anında ise, gizli şirkin geride kalan parçaları olan o beşerî âdet ve alışkanlıklar, tümüyle kalkmış, yok olmuş olur.

İşte, insana, halî tevhid'de bu mertebelerin ötesinde bir mertebe mümkün değildir.

Tevhid-i İlâhî (İlâhî Tevhid): Allah, ezellerin ezeline, -başkasının tevhidıyla değil- kendi kendine, «vahdaniyet- birlik» vasfıyla ve «ferdâniyet-teklik» sıfatıyla vasıflanmıştı.

«Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu» «şu ân ezelde olduğu gibidir ve sonsuz kerre sonsuza dek bu vasıf üzerine olacaktır.»

«Herşey yok olucudur, ancak onu vechi değil...» meâlindeki İlâhî ifade de «yokolmak» kelimesinin İsm-i fail sigasında, yani «yokolucu» şeklinde gelmiş olmasından murad, topyekûn eşyanın varlığı O'nun varlığında bugün bile yokolmakta olduğuna işarettir.

Bu halin ve bu hakikatin müşahedesini öteye, Ahirete bırakmak gafillerin ve Hk'tan mahrum kalanların işidir. Yoksa, basiret sahipleri ve müşahede ehli olanlar için –ki onlar, zaman ve mekân cenderesinden kurtulmuşlardır- içinde yaşadıkları bu müşahede ânı kaçırılmaz, harcanmaz bir nakit kıymetindedir.

Bu Tevhîd-i İlâhî, öyle bir tevhîddir ki, bütün noksanlık vasfından uzak ve arınmıştır. Mahlûkatın tevhidi ise, kendi varlıklarının eksikliği sebebiyle eksiktir.

Yezdî, «Kitâb-ı Fevâtih» adlı eserinin ikinci kısmında der ki:

«Her türlü işaret ve ibareden soyulmuş, bütün kayıt ve itibarlardan arınmış olan Zât'ın kendisini ve hüviyetinin bilinmezliğini idrak, muhaldir...»

«O'nu hiç bir ilim kuşatamaz!» O, vasıflı olduğu rahmet ve şefkatinden dolayı, âşıklarını, kendi Zât'ı üzerinde düşünmekten menetmiştir ki, vakitlerini bu muhal olan şeyler harcamasınlar...

Kainatın Efendisi, Allah Resulü buyurdular ki:

«-Seni, marifetinin hakikatiyle tanıyıp bilemedik...»

Ve yine buyurdular ki:

«- Allah, bütün idraklerden gizlidir, gözlerden saklı olduğu gibi... Ve şüphesiz bütün melekler de, sizin arzuladığınız gibi O'nu arzularlar.»

İbn-i Abbas'dan rivayet olundu:

«Bir grup sahabi, «Zât» hakkında fikirde bulundular. Bunu gören Allah Resulü: «Allah'ın yaratıkları üzerinde tefekkür ediniz, Zât'ı hakkında değil!.. Zira siz, O'nu, kadrinin hakikatiyle takdir edip, bilemezsiniz.» buyurdular.»

Sıddîk-ı Ekber de buyurdu ki:

«- İdrakin aczini idraktır ki, idraktır!»

Firavun, Hakk'ın Zât'ına dair:

«- Alemlerin Rabb'i nedir?» diye sorduğunda, Hazret-i Musâ, Hakk'ın, Zât hakikatini bilmenin muhal olduğunu bildirmiş ve Hakk'ın sıfatlarını beyan etmek suretiyle ona cevap vermiştir. Firavun da, Hazret-i Musâ'nın, bu sorunun cevabına gücü yetmediğini imâ ederek, kavmine, onun deli olduğunu söylemeye kalktı. Bunun üzerine Hazret-i Musâ da gayet açık ve berrak bir şekilde, asıl, Firavun'un deli olduğunu göstermiş ve sözünü, «eğer aklınız eriyorsa, düşünüyorsanız bunu anlarsınız.» şeklinde bitirmiştir.

İşin aslının bu olduğunu bildikten sonra; Hakk'ı idrak, «mümkünler»in muhal tablosunda, yani varlıklar aynasında Nûrunun zuhuru itibariyle mümkündür. Bu da iki kısımdır : Biri O'nun idrâkidir. Lâkin idrâk edilen şeyin, O'nun Zât'ı olduğundan gafil olarak idrak... Bu türlü idrakte bütün insanlar müşterektir.

Emir'ül Mümin Ali İbn-i Ebî Talip buyuruyorlar ki:

«- Allah kullarına, kulları O'nu görmeksizin, bilmeksizin tecellî ettiği gibi, yine onlara, tecellî etmeksizin de kendini bildirir.»

İdrakin diğer kısmı da, O'nun Zât'ını «tam şuurla» idraktır. Bu da üstün, seçkin insanlara, belki, seçkinlerin seçkini olan yüksek zatlara mahsus bir haldir.

Hazret-i Kerrâr-ı Haydar (Hz. Ali):

«- Ben O'nu gördüm, bildim de O'na ibadet ettim. Ben görmediğim, bilmediğim bir Rabb'a kulluk etmem etmem!» buyurdular.

Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî, «Füsûs'ul Hikem»in tevhid bahsinde der ki:

«- Hakk'ın topyekûn mahlûkatta hususî bir zuhuru vardır. Bu zuhurla O, her şeyin mefhûmunda zahir ve her idrakten de bâtıdır.» Yani, Allah'ın her şeyde hususî bir zuhuru

vardır ki, her mefhumda tecellî edicidir ve O, bu tecellîlerin idrakinden de gizlidir. Zira, O'nun tecellîlerini hakikatiyle anlamakta beşer idraki âcizdir.

Kelâmcılar, İlâhî Zât'ın bilinmesi mümkündür, derler. İmam-ı Gazalî, İmam'ül Haremeyn ve bu sırra erenler, Zât'ın bilinmesinin muhal olduğu fikrinde sûfilerle birliktedirler.

Ebû Alî'den, Arapça beytler:

Marifetinin hakkıyla bilemedik seni,

Kâinat, senin marifetine varamadı.

Hep anlatanlar, âciz kaldılar senin vasıflarından,

Bağışla bizi Allah'ım, bizler beşeriz!

Hakk'ı ne şekilde tasavvur edersen, o tasavvur, O'nun perdesi olur.

Hakk'ın Zât'ını tasavvur, gizliliğin en son haddinde ise de varlığının tasdiki, açıklığın, zuhurun en son haddindedir.

Bir âyet meâli:

«Yeri ve gökleri yaratan Allah'da bir şek mi var?»

Bazı tahkik ehli, Zât'ın tasdikinin bedahetini ifade etmişlerdir.

Cüneyd'e sordular:

«- Yaratıcıyı isbata delil nedir?»

Buyurdular:

«- Sabah'ın meş'aleye ihtiyacı yoktur!»

Açık olan odur ki, Hakk'ın Zâtının zuhurundaki kemâl ve şiddet, O'nun gizlenmesine sebep olmuştur.

«Bir şey, haddinden öteye geçerse, zıddına döner.»

(Farisî beyt:)

Ondan gayrı yar, yar değil,

Onun visal gülşeninde diken bulunmaz.

Gizlidir, herkese O'nun hakikati,

O zâtında gizli değildir ancak.

Sûfî büyükleri dediler ki:

«- Yokluğun kendisi (kendinde yokluk), «sırf yokluk» halinden görünür plâna, varlık plânına asla geçemez. Şöyle ki; «sırf yokluk», katiyen «varlık rengi»ni kabul etmez; «hakikî varlık» da tersinden aynı şekilde asla, yokluğun rengine bulanmaz.»

(«An» içinde yokluk hissedilmez. Zira, her «ân»da yokluğu bir varlık takip eder ve bunun, böyle uzun süre kesintisiz devamı, her şeyin varlıkta sürekli olduğu zannını verir.)

Vahdet-i Vücûd'a Anahtar

Varlık birliğine inanan Allah ehlinin sözlerinden şu anlaşılıyor: Bütün kâinat tek bir vücut belirtir; o da Allah'ın vücudu... Allah'ın vücudundan başka hiçbir şeyin vücudu yoktur. Eşyânın çokluğunda görünen her şey, varlığını tek «zât»tan alır. Şüphe yoktur ki, Allah, bu kâinatın ne kadar zerresi varsa, hepsine kendi varlığını ve birliğini nakşetti. Onun içindir ki kâinatın topyekün zerrelere, o Zât'ın varlık ve birliğine kesin delâletle işaret eder. Zannedilmesin ki, kâinatın bu zerrelere birisi başlıbaşına vardır veyahut hepsi birden hakikî varlık olarak mevcuttur. Bu eşyanın hiçbirini yokken, o, bir olan «zât» vardı. Var

olan, işte o «zât»tır ve ondan başka mevcut yoktur. Âlem denilen mahlûklar da o «zât»a ait birlik ve varlığın işaretleridir.

Eşya ve hadiselerin çokluğunda, bütün kâinat, bir ânda var görünür; öyle müthiş bir değişme hızı var ki, bu sürat, bize her şeyi var gösterir. Aradaki yokluk hissedilemez. Zira her ân, yokluğun peşini varlık, varlığın peşini de yokluk takip edince, uzun bir müddet, her şeyde varlığın sürekli olduğu sanılır. Her ân ve lâhzada, varlık ve yokluktan biri gelip bir gittiği için, ne gelenin geldiği, ne de gidenin gittiği anlaşılır. Var sanılan her şeyin aslı yok olduğundan, İlâhî nurdan bir kıvılcım olan iğreti varlığı yine yokluk takip eder; böylece görünürde varlık, bir ışık ve bir sel gibi akar gider veya bir kıvılcım dairesi halinde döner, durur. İşte bütün âlem, hakikî varlık kıvılcımlarının dairesi içinde bir hayal gölgesinden ibarettir.

Biri var ki, başında da, sonunda da, varolan O'dur; O'ndan başka var yoktur. Bu dünya «bir varmış, bir yokmuş» meâlinindedir. Yani ezellerin ezeline bir zât vardı; ondan başka hiçbir şey yoktu. O zâtın bilgisinde, bu âlemin böyle olacağı vardı. Kendi vücudunun ışığı ile, o zât, bu âlemi var eyledi; bütün mevcutları, varlık çehresiyle apaçık ortaya çıkardı ve görünür kıldı. Yani o zât, yine her ânda bütün mevcutları varlıkla yokluk arasında gezdirir, varlıkla yokluk arasında sanatını gösterir. Ezellerin ezeline yok olan yine yoktur; isterse var gibi görünsün... Ezellerin ezeline var olan zât, herşeyi kucaklayıcı ve kendisinde helâk edici mânâsıyla, var olandır. Var ve bir olan O'dur. O, birliğiyle ve sınırsız kudretiyle her şeye kadirdir. O kudretinin yetkinliğiyle kendi zillî vücûdunu (varlığının gölgesini) sana ve bana ve âlemin her zerresine verdi. Bu sayede sen ve ben, «senlik» ve «benlik»le seçilip birbirimizden ayrılıyor ve farklı oluyoruz. Derinden derine kavrayabilmek lâzımdır ki, biz, böylece, hayalî vücut taayyünüyle (belirşiyle) başka başka görünüşler sahibi olmuş bulunuyoruz. Allah bu türlü, ezeli istidadımıza göre herbirimize, kendisine doğru yol gösterdi.

«Herşeye yaratılışını verdi, sonra doğru yolu gösterdi» meâlindeki İlâhî ifade, bu sırta işaretidir. Evet; herbirimize, ezeli istidadımız gereğince, Allah, hidayet verip, kendi vücut nuriyle kurtuluş nurunu bahşetti. Bu yüzden, «mutlak hikmet ve münezzeh adaleti» temsil eden kaderden, herbirimiz için hoşnut ve razı olmak icap etti.

Bu mesele, bir akıl ve şuur işi değil, bir zevk ve vicdan işidir. Bu meseleyi sadece ve vicdan işi olarak bildikten sonra, kendi varlığına itina eden ve senlik, benlik dairesinde Hakk'ın varlığından başka bir varlığın olduğu düşüncesine sahip olarak, hakikî varlık fikrinden uzak, o varlığın tahsiline çalışan, boş yere zahmete girmiş olur. Böyle bir telâkkinin sonu, her işde felâket ve nedamet, sonunda da ateşi hakettir. Kendi öz varlığını görüp ona itimat edenin hali yamandır. Fakat, kendimizden o gölge varlığı nefyederek, silip yok ederek, varı ve varlığı sahibine verecek, teslimiyet yoluna girecek, yokluğa bürünecek ve bu hal içinde huzura kavuşacak olursak, Hakk'ın varlığı öyle tecellî eder ki, o varlık tükenmez, genişliğinin nihayeti bulunmaz ve hudutsuzluğunun idrâki olmaz. Bu öyle bir vahdet meydanıdır ki, onda işin çokluğundan zahmeti duyulmaz.

Mademki kendi varlığımızı görmedikçe bize hiçbir zahmet yoktur, o halde, Hakk'ın mutlak varlığı sayesinde rahat ve huzur içinde bakî yaşarsınız. İşte bundandır ki, tevhid mertebelerine tam bir dikkatle riayeti tenbih etmek, vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.

FİİLLERİN TEVHİDİ (BİRLİĞİ)

Fillerin tevhidî, (bir) halinde tecellîsi yoluna düşmüş olan ârif tevhitçiler için, insandsan, melekten, hayvandan, vesaireden çıkan fiilleri vecd ve zevk ölçüsüyle Hakk'ın fiili bilip, ilim ve irfan zaviyesinden vücut mertebelerini korumak ve mutlaka Şeriat ölçülerini gözetmek lâzımdır.

Marifet yolcusu muvahhit, her şeyden evvel hakikatlere ârif olmalıdır:

Hakikatler, İlâhî ve kevnî olmak üzere iki kısımdır. İlâhî hakikatler, Allah'ın isimlerinde tecellî eder. Meselâ «Rahman» ve «Rezzak» gibi adların isimlendirildiği, tek ve mutlak hakikat olduğu halde, bunlardan herbirinin delâleti, mefhum yönünden, öbürünün delâletine uymaz. Zât bakımından aynı olsalar da, akıl nazarında farklı hakikatleri ifade ederler. Ârif olan, bunların ayrıldıkları ve birleştikleri noktaları bilip her iki ciheti koruyarak Şeriatı gözetendir.

Kevnî hakikatler, yani yaratılmışlar sahasının hakikatleri de eşyanın isimlerinde tecellî eder. İnsan, melek, hayvan ve cin gibi isimlerin sahipleri, yine «vâhidiyet» mertebesinde (ki, bu mertebeye «taayyün-i evvel: ilk beliriş», «âlem-i ceberût» ve «hakikat-i Muhammediye» de denir.) o dereceden inip de herbiri kendi mertebesinde taayyün edince, varlık halini alınca başka başka olur. Kevnî hakikatlerden herbirinin taayyün etmiş olanları, bu taayyün içinde, aklen ve hissene sabit ve gerçekleşmiş olurlar.

Şühûd ehlinin ârifleri, bütün İlâhî ve kevnî hakikatlerde, tek ve mutlak hakikati müşahede edip bütün fiil ve sıfatları ona nisbet ederlerse de, herbirinin akıl nazarında farklı olduğunu ve his nazarında taayyün ettiğini gözden kaçırmaz ve işte bu farklılık ve taayyün yönünden vücut mertebelerini muhafaza ederler. Ayan kaşf veyahut keşfe iman suretiyle bu vahdete inananlardan yanlışlık zuhuru tasavvur edilemez. Yanlışlık ve galat tasavvuru, ancak, inkârcılar hakkında caizdir. Aynı zamanda da «Vahdet-i Vücûd" fikrine sahip olanların, kelimeler ve ibarelerle muratlarını belirtmelerinde hata ihtimali vardır. Zira, onlar bu nevi hakikatlerle tam ülfet sahibi olmadıklarından, meselenin inceliğine zihin yoluyla erişemezler; ve nazik mânâlarda kullanılan lâfızları da bilmedikleri için, incelikleri mecazî kelimelerle ifadeye kalkarlar; neticede muhabbet galebe edince, artık tabirlere de riayet kabil olmaz ve böylece yanlışlıklara yol açılır.

Bu yüzdendir ki, son derece nazik ve hassas, insanı uçuruma yuvarlayacak derecede tehlikeli olan bu bahiste, «Vahdet-i Vücûd»un ifadesinde, lisan ve kalemi hatadan muhafaza etmeğe pek ziyade ihtimam ve itina göstermek icabeder. Ve mutlaka bilmek gerekir ki, «Vahdet-i Vücûd» meselesinde, sırf kelimeler ve tabirlerle bir şey çerçevelemek ve tesbit etmek, kat'iyen mümkün değildir. Büyükler, ancak, pek uzun sözler sonunda bazı işaretlerle bu işi ehline ifâde edebilmişlerdir. Bunun içindir ki:

«-Hakikat, tek; taayyünlerse, birçoktur.»

Buyurulmuştur. İşte bütün sır, bu nokta üzerinde kümeleniyor.

Tahkik ehlinin irfan nazarına, birçok şekiller ve benzerlikler altında görünen tek bir hakikattir. Zât'da değil, taayyünlerdeki çokluktur ki namütenahî görünür. İlâhî isimlerden «Kadîr, Âlîm, Hâlık, Râzık» gibi isimler, mefhum yönünden başka başka olmalarına rağmen, hakikatte, delâlet ettikleri Zât bakımından birdirler. İlâhî isimlerin mânâlarındaki

bu ihtilâf, akıl cephesinin muhtaç bulunulan, zarurî bir kesret (çokluk) dolayısıyledir. Onların, hakikatin aynı ve aslı bakımından, aralarında hiçbir kesret yoktur. Her ismin suretinde görünen birbirine benzeyen müteakip tecellîler, hakikatte birdir. Böyleyken, taayyünler perdesinde hakikatte bir olan tecellîler, pek çoktur. Tahkik ehlinin ârifleri nazarında «Vahdet-i Vücûd»u idrak, ancak görünen kesretin zımnında ve bâtınında sabit olur. Ve böylece onlara mutlak varlık mertebeleri zuhur eder.

Bu noktada bazı büyüklerin kurdukları aklî mimarîyi biraz tetkik etmek lâzımdır.

«Vahdet-i Vücûd» bahsinde derin nüfuzu ve mazbut sistemi olan büyükler arasında, evvelâ, vücudun vahdetinde ve mertebelerinde ihtilâf vâki olmuştur.

Hak vücudunun en aşağı iki mertebesi kabul edilmiştir: Birinci mertebe, zât mertebesidir ki, onda sıfat tasavvur olunamaz. Tâ ki, birbirlerine mukabil ve muhalif olsun... Bu mertebeye «Zât», «Ehadiyet», «Lâhut âlemi», «Taayyünsüz âlem», «Hüviyetin gaybı» da derler. Ancak zevk vasıtasıyla hissedilir. Hiçbir bakımdan ölçüye, ibareye ve kaleme sığmaz.

İkinci mertebe, zât ile beraber bütün sıfatların yeridir. İşte o sıfatlar, birbirine karşı ve muhalif görünür. Bu mertebeye de «Hazret-i Vâhidîyet» denir. Ve bu mertebenin iki yüzü vardır: Bâtınî ve zahirî yüzler... Bâtınî yüze, «Hazret-i Ulûhiyet»; zâhirî yüze de «Hazret-i Rubûbiyet» ismi verilir.

Ayrıca, vücut mertebelerinin zuhuru, üç, beş, yedi ve daha ziyade olarak kitaplarda yazılıdır. Büyük Gavs Abdülkadir (Geylânî) Hazretleri'nin torunları Şeyh Abdülkerim Hazretleri, teliflerinden «vücut mertebeleri»ne tahsis ettiği risâlede, varlık için kırk mertebe beyan etmiş ve sonunda şöyle demiştir:

«- Vücut mertebeleri sayısız ve sonsuzdur.»

Vücudun vahdeti, yani varlığın birliği, mertebelerin sıhhatiyle malûm olur. Mertebeleri bilmek, vücuddaki vahdeti zevk etmeğe, zevk yoluyla hissetmeğe bağlıdır ve bu zevk, Allah aşkının bir semeresidir. Varlık mertebeleri, «Bir» olan varlığın, itibar ve cihet vecihleridir. Güneşin ışığı, güneşin kendisinden ayrı bir varlık olmadığı gibi, bu vecihler de «bir» ve «mutlak» varlıktan ayrı birer varlık değildir. «Her ne yana dönseler, Allah'ın vechini bulurlar» meâlindeki İlâhî ifade bu makama işaretir.

İşte, bu, «bir» olan varlığın mertebelerine erişenlerden ilimce kuvvetli olanlar, üç kısımda toplanırlar:

1- İzmihlâl ehli...

Bunlar, bir olan varlıktan gayri kendilerinde vücut vehmettiklerinden, o mevhum vücudu yok etmeğe, izmihlâle götürmeğe çalışırlar.

2- İn'ıdam ve fenâ ehli...

Bunlar, kendilerinde vehmettikleri vücudun izmihlâl ve fenâsını baskı altında tutup, tekrar zuhura gelmemesine gayret sarfederler.

Birbirinin kademesinden ibaret olan bu iki sınıf, mutlak varlığın vecihlerini ve doğru mertebelerini tam mânâsiyle bilmediklerinden, kendilerini zihnen ve ruhen «muzmahil-izmihlâle ermiş» veya «mün'adim- yok olmuş» ve fâni kılmak kaydına düşmüş olduklarından, pek çoğu gizli şirkten kurtulabilmiş değıllerdir. Bunlar, bir olan varlığın vecihlerini, O bir olan varlıktan başka vehmederler ki, bu vehimle gizli şirke düşerler.

3- Mutlak vücûdun vecihlerini doğru bilenler ve ona göre kendilerini teslim edenler...

Bu üstün zümrenin bilgisinde, bütün eşya bir ve mutlak vücûdun vecihlerindedir. «Nereye dönseler, Allah'ın vechini bulurlar» meâlindeki âyet, bunu ima eder. Bu halde insanda bulunan cehil ve bilgisizlik vecihleri bile, bir olan varlığın vecihlerinden bir vecihtir. Birinci ve ikinci sınıfı teşkil edenler, bu cehil ve bilgisizlik vechini, giderilmesi ve yok edilmesi gerekli bir vecih kabul edip, cehil perdesinin izalesini, giderilmesini isterler ki, böylece o bir olan varlık, ilimle tecellî edici olsun. Her ne kadar, bu cehil ve bilgisizlik vecihleri, hususî bir vecih olarak taayyün etmekte, bir ve mutlak varlığa aykırı görünüyorsa da, hakikatte, o mutlak varlığın dışında, ondan ayrı bir varlığa sahip değildir. İşte onu, bir ve mutlak varlıktan ayrı bir varlık görenler, bu bakımdan gizli şirkten tamamiyle çıkamamışlardır.

Bilinmesi lâzımdır ki, bütün yasaklar, bir ve mutlak varlığın vecihleri olduğundan, cehil vechinin de zuhuruna sebeptirler. Cehil vechidir ki, «gayriyeti-ayrılığı» artırıyor. Bu itibarla, cehil ve gayriyet, bir ve mutlak varlığın «kahır» vechidir. Dolayısıyla, Şer'î emirler de, O bir olan varlığın ilim vechidir ki, o da «gaybiyet» vechini artırıyor. Bu itibarla da ilim, ilmin sebepleri ve gaybiyet, bir ve mutlak varlığın lûtufları, afv ve mağfiret vechidir. Birincisi cezâyı, ikincisi de mükâfatı gerektirir.

Sâliklere bu makamda lâzım olan, cehil veya ilim vecihlerinden hangisinde olduklarını bilmektir. Cehil vechinde iseler, vaziyetleri zulmanî mi, nuranî midir? Eğer ilim vechinde bulunuyorlarsa, bu tecellî, fiilî, sıfatî veya zâtî midir? Bilinecek ve araştırılacak noktalar bunlardır.

Bu takdirde, meydana beş mertebe çıkıyor:

1- Cehil vechinin zulmanî mertebesi...

2- Cehil vechinin nuranî mertebesi...

3- Cehil vechinin fiilî mertebesi...

4- İlim vechinin sıfatî mertebesi...

5- İlim vechinin zâtî mertebesi...

Bir de altıncı bir mertebe vardır ki, bütün vecihleri, vâhit olan vücutta toplayarak hepsini aynı «vâhid-bir»den bilip, hiçbir şeyi ondan ayrı görmemektir. İşte Cem' mertebesi budur.

Sonuncu ve yedinci mertebe ise, hakikati, Cem' mertebesi içinden gördükten sonra, tekrar farka varıp, ne tefrik ile Cem'e, ne de Cem' ile tefrika mâni olmayacak bir anlayışa yükselmektir. Bu da «Cem'ül-Cem» mertebesi... Ayrıca bu mertebeye «fark-ı sâni: ikinci

fark» ve «fark ba'del - Cem-Cem'den sonraki fark» da derler. İlkin, bu mertebeleri tefrik edip, vâhit olan vücuda aykırı bilmemeye «fark» dendiği gibi...

İşte gerçek ârif, kâmil ve mürşit odur ki, fark makamını, Cem' makamıyla birleştirmiş ve iç âleminde, cismi, «fark etme» ve ruhu da «cemetme» makamındadır. Böyle bir şahıs, kısa akıllara ve eksik nefslere, İlâhî kemallerden haber verip, onları irşada ehliyetli ve salâhiyetli olandır.

Cehlin hususiyetlerinden biri, vâhit olan vücudun, «vahdetini-birliğini» çokluk âleminde görmektir ki, bu görünen eşyanın çokluğu sebebiyle, böylesi cehlin sahibi «hakikî malûm»dan mahrum ve mahcup kalır. (Böylesi cehilden Allah'a sığınırım!)

İlim sahibi ise, görünen eşyanın kertesinde «vahdet-i vücudu» ispat eder.

İç âlemine «aynîyet» tecellî eden, ilim ve tevhid ehlidir. Bu makamda âlim veya câhil olduğunu bilmen gerekirse, söylediklerine ve hayal ettiklerine itibar etme. Yani, sözlerindeki güzelliklere ve hayalinde güzel ve çirkin gördüğün şeylere nazar etme. İçindeki tecellî, «gayriyet» ile midir, «aynîyet» ile midir, ona dikkat et. «gayriyet» ile ise, bütün kitapları ezberleyip yutmuş olsan, hakikatte âlim değilsin. Eğer "aynîyet" ile ise, ümmî de olsan hakikatte âlimsin, Rabbânî âlim... Sen «Rabbim, ilmimi arttır!» duâsını dilinden hiç düşürme.

Bâtınî tecellîler, kalp aynanda «nefs-i nâtika»na yansıyan ve keşf olunan mânâ sûretleridir ki, henüz zihinde düşünmeye ve lisan ile dışta ifadeye geçmeden evvel, onlara bakmalısın, aynîyet ile mi, gayriyet ile mi tecellîdedir? Gayriyet ile tecellîde ise, nefsinde (ruhuna) aykırı ve Hakk'ın gayrı görünür. Ondan, sana gayriyet hasıl olduğundan, kesret ve fitneye düşer, «vahdet-i vücûd» zevkini bulamazsın. Eğer aynîyet ile tecellîde ise, nefsinde (ruhuna) aykırı gelmez ve Hakk'ın gayrı görünmez. Ondan sana saffet ve muhabbet hasıl olur ki, bu muhabbet sebebiyle, kesret ve vahşetten kurtulup «vahdet-i vücûd» zevkine erersin. Artık bütün sır ve ilimler sana keşfolur.

İçindeki tecellî, gayriyet ile olan kimse vâhid olan vücûdun vahdetini, yani birliğini bu tecellî içinde tasdik etse, cehil sebepleriyle vasıflı olduğundan, zındıklığa düşmesinden korkulur. Zira cehil sebepleri varken, «vahdet-i vücûd»dan bahsetmek, büyük tehlikedir.

Yine, içinde gayriyet ile tecellî bulunan kimse, bu halde iken, «varlık birdir, birden fazla değildir» şeklinde «vahdet-i vücûd»u ifade edip tasdik eder ve ilim sebepleriyle vasıflı olarak, devamlı marifetullah yolunda terakkide görünürse, ümit edilir ki, böylesi kimse, gizli şirkten kurtulmuş olarak tevhid ehli ve «vahdet-i vücûd» sırrına ermişlerden olur.

Daha önce ifade edildiği gibi, muzmahil ve mün'adim olanlar, zan ve vehim sahipleridir ki, bunlar gizli şirkten tamamiyle kurtulabilmiş değillerdir.

Allah talibi olan kimsenin, iç âleminde aynîyet ile tecellî olmuş olsa, Hakk'ın fiilleri ona hak görünür; yani, her gördüğünü Hakk'ın fiili bilir. Öyle ki, kendi içindeki tecellîler ve topyekûn eşyayı zahirî ve batınî, zevkî ve vicdanî olarak Allah'ın fillerinden ve onlara Hakk'ı müşahede eder. İşte bu mertebeye «tevhid-i ef'âl- fillerin birliği» derler.

Bu mertebeye varan sâlik, aynîyet ile tecellî içinde, bânînîni çokça zikirle lâtifleştirir ve bu letâfetin kemaliyle kesif cisimlerin hasselerini idrakten âciz kalırsa, yani sıfatlardan mânâ

denizine gaşy olup dalsa ve o anda Hakk'ı ancak ilimle bilmiş olsa, O'nun nûruyla «tevhid-i sıfat- sıfatların birliği» mertebesine ermiş olur. Bundan sonra, o sâlikin bâtin cephesi, ayniyette daha ziyade lâtif olup, bu letâfetin kemâliyle öyle bir gayeye ulaşır ki, onun zahir hasseleri, idrakten ve aklı da kendi dâiresine girenleri bilmekten geri kalır. İşte sâlik, bu halde zevk ve vicdanında Hakk'ı Hak ile bulsa, «tevhîd-i zât'a- Zât birliğine» ermiş olur.

Bilinmesi gerekir ki, nefsâni ve şeytanî hatıralar, düşünceler zulmanî cehil mertebesinde melekî hatıralar da nurânî cehil mertebesinde. Kalbî hatıralar, «fillerin tevhidi» ve Hakkanî hatıralar da «sıfatların tevhidi» mertebesinde. «Zât tevhîdi»nde hiç bir hatıra ve düşünce bulunmaz. Selâm hidayette olana!..

VAHDET-İ VÜCÛD'A GİRİŞ

Vücut, her kemâl ve hayrın menbaıdır. Adem, yani yokluk da her noksan ve şerrin kaynağı... Vücut, mutlak mânâsiyle yalnız Allah için sabit; adem de «mümkün»ü ifade eden «Masivâ- Mahlûklar âlemi»ne mahsus bir nasib olduğundan, bütün hayr ve kemâl, Hakk'a, bütün şer ve noksan da «mümkün»e aittir. «Mümkün»e vücut isbat etmek, hayr ve kemâli ona tahsis eylemek, hakikatte onu Allah'a ortak saymak olur. Keza «mümkün»ü Allah'ın aynı; sıfatlar ve fiilleri de Allah'ın sıfat ve fiillerinden aynı sanmak, en büyük edep hatasıdır ve Allah'ın isimleri ve sıfatlarında ilhada (küfür) gitmektir.

Zâhir âlimleri, «mümkün»e vücut isnat etmişler, «mümkün»ün varlığını mutlak vücudun fertlerinden saymışlardır. Nihayet, Allah'ın vücudu için «evlâ ve akdem- en evvel ve en önce» demişlerdir. Bu mânâ bile, vücuttan doğan kemâller ve faziletler babında «mümkün»ün Allah'a ortaklığını gerektirir ki, tamamiyle yanlıştır. «Allah, bütün bunlardan münezze ve yücelmiştir.»

«Kibriya benim dış giysim, azamet de iç...» meâlindeki bir Hâdis-i Kutsî'de bu inceliğe, namütenahi derin bir edâ ile temas edilmiştir. Eğer, zâhir âlimleri bu inceliği tanısalardı, hiçbir sûretle «mümkün» için vücut aramazlardı; Allah'a mahsus hayr ve kemâli, yalnız sahibinde görürlerdi. («Ey Rabbimiz, eğer unuttur ve yanılırsak bizi azarlama!»)

Tasavvuf ehli ve bilhassa bunların son nesilleri, yine «mümkün»ü «vacip»in aynı bilmişler ve onun sıfat ve fillerini Allah'ın sıfat ve filleriyle bir tutmuşlardır. Bu zatlar, vücut şirkinden münezze ve ikilikten uzak kalmışlarsa da mevcut olmayana vücut biçerler ve noksanı kemâl kabul ederler.

Derler ki:

«Hiçbir şeyde şer ve noksan, zâtî değildir; nisbî ve izafîdir. Nasıl ki, zehir dışarıdan insana nisbetle şerdir, hayatı yok eder; fakat bizzat vücudunda zehir taşıyan canlılar için devadır, hayata yardımcıdır.» Bunların, bu işde uydukları şey, keşf ve müşahedeleridir ki, kendilerine gösterildiği kadarına varabilmişlerdir. (Allah'ım, bize hakkı hak gösterip uymayı ve bâtılı da bâtil gösterip ondan sakınmayı nasibet!

Son derece girift olan bu meselede, önce, son devir tasavvuf ehlinin kendisine uydukları Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî'nin Şeriat'ın zahirine aykırı görünen mezhebinin beyan edip, daha sonra «Müceddid-i Elf-i Sâni - İkinci bin yılının yenileyicisi» Ahmed Farûk-î

Serhendi (İmam Rabbânî) Hazretlerinin Şeriat'a uygun olan açık keşf ve sahih ilhamını yazmak gerektir. Ki, böylece, iki mezhep arasındaki fark, tam mânâsiyle görünsün ve "vahdet-i vücût" gibi en ince ve en mühim mesele üzerindeki ana görüşler birbirine karışmasın.

VAHDET-İ VÜCÛD

Şeyh-i Ekber bağluları diyorlar ki:

«- İsimler ve sıfatlar, birbirinin aynı olduğu gibi, Allah'ın Zâtının da aynıdırlar. Meselâ ilim ve kudret, hem zatın, hem de birbirinin aynıdır. O makamda, sayı ve çokluk, isim ve resim olmayıp, herhangi bir farklılık ve belirlilik de yoktur. Bütün isimler, sıfatlar, oluşlar ve itibarlar; Allah'ın ilminde icmâlî ve tafsilî olarak birbirlerinden ayrılmış ve belirlilik kazanmışlardır.»

Bu iddianın sahipleri, icmalî temayüze, yani bütün bu isimler, sıfatlar, oluşlar ve itibarların icmalî olarak birbirlerinden ayrılıp belirlilik kazanmasına «taayyün-i evvel», tafsilî temayüze de «taayyün-i sâni» ismini verirler. Yani birinci ve ikinci belirişler... Birince belirişe «vahdet» adını verip, onu peygamberin hakikati olarak tanırlar. İkinci belirişe ise, "vâhidîyet" deyip, onu da öbür «mümkün»lerin hakikati itibar ederler. «Mümkün»lere ait bütün bu hakikatleri «ayân-ı sâbite» mefhumu içinde toplarlar.

Bu iki ilmî belirişi (vahdet ve vâhidîyet), vaciplik mertebesinde görür ve derler ki:

«- Bu ayân, dış vücuttan hiçbir koku almamıştır. Dış âlemde mücerred ehâdiyetten başka hiç bir mevcut yoktur. Olan, vücudun aksedişinden ve varlığın hayalî zuhurundan başka şey değildir. Tıpkı, bir kimsenin aynaya yansıyan vücudu ve hayalî zuhuru gibi... İşte aynadaki o akis için, hayâlî olmaktan başka bir varlık sâbit değildir. Zira aynaya herhangi bir vücut hulûl etmiş değildir. Aynanın yüzünde herhangi bir nakış yoktur. O nakış hayaldedir, fakat aynanın yüzünde sanılır. İşte vehim ve hayalle idrak olunan bu nakış, Allah'ın öyle bir sanatıdır ki, onunla yakîn hasıl oluyor ve artık hayâl kalksa da o kalkmıyor. Ahirette tahakkuk edecek ebedî sevap ve azap da işte, bunun üzerine terettüp ediyor.»

«Allah'ın o sanatı ki, herşeyi mükemmelliğe ve yakîne erdirdi.» meâlindeki İlâhî ifade buna işaretidir.

Onlara göre, dış âlemde görünen bu çokluk üç kısımdır: Ruhî, misâlî ve cismanî taayyünler, belirişle ki, cismanî belirişler bu görünen âleme, şehadet âlemine taallûk eder. İşte bu üç belirişe «taayyûnat-ı hâriciyye-haricî belirişler» derler ve bu taaayyünleri «imkân – olabilirlik» mertebesinde isbat ederler.

Yine onlar, nüzûl mertebeleri olan «tenezzülât-ı hamseye- beş tenezzül mertebesine», «hazarât-ı hams» derler. Zira, ilimde ve dış âlemde Allah'ın varlığından ve Zât'ının aynı olan isim ve sıfatlarından gayrı hiçbir şeyi sabit ve var görmezler. Yine ilmî sûreti de, sûreti olduğu şeyin bir benzeri ve misâlî kabul etmez, onun aynı bilirler. Tıpkı bunun gibi, varlığın zahir aynasında görünen «ayân-ı sâbite»nin aksetmiş sûretini, o ayânın «aynı»

tasavvur ederler; benzeri olduğunu kabul etmezler. Nihayet bu hal içinde, çaresiz «ittihad-birlik» hükmüne varmışlar ve «herşey O'dur!» demişlerdir.

İşte «Vahdet-i Vücûd» gibi en nazik bir dâvada, Şeyh-i Ekber'in mezhebi, hülâsa olarak budur. Şeyh bu ilmi, velîliğin son mertebesine ve son gelenine mahsus kabul edip «Fusûs-ül-Hikem» adlı eserinde der ki:

«- Nebîliğin son mertebesi ve son geleni, bu ilmi, velîliğin son mertebesinden ve son geleninden alır!»

Bazı «Fusûs» tefsircileri, bu mânânın yorumunda çok zorlanmışlardır.

Hâsılı, Şeyh'ten evvel gelen tasavvuf ehlinen hiçbir fert, bu ilim ve sırâ ait dudaklarını açmamış ve bu meseleyi, bu lisan ve bu üslûpla anlatan olmamıştır. Vakıâ, mânevi sarhoşluk ânlarında, onlardan tevhid ve ittihad dair sözler zuhur edip «ene'l-Hak» ve «sübhanî» gibi sözler zuhur etmişse de, Allah'la kul arasındaki ittihat şeklini bu tarzda beyan ve izah eden görülmemiş ve bu suretle tevhidin kaynağı onlara kapalı kalmıştır. Şeyh, bu tâifenin ilk senedini ve son vesikasını teşkil etmiştir. Bununla beraber, bu meselede pek çok incelikler gizli kalmış ve en girift esrâr düğümleri çözülememiştir.

Nihayet «İmam-ı Rabbanî» Hazretleri zuhur buyurmuşlar; ve hakkında ciltler dolusu yazıldığı ve neşredildiği halde, en ince noktaları ve esrar düğümleri gizli kalan bu çetrefil dâvayı, tâ kökünden halletmeğe muvaffak olmuşlardır. Bu derecede azîm bir dâvayı hal ve fasletmek, ancak «İmam-ı Rabbanî» çapında bir büyüğe nasip olmuştur.

Bir âyet meâli:

«Hakkı, Allah söyler ve doğru yola o erdirir.»

İMAM-I RABBANÎ HAZRETLERİ'NE GÖRE VAHDET-İ VÜCÛD:

Hak ehlinin görüşüyle, Allah'ın sekiz sıfattan ibaret olan subûtî sıfatları, hariçte mevcut olduğundan, Zât'ından keyfiyetsiz bir temeyyüzle ayırdılar. Belki, Zât mertebesinde bile keyfiyetsiz bir temeyyüz sâbittir.

«Şüphesiz O, keyfiyeti meçhul bir büyüklükle büyüktür.»

Bizim anlayış ve idrâkimizin kavrayabildiği temeyyüz ise, Zât mertebesinden uzaktır. Zira, o mertebede «bütünü» cüzlere bölmenin, tasavvuru kabil değildir. Tahlil ve terkiib, haliyet ve mahalliyet, Allah'ı idrak bahsinde muhaldir. O Zât, «mümkün varlık» için mevzubahs olan bütün sıfat ve ârazilardan münezzehtir. «Hiç bir şey O'nun gibi değildir.» Ne zâтта, ne sıfatta, ve ne fiilde... Bu nasılsız temeyyüz ve keyfiyetsiz büyüklük meydanda iken, İlâhî isim ve sıfatlar, yine de Allah için ilmin gizli derinliklerinde bir tafsil ve temeyyüz hasıl etmiş ve O'ndan akisler vermiştir. Her mümeyyiz isim ve sıfatın, «adem-yokluk» mertebesinde de bir mukabili ve zıddı vardır. Meselâ ilim sıfatının adem mertebesinde mukabili ve zıddı ilmin yokluğudur ki ona «cehil» denir. Kudret sıfatının da karşılığı kudretsizliktir ki, ona da «acz» denir. Diğerleri de bu kıyasa göre... İşte bu mukabil adem

tecellîleri de Allah'ın vâcib ilminde tafsil ve temeyyüz kazanmışlar; onun isim ve sıfatlarının mukabil görüntüleri olup onların akislerinin zuhur mertebeleri olmuşlardır.

İşte İmam-ı Rabbanî Hazretlerine göre, bu adem mertebeleri, Allah'a ait isim ve sıfatların akisleri ve «mümkün varlıklar»ın hakikatleridir. Şu kadar ki, bu adem mertebeleri, asıl mahiyetlerin usûl ve maddeleri gibidir; ve o akislere bu maddeler hulûl etmiştir. Binaenaleyh, «mümkün varlıklar»ın hakikatleri, Şeyh Muhyiddin-i Arabî'ye göre, ilim mertebesinde temeyyüz eden isim ve sıfatların akisleriyle beraber, onların zıdları olan adem mertebeleridir ki, bu adem görüntüleri de yine ilim dairesinde meydana gelmiş ve birbiriyle karışmıştır. Allah murad ettiği anda, o birbirine karışmış olan mahiyetlerden birisi, ancak «Mutlak Varlık»tan ışık olan «vücûd-ı zillî- gölge varlık» ile vasıflı olarak dış âlemde bir varlık kazanır. İşte bu katışık mahiyetler üzerine «Mutlak Varlık»tan gelen bir ışık, bütün bu harici eserlerin kaynağı olmuştur. Demek ki «mümkün varlık», bütün sıfatlar gibi, «Mutlak Varlık»tan ve onun tâbî' kemâllerinden bir ışıktır. Meselâ; «mümkün ilim», Allah'ın «vâcib ilmi»nden bir ışık ve bir gölgedir ki kendi mukabilinde akseder olmuştur. «mümkün kudret» de bir gölgedir ki, muhabili olan «acz» de aksetmiştir. Bu şekilde, "mümkün varlık" da, mutlak ve vâcib varlıktan bir gölgedir ki, kendi mukabili olan "adem-yokluk" mertebesinde aksedici olmuştur.

Şimdi, İmam-ı Rabbanî'ye göre, bir şeyin gölgesi, o şeyin aynı değildir; belki bir benzeri, o şeyin bir misâlidir ki, onu, aslı üzerine hamletmek yanlıştır. Dolayısıyla, İmam-ı Rabbanî nazarında «mümkün» «vâcib»in aynı olamaz. Zira, «mümkün»ün hakikati adem (yokluk)dir. Yine onun hakikati, İlâhî isim ve sıfatlardan bir akistir ki, o yoklukta belirmiştir. Netice olarak, mümkünün hakikati, Allah'a ait isim ve sıfatların bir benzeri ve misâlidir, aynı değildir.

Doğru olan, «herşey O'dur» hükmü değil, «herşey O'ndandır» ölçüsüdür. Zira, «mümkün»ün zâtî vasfı adem (yokluk)dir ki, eksikliğin, şerliliğin ve kötülüğün kaynağıdır. Kemâl cinsinden «mümkün âlem»de var görünen her şey, -gerek vücûd, gerekse onun tâbî'leri olsun- bütünüyle o mutlak ve vâcib varlık'tan hasıl olmuş ve onun Zâtî kemâllerinden bir ışık olarak yansımıştır.

Bütün noksan ve kusurlardan münezzeh olan Hak, topyekûn göklerin ve yeryüzünün nûrudur. O'ndan gayri herşey zulmettir ki, bundan da adem (yokluk)in keyfiyeti mâlûm olmuştur.

Hâsılı, âlem, Şeyh-i Ekber'e göre, isimler ve sıfatlardan ibarettir ki, ilim dairesinde temeyyüz etmiş ve bu görünen varlık aynasında, yani dış varlıkta zuhur etmiş, meydana çıkmıştır. İmam-ı Rabbanî nazarında ise, âlem, «adem-yokluk» mertebelerinden ibarettir ki, İlâhî isimler ve sıfatlar, ilim dairesinden o yokluk mertebelerine aksetmiş ve dış plânda Allah'ın var kılmasıyla, o akis ve yokluk mertebelerinden «vücûd-ı zillî» ile, yani gölge varlıklar halinde mevcut olmuşlardır. Dolayısıyla, âlemde habâset ve kötülük, zâtî ve cibillî olarak ortaya çıkmış, bütün hayır ve kemâl de Allah'ın Zâtına âit olmuş oldu.

«İyilikten sana her ne gelirse, Allah'tan; kötülükten de sana her ne gelirse, nefsendendir.» meâlindeki İlâhî ifade, işte bu marifeti teyid edicidir.

Bu tahkikten anlaşıldı ve malûm oldu ki, âlem hariçte aslî ve hattâ zâtî bir vücutla mevcuttur ve fakat bu «hariç» de vücut ve sıfatlar gibi o haricin gölgesidir. Âlem için, «Allah'ın aynıdır» demek kabil değildir. Zira, aralarında haricî bir ayrılık ve aykırılık

vardır. Tıpkı, bir kimsenin gölgesi, mecazî olarak, o kimsenin aynı ve zâtıdır, demek, doğru olmadığı gibi...

Bir suâl:"

«- Şeyh- i Ekber ve taraftarları da âlemi Hakk'ın gölgesi bilirler. Öyle ise, İmam-ı Rabbanî Hazretlerinin yolundan farkı nedir?»

Cevap:

«- Onlar, o gölgenin varlığını vehimden ayrı kabul etmezler ve onun için haricî vücuttan bir koku mümkün görmezler. Zıllı (gölgeyi), aslı üzerine haml edip-etmemenin ölçüsü, zıllın haricî vücutta isbat edilip-edilmemesidir. Onlar, zıll için bir haricî vücut ispat etmediler ve zıllı (gölgeyi) aslı üzerine hamlettiler.»

İmam-ı Rabbanî'ye gelince; O, zıllın, haricî vücudu olduğunu, yani gölge varlığın, dış varlık âleminde mevcut olduğunu kabul eder ve asla zıllı, aslına hamletmez.

Zıllî varlıktan aslî varlığı nefyetmekte ve gölge varlığı isbatta her ikisi de müşterek ve müttelik olmakla birlikte, İmam-ı Rabbanî, zıllî vücudu hariçte isbat eder, Şeyh-i Ekber ve taraftarları ise, onu vehimde tahayyül ederler ve hariçte «mücerret ehâdiyet»ten gayrı, hiçbir şeyi mevcut kabul etmezler. Yine, sünnet ve cemaat ehlinin görüşleri olarak da hariçte vücutları sabit olan subûtî sıfatlardan, yalnızca, «ilm»in vücudunu isbet ederler ve onun dışındakilerin haricî vücutlarını sabit görmezler.

Zahir âlimleri, her iki görüşün de dışında kalmayı tercih etmişlerdir. Bu meselede, hak, ölçüyü hiç bir noktadan aşmayarak her tarafın hakkını vermiş olan İmam-ı Rabbanî'ye nasib olmuştur. Eğer onlar da o zıllî varlığı hariçte bulsalar, âlemin haricî varlığını inkâr etmez, vehm ve hayalle kalmazlardı. Yine İlâhî sıfatların haricî vücudunu da inkâr etmezlerdi. Eğer zahir âlimleri de bu sırra erselerdi, asla «mümkün varlık»ta aslî varlığı isbata kalkmazlar ve zıllî vücut görüşünü müdafaa ederlerdi.

İmam-ı Rabbanî'nin bazı mektuplarında («mümkün»e «vücut» demek, hakikat yoluyla, mecazî değil) şeklinde yazmış olmaları, bu tahkike aykırı değildir. Zira, «mümkün»ün hariçte zıllî vücutla mevcut olması, hakikat yoluyla; yoksa onların zannettikleri gibi vehim ve hayal yoluyla değildir.

Bir suâl:

«- Fütûhât-ı Mekkiyye'nin sahibi Şeyh-i Ekber, «ayân-i sâbite»ye vücutla adem, yani varlıkla yokluk arasında berzahlar, diyor. Bu görüşe göre, «adem- yokluk», mümkün hakikatlere girmiş oluyor. Böyle olunca yukarıdaki tahkikle Şeyh-i Ekber'in bu sözü arasında ne fark vardır?»

Cevap:

«- Onun «berzah» demesi, şu itibarladır: İlmî sûretlerin iki yüzü vardır. Bir yüzü, varlık yönündedir ve ilmî subût vasıtasıyledir. Diğer yüzü de yokluk tarafınadır ve haricî yokluk vasıtasıyledir. Zira ona göre, ayân, haricî vücut kokusunu hiç duymamıştır. Yine o tahkikte görülen «adem- yokluk» fikri, mümkün hakikattir ki, aynı şekilde, bazı büyüklerin ifade ve

ibarelerinde de «mümkün»e, «adem-yokluk» denmiştir. Ondan muratları, haricî yokluktur; yoksa yukarıda yukarıda tahkik olunan «adem» değildir.

Allah, ilimde, temeyyüz edip yokluk mertebelerinin aynalarına yansıyan ve mümkün varlıkların menşei olan bütün isim ve sıfatların verâsında, verâsının da verâsındadır. Allah'ın, âleme hiç bir vecihle münasebeti yoktur.

Bir ayet meâli:

«- Şüphesiz ki Allah, bütün âlemlerden ganîdir.»

İmâm-ı Rabbanî Hazretleri'nin bu mesele hakkındaki son sözleri aynen budur:

«-Allah'ı âlemlerle birleşmiş ve âlemin aynı demek, bu fakire ziyade girân geliyor.»

Sûfîlerin Kullandıkları Bazı Arapça İstılahlar

İttihâd: Mutlak Bir ve Hak olan varlığın müşahedesi...

Ahval (Haller): Kula, Rabbinden feyizle gelen mânâ bağışları...

İhsan: Basiret nuruyla İlâhî tecellîlerin müşahadesinden doğan ubûdiyet (kulluk)...

İrade: Kalpte, aşk ateşinden bir kor...

Erâik'ut- Tevhid (Birlik Tahtları): Zâtî isimler...

İsim: Zât'ın kendi değil, «adlandırılan» zât...

Esmâ-i Zâtîye (Zâtî İsimler): Varlıkları, başkasının varlığına konamayan...

İsm-i A'zam: Zât'ın bütün isimlerini toplayan isim: «Allah» ismidir dendi

İstılah: Kalbe galip gelen şaşkınlığa yakın velvele...

Âyân-ı Sâbite: Allah'ın ilminde, «mümkün varlıklar»ın hakikatleri...

Efrâd: Kalp nazarında hariçte kalanlar...

Ufk-ı Mübin: Kalp makamının son noktası...

Ufk-ı A'lâ (En Yüksek Ufuk): Ruh makamının son noktası... Hazret-i Vahidiyet ve Hazret-i Ulûhiyet makamı...

Aliyye: Melek veya ruhanî bir varlığa nisbet edilen bütün İlâhî isimler...

Umm'ul Kitap: Akl-ı Evvel... İlk akıl...

Ân-ı dâim: İçine, ezel ve ebedin sığıdığı Hazret-i Ulûhiyyet'in kesintisizliği...

Enâniyye: Kulun bütün varlığının kendisine nisbet edildiği hakikat... Benlik... Ruhum, Nefsim, kalbim, elim, denmesi gibi...

Umenâ: İçlerinde olandan, dışlarında hiçbir iz görünmeyenler...

İnziâc: Allah dostları velîlerin çarpıcı menkıbelerinin tesiriyle kalbin Allah'a doğru hareketi... Kalbî çırpımış...

İnsidâ-i Cem': Cem'den sonra fark hali...

Evtâd: Kutuba ikinci derecede yakın olan büdelâ'nın üstündeki dört zât...

Eimme-i Esmâ (önde gelen isimler): Allah'ın yedi ismi, Hayy; Âlim, Mürîd, Kâdir, Semî', Basir, Müttekellim...

Bab'ul Ebvab (kapıların kapısı): Tövbe...

Bârîka: Hakk'tan gelen parıltı...

Bâtıl: Hak'tan başka... O'ndan başka olan da yokluk... Yani hakikatte Hakk'tan başkası yok; yani bâtil...

Büdelâ (bediller): Kutba üçüncü derecede yakın olan ebdâl'in üstündeki Yedi zât...

Berzah: İki şey arasındaki perde...

Berzah-ı Cami (toplayıcı berzah) : Taayyün-i evvel...(ilk beliriş... Zuhur mertebelerinin ilki... Hakikat-i Muhammediye... Vahdet makamı...)

Bast: Kalp makamında «recâ- ümit» mesabesindeki hal... Yani, gizlilik makamında Hakk'ın zahirî ve Batınî olarak kulunu ferahlatması... Gönül genişliği...

Basîret: Eşyanın hakikatini gösteren Zât Nûru ile aydınlanmış kalbin gücü...

Bakara (sığır): Neftsen kinaye...

Beyt'ül Mukaddes: Yabancılardan temiz kalp...

Beyt'ül- Hikme: İhlâsın kapladığı kalp.

Beyt'ül-Mahrem: Yetkin insan kalbi.

Beyt'ül- İzze: Hak'ta fenâyâ ermiş halde cem makamına ulaşan kalp...

Cezb: Kulun İlâhî lütuf sebeplerine yaklaştırılması...

Ceres: Kalbe gelen kısa hitap.

Cilâ: Zât'ın zuhuru...

Celâl: Hakk'ın izzetiyle gizlenmesi... (Zâtının yüceliğinden bize perdelenmesi.)

Cemâl: Zât'ın vechî tecellisî.

Cem'iyye: Bütün cehd ve gayreti Allah'a yönelişte toplamak...

Cem'in Cem'i: Hakk'ın Hak'la müşahedesi... Cem'den sonra fark...

Cennet'ül ef'âl: Fiillerin cenneti. Sûrî cennet... Görünüş güzelliği...

Cennet'ül- vârise: Allah Resûlüne her iş ve her şeyde uymakla meydana gelen ahlâk...

Cennet'üs-sıfat: İlâhî isim ve sıfatların tecellîsinden doğan mânevî cennet...

Cennet'ul-endâd: Cemâlin müşahedesi...

Cenâiyye: Allah'a koşanlar...

Cevâhir'ül-ulûm ve'l enbâ ve'l maârif: (Marifetler, haberler ve ilimlerin özü): İlim, marifet ve haberlerin çelişmesiyle, asla bozulmayan ve değişmeyen hakikatler...

Dürret'ül-Beyzâ: Akl-ı evvel... İlk akıl...

Ha: Zuhûr ve vücûd bakımından Zât itibarı...

Hevâ: Gaybet ve yokluk bakımından mümkün varlık itibarı...

Heyâ: Allah'ın âlemin sûretini ilk kendisiyle açtığı madde... Heyûlâ...

Himmet-i âfet: Fenâyı gidermek ve bekayı talebe sebep olan himmet derecelerinin ilki...

Himmet-i ânîfe: Amelde ecri talep ettiren ikinci derece himmet...

Himmet-i erbab-ı himmet'il-aliyye: En yüksek himmet derecesi...

Hevâ: Nefsî meyl...

Hevâcis: Nefsanî hatıralar, düşünceler...

Hevâcim (hücumlar): Vaktin kuvvetiyle kalbe gelenler...

Heyûlâ: Zât itibarıyla «vâhidiyet- birlik» sûretinden meydana olana nisbet edilen şeyin ismi...

Vâhid (Ehad): Zât itibarıyla Zat'ın ismi...

Vichet'ul-itlak: Bütün itibarların kendisinden sakıt ve yalnız onun sâbit olduğu zâtî itibar cehdi...

Vech'ul-Hak: Bir şeyin hak ölçüsü... Yani hiç bir şey onsuz hakikat değil (onsuz hiçbir şeyin hakikati yok...)

Veche-i inâye: Cezb ve sülûk...

Veche-i cemî-i âbid: Hazret-i ulûhiyyet...

Verkâ: Âlemin kalbi olan küllî nefis... Levh-i Mahfuz ve Kitâb-ı Mübîn...

Vasf-ı Zâtî li'l-Hak: Cem'in birliği ve Zâtî vücûb... (Mutlak Bir ve Vâcib Zât vasfı...)

Verâ'ul-lûbs: Hazret-i Ahadiyet makamında hak...

Vasf-ı zâtî li'l-halk: Mümkün ve muhtaç zât vasfı...

Vasl: Bütün zahirleri ve batınları birleştiren hakîkî birlik...

Vasl'ul-fasl: Birlikte çokluk zuhûru...

Vasl'ul-vasl: Nuzûl (iniş)den sonra uruç (yükseliş, varış)...

Vefa bi'l-ahd: Ezeldeki, Rubûbiyeti ikrar ahbine vefâ...

Vefâ yahfazu an'it-teferruk (Ayrı düşmekten koruyan vefa): Ubûdiyetten (kulluk) şaşmamak.

Vakt: İçinde bulunduğun hâl...

Vakt-i dâim: İki makam arasındaki duruş...

Vukûf-ı sâdık: Hakk'ın muradına vukûf...

Velî: Hakk'ın velâyetinde, O'nun kefâletinde olan...

Velâyet: Kulun fenâda Hak'la kıyamı...

Zâcir: Kalbin vâizi...

Zaman-ı mazî: Çağırın an...